

MONTAIGNE

DENEMELER

TÜRKÇESİ: SABAHATTİN EYUBOĞLU

İBBİ YAYINLARI

MONTAIGNE

DENEMELER

Türkçesi: Sabahattin EYUBOĞLU

Cem yayınevi

ÖNSÖZ 1

Montaigne ülkemizde pek tanınmış olmamakla birlikte bu çevirileri uzun bir önsözle vermeye cesaret edemedim, bunu gerekli görmedim. Çünkü Montaigne eserini zaten kendisini tanıtmak için yazmış. Onunla okuyucu arasına girecek olan herkes boş sözler söylemek tehlikesine düşer. Üstelik de Montaigne'in Türk okurlarına hiç de yabancı gelmeyeceğini sanıyorum: Çünkü yeni Avrupa'nın ana kaynaklarından biri olan bu büyük düşünce kaynağının bize Avrupa'dan gelen her kitapta biraz payı vardır. Yeni düşünce, insan bilincinin insanı ve doğayı serbestçe tanımak çabası ise, Montaigne bu çabanın ilk büyük hamlesidir. Bugün bizim de kavuştuğumuz serbest düşünceye o, dört yüzyıl önce ve bizim uyanış devremize birçok bakımlardan benzeyen coşkun bir dönemde kavuşmuştur. Bugünkü Türkçe gibi değişen kıvrak ve başıboş bir dille; şimdi anlamları çok değişmiş taze Fransızca sözcüklerle, halk deyimleriyle yazılmış olan Denemeler, çeviriye en az elverişli kitaplardan biridir. Bu çevirileri iddialı birer örnek olarak değil, birer deneme olarak veriyorum. Parçaların seçilmesi de daha çok gelişigüze'dir. Montaigne'den yapılacak her seçme, ister istemez, keyfi ve eksik olacaktır. Bunlar, Denemeler'in ötesinden berisinden koparılmış düşüncelerdir. Montaigne'in bahçesinden her geçişte insan çok değişik demetler yapabilir. (1940)

ÖNSÖZ 2

Tercüme Dergisi'nde başlanmış olan bu çevirilere, 1940'ta yazmış olduğum bu kısa önsözü uzatmak niyetinde değildim. Fakat Montaigne üstüne okuduğum bir yazı üzerine okurlara bir iki söz daha söylemek hevesine düştüm. «La Nouvelle Revue Critique»te Henri Gillemine, Montaigne'in Denemeler'de kendini tanıtmak gibi olanaksız, gereksiz bir işe giriştiğini, böyle yapmakla da işten kaçmış, kusurlarını düzelterek yerde itiraf etmiş olduğunu söylüyor. Denemeler onyedinci yüzyıldan beri buna benzer hücumlara uğrar. Fransa'nın başına gelen felaketlerin nedenini Montaigne ve benzeri yazarlarda bulanlar bile olur. Montaigne insanda iman bırakmamış, okuyanı sistemli bir düşünceye gitmekten alıkoyarmış, hayattan uzaklaşıp, tembelliğe, uyuşukluğa götürürmüş.

Gerçekten Montaigne kent hayatından kaçmış, Denemeler'i keyfi için yazmış, onu okuyanların imanını sarsmıştır; fakat bunu öyle bir zamanda yapmıştır ki, insanın oturup serbestçe düşünmesi işlerin en gücü, kendi keyfi için yazı yazmak, gerçeği bulup göstermenin belki tek yolu; insanların ruhlarındaki iman da yıkılması, değişmesi gereken cinsten bir imandı. Montaigne hep kendini anlatıyordu; ama kendini anlatırken insan düşüncesini yeni bir yola sokuyor, köhne inanışları, doğaya, akla aykırı alışkanlıkları, safsataları baltalıyor, dünya sevgisine, bilimsel düşünüşe, gerçekçi edebiyata yol açıyordu. Bir insanda bütün insanlığın sorunları bulunduğu inandığı için kendini anlatırken, yalnız kendini düşünmüş olmuyordu. Kendini değil de başkalarını anlatmış olsaydı, Denemeler'de yine aynı düşünceler aynı duygular olacaktı. Onun zamanında kendini, insanlığı ve doğayı keşfe çıkmak, cüret, iman ve çaba isteyen bir işti. Fransa böyle bir girişimden zarar görmüştü demek, tutucu, dindar, bir Fransa daha mutlu olacaktı, demeye varır. Doğrusu böyle bir Fransa ve böyle bir dünya isteyenlere Montaigne'i beğendirmek güçtür.

Gerçi Montaigne'de türlü türlü düşünceleri, ileri geri bütün siyasi inançları destekleyen, ya da öyle görünen düşünceler bulunabilir. Onda bir taraflı, sistemli sürekli bir görüş olmadığı için bugün çeşitli yollara ayrılmış olan insan düşüncesi onu istediği yana çekebilir; ama hiçbir zaman çekilemeyeceği taraflar vardır: Bunlardan biri doğa ötesi, biri de bağınazlıktır. Denemeler'i okuyan şu iki dersi almamazlık edemez: Doğanın istediği gibi düşün ve yaşa; hiçbir kitabın, hiçbir doğanın kölesi olma. Aldanmıyorsam Batı kültürünün Montaigne'den bugüne kadar ki gelişmesi genel olarak bu iki derse sadık kalmıştır. Ancak aşırı ideolojiler az çok bağınazlığa muhtaç oldukları için Montaigne pek işlerine gelmez. Tek taraflılığı küçümseyen bu adamın, halkta kendi doktrinlerine karşı kuşku uyandırmasından çekinirler. Oysa Montaigne'den ders almamış, yani doğa ötesinden ve taassuptan kurtulamamış bir düşünce körükörüne bir partiye ancak kul olarak hizmet edebilir, yaratıcı, geliştirici güç olarak değil. Montaigne'in işi, diğer hümanistler gibi yeni düşüncenin ana yolunu açmak oldu; üst tarafını başkaları düşünecekti; düşündüler, daha da düşünecekler. Şurası kesin ki Montaigne her zaman düşüncemizin çemberlerini kırmaya, kendi kendimizi eleştirip aşmaya yardım edecek.

Gerçi Denemeler'de yeniliğe, yıkıcılığa, devrime karşı sözler vardır. Montaigne toplumun düzenini birdenbire değiştirmenin ortalığı tümüyle karıştıracağına inanır; fakat korktuğu şey yenilik değil, kargaşalıktır. Bir de eski değerlerin büsbütün ortadan kalkmasına razı değildir. İnsanlığın vardığı olumlu sonuçların yeni hayata mal edilmesini ister. Krallığa ve kiliseye gösterdiği saygıya gelince, bu saygı içten de olsa her iki kurumun temellerini yıkmakta Denemeler'den daha iyi bir silah icat edilmemişti. Bütün sorun kralların ve papaların herkes gibi bir insan olduklarını, herkes gibi iyi ya da kötü olabileceklerini, insan aklının onları sorguya çekebileceğini insanlara anlatmaktı; üst tarafı kolaydı.

Montaigne'in içtenliği üstüne çok şey söylenebilir. Alçakgönüllülüğünün sahte, itiraflarının yapmacık olduğundan sözedilebilir: Ama hangi yazar ondan daha içten olabilmiştir? Aslında içtenliğin ne demek olduğu da pek belli değildir. İnsan ne yaparsa yapsın kendini tam olduğu gibi anlatamaz. O kadarını kendi de bilmez. Montaigne bu konuda öncü olmak, elinden geleni yapmak ve herkesi olabileceği kadar içten olmaya çağırarak görevini yapmıştır. Kendilerini anlatanlar arasında ondan daha ileri gitmiş yazar da hala pek yoktur. Denemeler'i tam olarak çevirebileceğimi sanmıyorum. Bunu daha sabırlı ve daha yetkili bir çevirici er geç yapacaktır. Ben sadece derlemeler yapmak ve bundan sonra bir cilt daha vermek niyetindeyim. Latince sözleri Fransızca çevirilerinden çevirdim ve asıllarını merak eden olur diye metinden ayırmadım. Önsözlerden sonra Montaigne'in hayatına ait bilgiler bulacaksınız.

Değişik tarihlerde yapılmış olan bu çevirilerdeki dil, deyim tutmazlıklarını okurların hoş görmesini dilerim. (1950)

ÖNSÖZ 3

Montaigne Avrupa'ya serbest düşünmesini öğretmiş olan adamdır, demek fazla büyük söylemektir, ama böyle bir söz olsa olsa Montaigne için söylenebilir. On altıncı yüzyılda serbest düşünmek, babadan kalma, donmuş, su götürmez düşünce kalıplarını zorlamak, başka türlü düşünmeyi kimsenin göze alamadığı inanışların doğruluğundan kuşku duymak hastalıklardan dinlere, adetlerden kanunlara kadar insan hayatının her yönü üzerinde kendi aklının ışığıyla yeni baştan düşünce yürütmektir. Buysa o zaman tek başına Amerika'yı keşfe gitmek gibi bir işti. Gerçi Rönesans Avrupası'nda bu iş artık olanaksızlıktan çıkmış, okur yazarlar bir yandan dünyanın, bir yandan da Yunan ve Latinlerin daha iyi tanınmasıyla insanoğlunun türlü türlü düşünmesi olanağı bulunduğunu öğrenmiş, yer yer, zaman zaman hocadan izinsiz düşünme denemelerine başlamışlardı. Fakat bütün hayatını bu denemelere hasreden, kendini serbest düşüncenin deney tahtası haline getiren ilk adam Montaigne oldu.

Gerçekten de Montaigne yalnız Denemeler'ini yazmak için yaşamış gibidir. Bundan başka kitabı olmadığı gibi hayatının da bu kitaptan başka serüveni yoktur. Ben kitabımı yaptığım kadar da kitabım beni yaptı der. Denemeler'in yazıldığı yirmi yıl içinde (1572'den 1591'e yani ölümüne kadar) Montaigne kendini kitabına, kitabını kendine göre ayarlamakla uğraşır. 1581-1585 yılları arasındaki Bordeaux kentinin Belediye Başkanlığı onu kütüphanesine ve Denemeler'ine daha fazla bağlamaktan, kendi kendini işleyen ve geliştiren düşüncesine yeni ip uçları getirmekten başka bir işe yaramamıştır.

Özellikle son yedi yıl içinde Montaigne Perigord'daki küçük şatosunun kulesine öyle kapanmıştır ki ülkesini kasıp kavuran en kanlı din kavgaları, evine kadar sokulan eli bıçaklı insanlar bile onu telaşa düşürmemiş, köşesinden ve kitabından ayırmamıştır. Daha önceki hayatı da çok sevdiği ve saydığı bir babanın akıllıca yönetimi altında Denemeler'in hamurunu yoğurmakla geçmiştir. Doğar doğmaz özellikle köylüler arasına gönderilen, gözlerini, Rönesans gibi Denemeler'in de anası olan doğanın şımartılmaz şefkati içinde açan Montaigne o zaman insan düşüncesini besleyen bilgileri en sağlam, en köklü bir şekilde veren düzenli, özenli bir öğretim gördü. Babası kendisine Latince'yi ana dilinden önce öğretecek kadar ileri gitmişti. Denemeler'de Montaigne'in Eskiler'le o kadar senli benli olması bu hazırlık sayesinde. Montaigne'in gençliğinde öğrenme hazzının dışında bulunduğu en büyük sevinç kaynağı Etienne de la Boetie ile olmuş. Kaldı ki düşüncesinin bereketini artıran bu dostluk da, La Boetie'nin genç yaşta ölümünden sonra Denemeler'in duygu ve düşünce kaynaklarından biri olmaya yaramıştır.

Montaigne bütün Fransızlar gibi yerine yurduna bağlı olmakla, dönüp dolaşıp doğduğu yere dönmekle ve orada ölmekle birlikte, peteğine çok uzaklardan, bütün dünyadan bal taşıyan bir düşünce arısıydı. Yeni keşfedilen Amerika'dan Türk padişahının sarayına kadar her yerde olup bitenlerin meraklısıydı. Önsözünde yalnız ailesi için yazdığını söylediği kitabında, karısından, doğup doğup ölen kızlarından hemen hiç söz etmeyen Montaigne, bu içine kapanmayı herkesten iyi bilen adam, hep dışarıyla, başkalarıyla uğraşır. Kendini dünyadan koparıp tek başına kalmayı bilen de o, Avrupa'da dünya vatandaşlığının ilk ve en açık sözcüsü de odur. Bakın ne diyor: «Bütün insanları hemşerim sayıyorum. Bir Polonyalı'yı tıpkı bir Fransız gibi kucaklıyorum. Dünya ile akrabalığımı kendi milletimle akrabalığımdan üstün tutuyorum. Doğduğum yerin pek o kadar heveslisi değilim. Kendi düşüncemle vardığım yeni bilgiler bana, sırf raslantılarla edindiğim hazır ve gelişigüzel bilgilerden daha değerli gelir. Kendi kazandığımız temiz dostluklar nerde, iklim ve kan dolayısıyla bağlı olduğumuz dostluklar nerde!

Denemeler KENDİNİ TANI ilkesinin bütün bir ömre uygulanmasıdır. Bu bakımdan Montaigne, Sokrates'i Platon'dan çok daha iyi anlamış sayılabilir. Hiç kimse kendi kendini onun kadar sabırla, inatla, dikkatle gözetlememiş, en gizli, en ele avuca sığmaz hallerini yakalamakta onun kadar tetik davranmamıştır. Hayatın bütün hazları gibi uykusuna da pek düşkün olan bu adam, kendi kendini uyur ve rüya görür halde yakalayivermek için uşaklarına gece onu birdenbire uyandırmalarını tembih edermiş. Bizim şeyh Galib'in: Hoşça bak zatına kim zübde-i alemsin sen sözünü mistik anlamından soyarsanız tam Montaigne'in kendi kendine söyleyeceği şey olur. Her insanda bütün insan halleri vardır, diyor kendisi de. Bununla birlikte aynı Montaigne kendi dışına çıkmak demek olan okumayı ve gezmeyi bir aşk haline getirmiş. Gezilerde en çok sevdiği şey, yabancı bir yerde uyandığı sabahlar, yepyeni şeyler göreceğini düşünüp sevindiği an olurmuş. Bildiği yerlere pencereden bakmak bile ona sıkıntı verirmiş. Kitaplarını da tıpkı gezer gibi okurmuş: Okumuş olmak için değil, yeni ufuklar, yeni lezzetler, yeni düşünceler bulmak için. Tekrar tekrar okuduğu kitaplarda, her kez yeni yeni bir şeyler bulması, onları dilediği zaman dilediği bir yerinden açıp okumasından ileri geliyor. Ondan çok kitap okuyan olmasın; buna karşın düşünürken duyarken kim onun kadar kitaplardan sıyrılmasını bilmiştir. Gerçi Denemeler adım başında başkalarından alınmış sözlerle doludur. Fakat bu sözlerin ne kadar benimsenmiş, ne kadar yaşanmış olduğunu göreceksiniz. Bilgiçlik taslayanlar bile başkalarından bu kadar bol alıntı yapmadıkları halde, Montaigne'in bilgiçlik tasladığı hiçbir okurun aklından geçmez. Bilgiçlerin ilk ve amansız düşmanı da o değil mi zaten? Montaigne'in Avrupalılara öğrettiği en önemli yollardan biri de kendi düşüncemizi başkalarının düşüncesiyle zenginleştirmesini bilme yoludur. İnsan Denemeler'i okurken derelerin ırmakta, çiçeklerin balda erimesine benzer bir düşünce kaynaşması, yoğrulması görür gibi olur.

Montaigne'in bir tek insanda bütün insanlığı dile getirmesi, kimseye benzemeden herkes olması, dünya ile bağdaşıp kendine özgü kalması kuşkusuz biraz da, hatta çokluk da, eşsiz, diri, kıvrak, tadına doyulmaz dili, düşüncesiyle, teklifsizce sarmaş dolaş olan söyleyişidir. Aslında Dante'nin İtalyanca'da, Cervantes'in İspanyolca'da, Shakespeare'in İngilizcede yaptığını Fransızca'da yapmış, halkın, sokağın diliyle her düşüncenin, ne kadar derin, ne kadar ince olursa olsun pekala söylenebileceğini kanıtlamıştır. «Ah, keşke Paris'in sebze pazarında kullanılan sözcüklerle konuşabilsem der Montaigne ve Platon'un düşüncesini anlatırken o sözcükleri kullanmaktan çekinmez. Bütün yaşanmış, gerçek düşünceler gibi Montaigne'in düşüncesi de çokluğun kullandığı dile başvurmuş, herkesin konuşmasına uymakla kendi rengini yitirmemiş, tersine daha fazla bulmuştur. Denemeler'in her satırında Montaigne babacan bir eda ile hep SERBEST DÜŞÜN, RAHAT SÖYLE der gibidir.

Avrupa'da çokları Montaigne'i bir filozof saymaz, onu daha çok edebiyata malederler. Filozofu bir düşünce sistemi kuran diye alırsak Montaigne gerçekten Descartes, Hegel, Kant, Comte gibi filozofların yanına girmez, kendi de zaten bu birlikteliğe razı olmaz. Montaigne'in sistemi olsa olsa hiçbir sisteme girmeden düşünme yoludur. Ona göre insan düşüncesi sistemleri kırarak gelişir, çünkü hiçbir sistem hayatı ve insanı bütün zenginliğiyle kucaklayamaz. Montaigne'in istediği her gün, her şeyi yeni baştan düşünebilmektir. Fakat Montaigne'in her şeyin doğruluğundan her zaman kuşku duyması kendi bulduğu gerçek karşısında bile dudak büküp QCIE SAIS JE (Ne bileyim?) demesi önceden verilmiş bir karara, bir sistemli davranışa benzemiyor. Böyle bir davranıştan ancak babasının hatırı için yazdığı Raimond Sebond'a Övgüsü (Kitap 2., bölüm 12) dolayısıyla söz edilebilir. Ama orada da Montaigne insan aklından kuşku duyarken aynı akla yeni ipuçları vermekte, dokunulmadık yeni gerçekler ortaya koymaktadır.

Denemeler'de hiçbir kuşkunun, kararsızlığın izini taşımayan, her biri bir sistemin temeli olacak

kadar sağlam, kendinden emin hükümler çoktur. Ruhla bedenin ayrılmazlığı, hayatın sürekli bir değişme olduğu, doğanın aşılmakla değil ona uyulmakla yenilebileceği gibi. Filozofu yalnızca sistem kural değil bize düşünmesini oğreten adam olarak görenler içinse asıl filozof Montaigne, diğerleri, sistemciler, daha çok bilim adamlarıdır. Gerçekten de Denemeler'in asıl gördüğü iş, bize bir tek insanı (ki Montaigne'in asıl istediği gya buydu), bir düşünüşü, bir bilgi yolunu tanıtılmaktan çok, hepimizin günlük hayatına kadar inerek, bizi yaşarken düşünmeye, düşünürken yaşamaya, kendi kendimizin düşüncesini aşmaya sürmesidir. Hiçbir sorunda Montaigne: Ben sizin yerinize düşündüm, düğümü çözdüm; siz artık düşünmeyin, yalnızca benim dediğime uyun, demez. Hep: Bakın düşündükçe neler çıkıyor ortaya; siz de bir düşünün, kendi iinize ve çevrenize bakın, ipucu isterseniz işte benimki, işte Sokrates'inki, işte falan kylnnki, der gibidir. Bir adım, bir adım daha derken kendimizi Montaigne'le birlikte hayata, insan düşüncesinin çıkabildiği tepelerin birinden bakar buluruz.

Montaigne bir ahlakçı olarak da sistemli değil, hele doğmatik hiç değildir. (1952)

ÖNSÖZ 4

Cem Yayınevi'ne hazırladığım bu son baskı için Montaigne'in bahçesinde bir hayli dolaştım yeniden. Neden derlemediğime şaşıtım ne yapraklar buldum ve bir kez daha anladım ki insan gibi tükenmez bir maden bu Denemeler. Okuyup bir köşeye bıraktığınız kitaba Montaigne gizlice gelip bir şeyler daha ekliyor sanki zaman zaman.

Bir tek insan bütün insanlık serüvenini taşıyor bu kitapta. Bir tek insan hep kendisi kalarak, en değişik, kendinden en uzak insan hallerine girip çıkıyor; insanların yarattığı tanrıların hiçbirini küçümsemeden, ama hiçbirine bağlanmadan bütün inançları süzüyor merakla. Kitaplığının penceresinden hiç alay ederek değil, ama hep gülümseyerek seyrediyor alaca bulaca dünyamızı, solukları tükenen, sorunları tükenmeyen insanları. Kaşlarını çatarak baktığı kişiler yalnız kendi inançları ve çıkarları için başkalarını asıp kesenler, bir de kendilerini bilmeden bilgin geçinenler, ders almasını bilmeden ders verenler. Yalnız onlardan sözederken tutamıyor öfkesini, hoşgörülüğünü onlardan esirgiyor yalnız.

Düşünce derinliği, bilgi zenginliği, anlama gücü ne kadar büyük olursa olsun Montaigne'e ne bilgin denebilir, ne de filozof. Kendisinin de hiç istediği yok zaten öyle denilmesini. Eğitmek, öğretmek, sorunları çözmek, yol göstermek değil, olsa olsa uyarmak onun istediği: Ona göre kimse kimseyi değil, herkes kendi kendisini adam eder, etmelidir. Adam olmaksam kendini bilmekle başlar zaten onun için ve kendi gözüyle dünyadan görebildiği kadarını insanlara duyurmakla biter.

Montaigne çevirileri yıllar yılı, zor olduğu kadar da tatlı bir uğraş oldu benim için. Çevirdikçe sevdim, sevdiğim çevirdim onu. Güzelim dilini hala rahatça anlar duruma gelmiş değilim. Ona söylemediğini söylemek korkusuyla çevirmediğim, çevirip bastırmadığım parçalar, çevirdiklerimden daha fazladır. Biz daha dün yaşayan yazarlarımızı, Ahmet Haşim'i bile, yeni Türkçe'ye çevirirken, Fransızlar Montaigne'in dört yüz yıl önceki dilini yeni Fransız'caya çevirmeye kıyamıyor, ya da cesaret edemiyorlar. Montaigne'in uydurduğu sözcükler bir yana, anlamları çok değişmiş ya da hiç kullanılmaz olmuş deyimler bir hayli şaşırtıp oyalıyor insanı. Ama öyle sıcak bir içtenliği var ki bu dilin seve seve uğraşıyorsunuz özüne varmaya. Çok yerde Montaigne'i kendi çağında İngilizce'ye çeviren Floriot'ya başvurduğum oldu. Ama o da çok kez Montaigne'in sözcüklerine kıyamayıp olduğu gibi almış kendi diline. (1970)

MONTAIGNE'İN YAŞAMI

1533-Michel de Montaigne doğuyor ve Papessus köyünde bir sütnineye gönderiliyor.

1535-Michel, Fransızca bilmeyen Horstanus adlı bir Alman eğitmenine veriliyor. Bu eğitmen Michel'in babasının İtalyada gördüğü yeni bir yöntemle çocuğu hep Latince konuşarak yetiştiriyor.

1539-Michel, altı yaşında; Fransa'nın en iyi kolejlerinden birine, Guyenne Koleji'ne giriyor. Burada yedi yıl okuyor. Latin şiirinin tadına varıyor ve biraz da Yunanca öğreniyor.

1546-Bordeaux da; Edebiyat Fakültesinde felsefe okuyor.

1548-Bordeaux da isyan: Michel, Toulouse da hukuk okuluna gidiyor.

1554-Montaigne in babası Bordeaux Belediye Başkanı oluyor.

1555-Montaigne babasıyla Paris'e gidip geliyor.

1557-Bordeaux Belediye Meclisine giriyor.

1558-Montaigne'le La Boetie arasındaki büyük dostluk başlıyor.

1559-Bordeaux da mezhep kavgaları. Bir tüccar diri diri yakılıyor: Amyot, Plutarkhos'un Hayatlar'ını Fransızcaya çeviriyor. Montaigne'in en çok seveceği, okuyacağı kitap bu olacak.

1561-Bordeaux Belediye Medisi Montaigne'i önemli bir görevle saraya gönderiyor. La Boetie siyasal hayata giriyor:

1562-Protestanlara karşı şiddet hareketleri başlıyor. Montaigne, Rouen şehrini Protestanlardan almaya giden kral ordusuna katılıyor:

1563-Montaigne, Bordeaux'ya dönüyor: La Boetie ölüyor.

1565-9. Charles, Bordeaux'ya gelip bir süre kalıyor. Montaigne, Françoise de la Chassagne'la evleniyor.

1568-Babası ölüyor. Miras beş erkek, üç kız kardeş arasında bölünüyor. Michel, Montaigne çiftliğinin sahibi oluyor.

1569-Montaigne; babasının isteğiyle yaptığı Raimond Sebond'un thelogia üzerine bir eserinin çevirisini bastırıyor.

1570-Montaigne, Bordeaux Belediye Meclisindeki görevinden istifa ederek Paris'e gidiyor. La Boetie nin Latince şiirleriyle çevirilerini bastırıyor. Montaigne'in ilk kızı doğup iki ay sonra ölüyor.

1571-Montaigne, çiftliğine çekiliyor ve kütüphanesine şu Latince kitabeyi yazıyor:

«1571 yılı: Michel de Montaigne, otuz sekiz yaşında. Doğum yıldönümünden bir gün önce; meclisteki kulluğundan ve memuriyetinden bıkmış; fakat sapaşğlam olarak kitapları arasına dönüyor ve geri kalan günlerini orada, sessizlik içinde geçirmeye karar veriyor.>

1572-Saint-Barthelemy kırımı. Montaigne Denemeleri'ni yazmaya başlıyor. Plutarkhos'un Ahlaki Eserleri'nin çevirisi çıkıyor ve Montaigne in elinden düşmüyor: 1573-İç savaş. Montaigne kralın ordusuna katılıyor; görevle Bordeaux'ya gönderiliyor.

1574-Montaigne'in dördüncü kızı doğup üç ay sonra ölüyor.

1575-Montaigne Paris'e gidiyor.

1576-Montaigne, Pyrrhon felsefesiyle yakından ilgileniyor: Raimond Sebond üstüne babasına söz verdiği eseri yazmaya başlıyor.

- 1577-Montaigne'in beşinci kızı doğup bir ay sonra ölüyor. Henri de Navarre, Montaigne'e yüksek bir rütbe veriyor. Montaigne ilk kez kum sancılarına tutuluyor. Denemeler'ine devam ediyor.
- 1578-Montaigne küçük bir orman satın alıyor.
- 1579-Montaigne kendini en çok anlattığı Denemelerini yazıyor.
- 1580-Denemeler ilk kez, iki cilt halinde basılıyor. Montaigne İsviçre'ye, İtalya'ya gidiyor. Paris'e dönüp kitabını krala sunuyor. Kral beğeniyor.
- 1581-Montaigne evine dönüyor.
- 1582-Montaigne, Bordeaux Belediye Başkanı oluyor, Denemeler'i birçok eklemelerle yeniden bastırıyor...
- 1583-Montaigne in altıncı kızı doğuyor ve birkaç gün yaşıyor.
- 1584-Navarre Kralı (Sonraki V. Henri) Montaigne'in çiftliğine gelip iki gün kalıyor.
- 1585-Montaigne Mareşal Matignon'la mektuplaşıyor. İç savaşta önemli roller oynuyor. Bordeaux'da veba çıkıyor. Montaigne görevi başına gelemiyor. Başkanlığı bitinceye kadar yakın bir kasabada kaldıktan sonra, ailesini alıp veba bölgesi dışına çıkıyor.
- 1586-Montaigne tarihçileri okuyor.
- 1587 Henri de Navarre tekrar Montaigne'in çiftliğine geliyor.
- 1588-Montaigne, Denemeler'in dördüncü baskısı için Paris'e gidiyor: Yolda Ligciler tarafından soyuluyor. Paris'te, Denemeler'in hayranlarından Mademoiselle de Gournay'le tanışıyor. İç savaş şiddetleniyor; Montaigne Kralla birlikte Rouen'e gidiyor. Tekrar Paris'e dönüşünde bir gün için Bastille'e atılıyor.
- 1589-Montaigne evine çekilip kitap okuyor. Denemeler'in yeni bir baskısını hazırlıyor: Birçok eklemeler yapıyor. Kitap en olgun şeklini buluyor.
- 1590-Montaigne'in kızı evleniyor: Yeni kral 4. Henri, Montaigne'e mektup yazıyor, yanına çağırıyor. Montaigne gidemiyor.
- 1591-Montaigne'in kızının bir kızı doğuyor.
- 1592-Montaigne ölüyor. (Albert Thibaudet'den özetlenmiştir.)

MONTAIGNE ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

- Denemeler’de gördüğüm her şeyi Montaigne’de değil kendimde buluyorum. (Pascal)

- Bir kitap buldum burada. Montaigne’in kitabı; yanıma almadım sanıyordum. Aman ne hoş adam. Ne zevk onunla birlikte olmak. (Mme. de Sevigne)

- Montaigne, o hoşsohbet insan, Bazen derin, bazen sudan Kuşku duymasını bilmiş Burnu bile kanamadan. Kerli ferli softalarla Alay etmiş sakınmadan. (Voltaire)

- Eminim, alıacaksınız Montaigne’e. İsanoglu ne düşündüyse onda var ve bu kadar güçlü biçem zor bulunur. Bir şey öğretmiyor, çünkü hiçbir şeyi kestirip atmıyor. Doğmacılığın tam tersi. Mağrur adam, ama kim mağrur değil ki? Alçakgönüllü görülenler büsbütün mağrur değiller mi? Her satırında Ben, Kendim diye konuşuyor, ama Ben, Kendim demeden hangi bilgiye varılabilir? Haydi, bırakın Allah aşkına hocam, filozofun, metafizikçinin bundan iyisi görülmemiş. (Mme. du Deffand)

- Montaigne, o tanrı gibi adam, 16. yüzyılın karanlıktan içinde tek başına diri ve tertemiz bir ışık saçmış; dehası ancak zamanımızda, gerçek ve felsefi düşünce boşanaçların, geriliklerin yerini alınca anlaşıldı. (Grimm)

- Montaigne’in düşünceleri yanlıştır, ama güzel. (Malebranche)

- Yazarların çoğunda, yazan adamı görüyorum, Montaigne’de ise düşünen adamı. (Montesquieu)

- Çocukken babamın kitaplığından bana Dememeler çevirisinin perişan bir cildi kalmıştı. Yıllar sonra, kolejden çıkışımda bir cildi okudum ve ötekilerini arayıp buldum. Bu kitapla ne büyük haz ve hayranlık saatleri geçirdiğimi hatırlıyorum. Bu kitabı, yaşadığım başka bir hayatta yazmışım gibi geliyor o kadar candan bana, benim düşüncemi, benim hayat deneyimimi söylüyordu. (Emerson)

- Montaigne amma da düşünce çalmış benden! (Beranger)

- Montaigne ölüyor: Kitabını tabutunun üstüne koyuyorlar; cenazesinde yakını olarak din bilgini Charron ve manevi kızı Mademoiselle de Goumay var Resmen septik olarak Bayle ve Naude onlara katılıyor. Sonra Montaigne’e az çok bağlananlar, bir an için ondan zevk almış olanlar, bir an için yalnızlık sıkıntısından kurtardığı, kuşku duyurmak sayesinde düşündürdüğü kimseler; akraba ve komşu olarak Madame de Sevigne, La Fontaine; onun yaptığını yapmaya özenip onu taklit etmeyi onur bilenler: La Bruyere, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau; ortada tek başına Voltaire; daha az önemli kimseler, karmakarışık: Saint-Evremond, Chaulieu, Garat... Daha arkada çağdaşlarımız ve belki hepimiz. Ne büyük bir cenaze alayı. Bir insanın Ben’i için bundan daha fazla umulabilir mi? Peki ama, ne yapıyorlar bu cenaze alayında? Tören gereğince hüngür hüngür ağlayan Mademoiselle de Gournay den başka herkes konuşuyor: Öleden, onun sevimli taraflarından, hayata bu kadar karışan felsefesinden söz ediyorlar. Herkes kendi kendinden söz ediyor. Onunla herkesin ortak olduğu taraflar ortaya konuyor. Kimse ona olan borcunu unutmuyor; her düşünce onun bir yankısı gibi... Korkarım bu alayda dua eden tek adam Pascaldır. (Sainte-Beuve)

- Montaigne’i sevmek kendini sevmek, kendini her şeye tercih etmektir. Montaigne’i sevmek yalnız gerçeği değil, doğruluğu ve ödev duygusunu da yalnız kendinden yana çekmektir. Montaigne’i sevmek, hayatımızda hazlara, zavallı yaradılışımızın kaldıramayacağı kadar yer vermektir... (Brunetiere)

- Montaigne Fransız Rönesansını bitirip Klasik çağı haber veriyor. (Lanson)

- Pilatus’un, devirler boyunca yankısı çınlayan korkunç sorusu karşısında Montaigne, daha insanca,

daha din dışı, başka bir anlamda İsa'nın tanrıca cevabını vermiş oluyor:

«Gerçek nedir?»

«Gerçek benim!,»

Yani Montaigne gerçek olarak sahiden tanıyabileceği tek şeyin kendisi olduğuna inanıyor. Onu kendinden sözetmeye götüren budur çünkü kendini bilmeyi ayrıca her şeyden daha önemli sayıyor. İnsanların ve her şeyin yüzünden maskeyi kaldırmalı, diyor. Maskesini atmak için kendini anlatıyor. Maske insanın kendinden çok ülkesine ve devrine ait olduğu için de insanlar maske yüzünden birbirinden ayrılıyor. Böylece, maskesini gerçekten atan insanda hemen kendi benzerimizi buluyoruz. (Andre Gide)

OKUYUCUYA

Okuyucu, bu kitapta yalan dolan yok. Sana baştan söyleyeyim ki, ben burada yakınlarım ve kendim dışında hiçbir amaç gütmedim. Sana hizmet etmek yahut kendime ün sağlamak hiç aklımdan geçmedi; böyle bir amaç peşinde koşmaya gücüm yetmez. Bu kitabı yakınlarım için bir kolaylık olsun diye yazdım. İstedim ki beni kaybedecekleri zaman (ki pek yakındır) hakkımda bildikleri, daha ayrıntılı ve daha canlı olsun. Kendimi herkese beğendirmek niyetinde olsaydım, özenir, bezenir, en gösterişli halimle ortaya çıkardım. Kitabımda sade, doğal ve her günkü halimle, özentisiz bezentisiz görünmek isterim, çünkü ben kendimi olduğum gibi anlatıyorum. Burada kusurlarım, nasıl bir adam olduğum, edebin, terbiyenin izin verdiği ölçüde, açık olarak görülecektir. Hala ilk doğa kanunlarının rahat serbestliği içinde yaşadıkları söylenen insanlar arasında olsaydım, emin ol ki kendimi tastamam ve çırılçıplak da gösterirdim. Kısacası, okuyucu, kitabımın özü benim: Boş zamanlarını bu kadar sudan ve anlamsız bir konuya harcaman akıl karı olmaz. Haydi uğurlar olsun. (Montaigne 1 Mart 1580)

KENDİSİ

... Boyum ortanın biraz altında, bedenim sağlam yapılı ve toplucadır yüzüm şişman değil, dolgundur; tabiatım, neşe ile hüznün arasında, oldukça ateşli ve sıcakkanlıdır... Sağlığım, ta genç yaşımdan beri düzgündür: Hastalığa tutulduğum azdır.

İşte ben böyle idim; kendimi, kırk yaşımı aşip ihtiyarlığın yolunu tuttuğum şu andaki halimle anlatmıyorum:

Minutatim vires et robur adultum

Frangit et in partem pejorem liquitur oetas (Lucretius)

Yıllar için için aşındırır

Olgunluk çağına varmış güçleri

Bundan sonraki halim ancak yarım bir varlık olacak; ben artık o ben olmayacağım. Gün geçtikçe kendimden ayrılıyor, uzaklaşıyorum.

Singula de nobis anni proedandur euntes (Horatius)

Bir şey koparır bizden, yıllar, akıp giderken. (Kitap 2, bölüm 17)

DENEMELERİN KONUSU

Başkaları insanoğunu yetiştiredursun ben onu anlatıyorum ve kendimde, pek kötü yetişmiş bir örneğine gösteriyorum. Bu örneği yeniden biçim vermek elimde olsaydı onu elbet olduğundan çok başka türlü yapardım. Bir kez yapılmış artık. şunu söyleyeyim ki, kendimi anlatırken söylediklerim değişik ve değişken olmakla beraber hiç gerçeğe aykırı değildir. Dünya durmayan bir salıncaktır: Orada her şey toprak, Kafkas'ın kayalıkları, Mısır'ın piramitleri, hem çevresiyle birlikte, hem de kendi kendine sallanır. Durmanın kendisi bile daha ağır bir sallantıdan başka bir şey değildir. Konumu (kendimi) hep aynı halde bulundurmak elimde değil. Doğal bir sarhoşlukla, salına serpiline yürüyüp gidiyor. Onu belli bir noktada, canımın istediği bir andaki haliyle alıyorum. Duruğu değil, geçişi anlatıyorum: Fakat yaştan yaşa, yahut halkın dediği gibi «yedi yıldan yedi yıla» geçişi değil, günden güne, dakikadan dakikaya geçişi. Hikayemi saati saatine yazmam gerekiyor. Az sonra değişebilirim. Yalnız halim değil, amacım da değişebilir. Benim yaptığım, değişen ve birbirine benzemeyen olaylar, kararsız ve bazen çelişmeli düşünceleeri yazıya dökmektir. Acaba benliğim mi değişiyor, yoksa aynı konulan ayrı koşullara ve ayrı bakımlara göre mi ele alıyorum? Her ne hal ise, kendi kendimden ayrıldığım oluyor. Fakat Demades'in dediği gibi, doğrudan hiç ayrılmıyorum. Ruhum bir yerde durabilseydi, kendimi denemekle kalmaz, bir karara varırdım: Ruhum sürekli bir arayış ve oluş içinde. Anlattığım hayat basit ve gösterişsiz; zararı yok. Bütün ahlak felsefesi sıradan ve kendi halinde bir hayata da girebilir, daha zengin, gösterişli bir hayata da: Her insanda, insanlığın bütün halleri vardır. (Kitap 3, bölüm 2)

Olgun bir okuyucu çok kez başkasının yazdıklarında yazarın düşünmediği güzellikler bulur, okuduklarına daha zengin anlamlar ve renkler kazandırır. (Kitap 1, bölüm 26)

Başkalarının bilgisiyile bilgin olabilsek bile, ancak kendi aklımızla akıllı olabiliriz. (Kitap 1, bölüm 24)

KENDİMİZİ TANIMAK

Plinius'un dediği gibi, herkes kendisi için bir derstir elverir ki insan kendini yakından görmesini bilsin. Benim yaptığım, bildiklerimi söylemek değil, kendimi öğrenmektir; başkasına değil kendime ders veriyorum. Ama bunları başkalarına da anlatmakla kötü bir iş yapmıyorum: Bana yararı olan bu işin belki başkasına da yararı olabilir. Zaten benim bir şeye dokunduğum yok. Yalnız kendimle uğraşıyorum; delilik ediyorum, bundan zarar görecektir başkası değil, benim; çünkü bu öyle bir delilik ki bende başlayıp bende bitiyor, hiçbir kötülüğe yol açmıyor. Eskilerden yalnız iki üçünün bu işi denediğini söylerler; ama onların, yalnız adlarını bildiğimiz için benim yaptığının tıpkısını yapıp yapmadıklarını söyleyemeyiz. Ruhumuzun ele avuca sığmayan akışını gözlemek, onun karanlık derinliklerine kadar inmek, türlü hallerindeki bunca incelikleri ayırarak yazmak sanıldığından çok daha zahmetli bir iştir. Sonra bir taraftan bu işin o kadar başka, o kadar garip bir zevki de var ki insanı dünya işlerinden, hem de en değerli dünya işlerinden çekip alıyor. Birkaç yıldır düşüncelerimin kendimden başka amacı yok; yalnız kendimi sorguya çekiyor ve inceliyorum. Başka bir şeyi incelediğim de oluyor ama, onu da hemen kendime çekiyor, daha doğrusu, kendime mal ediyorum; daha az yararı olan öteki bilimlerde olduğu gibi, bu bilimde öğrendiklerimi başkalarına bildiriyorsam, bunda hiçbir kötülük görmüyorum. Şunu da söyleyeyim ki öğrendiklerimle hiç de yetinmiyorum. İnsanın kendini anlatmasından daha zor ve daha yararlı hiçbir şey yoktur. Üstelik, meydana çıkmak için insanın süslenmesi, kendine çekidüzen vermesi gerekiyor. Ben durmadan kendimi düzenliyorum, çünkü durmadan anlatıyorum.

Kendinden sözetmeyi kötü görmek, yasak etmek adet olmuştur çünkü kendinden sözetmek her zaman kendini övmek gibi görünür kendini övmekse herkesin zıddına gider. Ama kendinden sözetmeyi yasak etmek, çocuğun burnunu silecek yerde, burnunu koparmak olur.

In vitium ducit culpae fuga (Horatius)

Kusur korkusuyla suç işliyoruz.

Bu tedbirde ben kardan çok zarar görüyorum, hatta kendimden sözetmek mutlaka övünmek olsa bile ben asıl amacıma bağlı kalmak için, kendimdeki bu hastalığı ortaya koyacak bir işten kaçınmamalıyım; işlediğim, hem de edindiğim bu kusuru gizlememeliyim. Ama, bana sorarsanız, birçokları içip sarhoş oluyor diye, şarabı yasak etmek yanlıştır fazla kaçırılan şeyler hep iyi şeylerdir. Kendinden sözetmenin kötü sayılması bence yalnız, halkın düşeceği kaba hatalardan ötürüdür. Bu türlü kurallar budalalara vurulan dizginlerdir: Ne azizler -ki kendilerinden pekala sözederler-, ne filozoflar, ne bilginler bu kuralları dinler; onlara hiç benzememekle birlikte ben de bu kuralları dinlemiyorum. Onların ereği kendilerini anlatmak değildir, ama sırası gelince de kendilerini uluorta göstermekten çekinmezler. Sokrates kendinden sözettiği kadar neden sözeder? Hep müritlerini de kendilerinden sözetmeye, kitaplardan öğrendiklerini değil içlerinde olup bitenleri anlatmaya dürtüklemeyi mi? Tanrıya ve rahibe kendimizden sözetmiyor muyuz? Protestan komşularımız bunu halkın gözü önünde yapıyorlar. Diyeceksiniz ki, onlara yalnız kötü taraflarımızı anlatırız. Ama bu, her şeyi söylüyoruz demektir; çünkü iyi tarafımız da bütün günahlardan arınmış değildir.

Benim mesleğim, sanatım yaşamaktır. Bana hayatımı duyduğum, gördüğüm ve yaşadığım gibi anlatmamı yasak edenler mimara da desinler ki, sen binalardan kendine göre değil başkasına göre, kendi bilginle değil başkasının bilgisiyle sözedeceksin. Kimse sormadan kendi değerlerini ortaya

koyamak bir övünme ise niçin Cicero Hortentius'un, Hortentius Cicero'nun söz güzelliğini öne sürüyor? Bana diyebilirler ki: Kendini kuru sözle değil işle ve eserle anlat. Ben her şeyden önce düşüncelerimi anlatıyorum, bunlarsa ün ve eser haline gelemeyecek kadar belirsiz şeyler: Onları söz haline getirmekte bile güçlük çekiyorum. Birçok olgun ve değerli insanlar herhangi bir iş görmekten kaçınmışlardır. Yaptığımız işler kendimizden çok rastlantıların eseridir: Bu işler kendi özlerini belli ederler; beni ise ancak şöyle böyle, belli belirsiz, parça parça gösterebilirler. Ben kendimi olduğum gibi gösteriyorum: Öyle bir beden yapısı koyuyorum ki ortaya bir bakışta damarları, kasları, her şeyi yerli yerinde görüyorsunuz.

Öksürük, sararma, yahut yürek çarpması yalnız beden bir kısmını, onu da şöyle böyle, gösterebilir. Ben yaptıklarımı değil, kendimi, öz benliğimi anlatıyorum.

Bence insan ne olduğunu bilmekte dikkatli olmalı; iyi tarafını da, kötü tarafını da aynı titizlikle ortaya çıkarmalıdır. Eğer ben kendimi iyi ve olgun görseydim, bunu bağıra bağıra söylerdim. Kendimi olduğumdan az göstermek, alçakgönüllülük değil, budalalıktır; kendine değerinden az paha biçmek korkaklıktır, pısrıklıktır. Aristoteles'e göre, hiçbir iyilik sahtelikle bir arada gitmez; doğru hiçbir zaman yanlışla yer vermez. Kendini olduğundan fazla göstermek de, çoğu kez gururdan değil budalalıktandır. Bence bu kendini beğenme illetinin esası, kendinden pek fazla hoşlanmak, kendi kendine hayasızca aşık olmaktır. Bunun en iyi çaresi, kendinden sözetmeyi yasaklayan ve böylece bizi kendimiz üzerinde düşünmekten büsbütün alıkoyanların dediklerinin tam tersini yapmaktır. Gurur insanın düşüncesidir; söze dökülen onun pek küçük bir parçasıdır. Bu adamlar öyle sanıyorlar ki insanın kendi üzerinde durması, kendinden hoşlanması, hep kendisiyle uğraşması kendine fazla düşkün olması demektir. Oysaki aşırı benciller kendilerini pek üstünkörü bilenler, kendilerinden önce işlerine bakanlardır. Onlara göre kendi kendisiyle başbaşa kalmak, sırtüstü yatıp vakit öldürmektir; ruhunu zenginleştirmeye, kendini adam etmeye çalışmak boş hayaller kurmaktır. Sanki kendimiz bizden ayrı, bize yabancı birisiymiş gibi. Kendinden aşağıya bakıp da kendi kafasına hayran olan adam, kendinden yukarıya, geçmiş yüzyıllara gözlerini kaldırsın; o zaman yüzlerce devin ayakları altında kalacak ve burnu kırılacaktır. Kendi mertliğiyle övünüp böbürleniyorsa, onu çok geride bırakan Scipion'un, Epaminondas'ın, bunca orduların ve ulusların hayatlarını hatırlasın. İnsan kendindeki eksik ve cılız değerleri, üstelik insan hayatının hiçliğini hesaba katarak düşünecek olursa, hiçbir değeriyle övünmeye kalkışmaz. Yalnız Sokrates, tanrısının dediğine uyup kendini gerçekten tanımasını ve küçük görmesini bildiği için Bilge adını almaya hak kazanmıştır. Kendini böylesine tanıyan adam istediği kadar kendinden sözetsin. (Kitap 2, bölüm 6)

NASIL YAZMALI

Yazarken kitapları bir yana bırakır, aklımdan çıkarırım; kendi gidişimi aksatırlar diye. Gerçekten de iyi yazarlar üstüme fena abanır, yüreksiz ederler beni. Hani bir ressam varmış, kötü horoz resimleri yapar ve uşaklarına, dükkana hiç canlı horoz sokmamalarını sıkı sıkı tembih edermiş, ben de öyle. Hatta çalgıcı Antigenides'in bulduğu çare benim daha işime gelirdi: Bir şey çalacağı zaman, kendinden önce ve sonra halka doyasıya kötü şarkılar dinletirmiş. Böyle derim de Plutarkhos'tan kolay kolay ayrılamam. O kadar dünyayı içine almış ki bu adam, ne yapsanız, hangi olmayacak konuyu ele alsanız bir taraftan gelir işinize karışır ve size türlü zenginlikler, güzelliklerle dolu cömert bir el uzatır. Kendini her gelene bu kadar kolayca yağma ettirmesi bayağı gücüne gidiyor. Şöyle biraz tuttunuz mu, kolu kanadı elinizde kalıyor.

Ben gönlümce yazabilmek için evime çekiliyorum. Kimsenin bana el uzatamayacağı, söz edemeyeceği yabancı bir ülkede oturuyorum. Öyle bir yer ki tanıdığım hiç kimse okuduğu duanın Latince'sini bilmez, hele Fransızca'sını hiç anlamaz. Başka yerde yazsam daha iyi yazardım, ama yazdığım şey daha az benim olurdu. Oysaki benim yazımda asıl aradığım tam anlamıyla kendimin olmasıdır. Ben yazarken rastgele gittiğim için bol bol hatalara düşerim. Bunları pekala düzeltebilirdim. Ama o zaman, benim adetim, malım olmuş kusurları düzeltmekle kendi kendimi yanlış tanıtmış olurum. Bana dediler mi, yahut ben kendi kendime dedim mi ki: «Sen kaba kaba benzetmeler yapıyorsun; bu sözcük Gaskonya kokuyor; bu sözün tehlikeli (Ben Fransa sokaklarında söylenen hiçbir sözden kaçmam; gramer adına kullanılan dile çatanlar benimle alay ederler); bak şu cahilce söze; akla aykırı laf ediyorsun; fazla ileri gidiyorsun; sen boyuna kendinle oynuyorsun, sahiden söylediğini de herkes yalancılıktan sanacak.» «- Doğru, derim; ama ben dikkatsizlikten gelen hatalarımı düzeltsem bile, bende adet haline gelmiş olanları düzeltemem. Ben hep böyle konuşmuyorum mu? Her yerde böyle çiğ çiğ göstermiyor muyum kendimi? Sorun yok. Yazarken aradığım da bu zaten. Herkes kitabımda beni, bende kitabımı görsün.» (Kitap 3, bölüm V)

Odysseus'un dertlerini inceleyip kendi dertlerini bilmeyen dil bilginleriyle, çalgılarını akort etmesini bilip de yaşayışlarını akort etmesini bilmeyen müzikçilerle, adaletten sözletmeyi öğrenip adaleti uygulamayanlarla alay edermiş kral Dionysius. (Kitap 1, bölüm 25)

HAYAT VE FELSEFE

Çok gariptir; çağımızda işler o hale geldi ki felsefe, anlayışlı insanlar arasında bile, ne teorik ne pratik hiçbir yararı ve değeri olmayan boş ve kuru bir laf olup kaldı. Bence bunun nedeni, felsefenin ana yollarını sarmış olan safsatalardır. Felsefeyi, çocuklar için ulaşılmaz, asık suratlı, çatık kaşlı ve belalı göstermek büyük bir hatadır. Onun yüzüne bu sahte, bu kaskatı bu çirkin maskeyi kim takmış? O ki hep bayram ve hoş zaman içinde yaşamayı emreder bize. Gamlı ve buz gibi soğuk bir yüz içimizde felsefenin barınmadığını gösterir. Felsefeyi barındıran ruh, kendi sağlığıyla bedeni de sağlam etmeli. Huzur ve rahatın ışığı ta dışardan görünmelidir. Dış varlığı kendi kalıbına uydurmalı ve böylece ona sevimli bir gurur, hareketli ve neşeli bir tavır, memnun ve güleryüzlü bir hal vermelidir. Bilgeliliğin en açık görüntüsü, sürekli bir sevinçtir. Onun durumu, aydan daha yukarda olan şeylerin durumu gibidir. Hem de rahat. Müritlerini çamur ve kir içinde yaşatan felsefe değil, Barocco ve Baralipton'culardır. (Skolastikte bazı önerme türleriyle ilgili uydurma sözcükler.) Onlar felsefenin yalnız adını duymuşlardır. Yoksa nasıl olur? Felsefe ruhun fırtınalarını dindirmeyi, açlığı ve hastalığı gülerek karşılamayı, birtakım uydurma müneccim işaretleriyle değil, doğal ve somut yollarla öğretmeye çalışır. Felsefenin amacı erdemdir; bu erdem de, medresenin söylediği gibi, sarp, yalçın ve çıkılmaz bir dağın başına dikilmiş değildir. Ona yaklaşanlar, tersine güzel, bereketli ve çiçekli bir ova içinde görürler onu. Orada erdem yine her şeyden yüksektedir; fakat yerini bilen olunca, ona gölgeli, çimenli, güzel kokulu yollardan, güle söyleye, göklerin kubbesi gibi rahat ve dümdüz bir inişle varılabilir. Bazıları bu yüksek, bu güzel, bu zafer sevinci dolu, aşk dolu, tadına doyumaz, yiğitliğine ulaşılmaz erdem, tatsızlığa, rahatsızlığa, korkuya, zorbalığa açıkça ve amansızca düşman olan, kendine doğayı kılavuz, mutluluğu ve zevki eş bilen erdem semtine uğramadıkları için gitmişler, güçsüzlüklerine uygun olarak, böyle kasvetli, titiz, somurtkan, eli sopalı, asık suratlı, anlamsız bir erdem örneği tasarlamışlar ve onu, insanları korkutmaya mahsus bir umacı gibi, dünyadan uzak bir kayalığın üstüne, dikenlikler arasına koymuşlar...

Gerçek erdem zengin, kudretli ve bilgili olmasını, mis kokulu yataklarda yatmasını bilir. Hayatı sever; güzelliği de, şanı ve onun da, sağlığı da sever. Fakat onun öz be öz işi, bu nimetler ölçü ile kullanmasını ve yiğitçe bırakıp gitmesini bilmektir: Çetinliğinden çok daha fazla büyüklüğü olan bir iş, ki onsuz her hayat bozuk, karışık ve şekilsizdir ve bu yüzden tehlikeli engeller, dikenlikler ve ejderhalarla dolmaya elverişlidir. Eğer eğitilecek genç, acayip yaratılışlı olur da güzel bir yolculuk hikayesi, yahut anlayabileceği bir felsefe konusu yerine masal dinlemeyi yeğ tutarsa, arkadaşlarının genç dinç yüreklerini coşturan davullar çalındığı zaman o, kendisini hokkabaz oyunlarına çağıran arkadaşının yanına giderse, bir savaştan toz toprağa ve zafere bürünüp dönmeyi, top oyunundan yahut balodan bir armağanla dönmekten daha hoş ve daha çekici bulmazsa, bu genç için bir tek çare görüyorum: Eğitmeni onu daha çocukken, kimseye duyurmadan boğar; yahut da bu gence, bir düka'nın oğlu bile olsa herhangi bir şehirde pastacılık yaptırılır. Platon der ki, çocuklara babalarının yeteneklerine göre değil, kendi yeteneklerine göre meslek bulmak gerekir.

Mademki asıl felsefe bize yaşamayı öğreten felsefedir ve mademki çocuğun da öbür yaştakiler gibi, ondan alacak olduğu dersler vardır, niçin çocuğa felsefe öğretilemezmiş:

Udum et molle lutum est; nunc properandus, et acri Fingendus sine fine rota (Persius)

Çamur yumuşak ve ıslak; çabuk, çabuk olalım. Durmadan dönen çark biçim versin ona.

Bize yaşamayı ömür geçtikten sonra öğretiyorlar. Cicero dermiş ki, iki insan hayatı yaşayacak olsam bile, lirik şairleri incelemeye zaman harcamam. Bence bu dırdırcılar daha hazin bir şekilde yararsızdır. Çocuğumuzun o kadar yitirecek zamanı yoktur: Pedagogların elinde ancak hayatının ilk on beş, on altı yılını geçirebilir: Geri kalan zaman hayatındır. Bu kadar kısa bir zamanı zorunlu bilgilere verelim; üst yanı emek israfıdır. Hayatımızın işine yaramayan bütün bu çetrefil diyalektik oyunlarını kaldırıp atın; iyi seçmesini ve iyi açıklamasını bilmek koşuluyla basit felsefe konuları alın: Bunlar Boccacio'nun masalından daha kolay anlaşılır. Bir çocuk buları sütüne verildiği andan itibaren okuma yazmadan çok daha kolay öğrenebilir.

Felsefenin insanlara, yaşamaya başlarken de, ölüme doğru giderken de söyleyecekleri vardır. (Kitap 1, bölüm 26)

YASALAR ÜSTÜNE

Yasalar doğru oldukları için değil yasa oldukları için yürürlükte kalırlar. Kendilerini dinletmeleri akıl dışı bir güçten gelir, başka bir şeyden değil. Mistik olmak işlerine gelir. Yasa koyanlar da çok kez budala, ya da eşitlik korkusuyla haksızlığa düşen kimselerdir. Nasıl olursa olsunlar, insandıkları sonunda, her yaptıkları şey ister istemez sudan ve değişkendir.

Yasalardan daha çok, daha ağır, daha geniş haksızlıklara yol açan ne vardır? (Kitap 3, bölüm 13)

Bir filozofu çiftleşirken yakalayıp, ne yapıyorsun diye sormuşlar: Bir insan ekiyorum diye cevap vermiş serinkanlılıkla ve hiç utanmadan. Sarmısak ekerken görülmekle bu işi yaparken görülmek arasında ayrım yokmuş onun için. (Kitap 2, bölüm 12)

BİLGİ VE DÜŞÜNCE

Öğrenimden kazancımız daha iyi ve daha akıllı olmaktır. Epiharmus (Pythagoras okulundan bir filozof.) der ki, insan düşünce ile görür ve duyar; her şeyden yararlanan her şeyi düzene sokan, başa geçip yöneten düşüncedir; geri kalan her şey kör, sağır ve cansızdır. Şu kesin ki çocuğa kendiliğinden bir şey yapmak özgürlüğünü vermemekle onu korkak bir köle durumuna sokuyoruz. Retorika ve gramer üstüne, Cicero'nun şu veya bu cümlesi üstüne öğrencisinin ne düşündüğünü kim sormuştur? Bunları Tanrı sözü gibi belleğimize basmakalıp yapıştırırlar; harfler ve sözcükler, anlatılan şeyin kendisi haline gelir. Ezber bilmek, bilmek değildir; belleğimize emanet edilen her şeyi saklamaktır. İnsan, kendiliğinden bildiği her şeyi ustasına bakmadan, kitaptaki yerini aramadan, istediği gibi kullanır. Tümüyle kitaptan bir bilgi ne sıkıcı bilgidir! Böyle bir bilgi bir süs olarak kullanılmalı: Ama temel olarak değil. Nitekim Platon, gerçek felsefenin sağlam irade, inanç ve dürüstlük, amaçları başka olan öteki bilimlerinse yalnızca süs olduğunu söyler. (Kitap 1, bölüm 26)

YAŞAMAK VE ÇALIŞMAK

Doğa bir ana gibi davranmış bize: İstemiş ki ihtiyaçlarımızı gidermek zevkli bir iş de olsun üstelik: Aklımızın istediği şey, iştahımızın da aradığı şey olsun: Onun kurallarını bozmaya hakkımız yok.

Caesar'ın ve İskender'in, en büyük işleri başarırken, doğal ve budan ötürü gerekli ve akla uygun zevkleri bol bol tattıklarını görünce, buna ruhu gevşemek demem; tersine, o zor işleri ve yorucu düşünceleri dinç bir yürekle günlük hayatın bir parçası haline sokmak, ruhu sağlamlaştırmaktır derim. Zevklerin gündelik zaferlerini olağanüstü iş saymışlarsa bilge adamlarmış. Biz pek şaşkın varlıklarız: Filanca hayatını işsiz güçsüz geçirdi, deriz; bugün hiçbir şey yapmadım, deriz -Bir şey yapmadım ne demek? Yaşadınız ya! Bu sizin yalnız başlıca işiniz değil, en parlak, en onurlu işinizdir: Bana büyük işler çevirmek olanağını verselerdi, neler yapmaya gücüm olduğunu gösterirdim, deriz. Önce siz kendi hayatınızı düşünmeyi, çevirmeyi bildiniz mi? Bildinizse bütün işlerin en büyüğünü görmek için büyük fırsatlara ihtiyaç yoktur hangi mevkide olursa olsun, perde arkasında da, perde önünde de insan kendini gösterir. Bizim işimiz kitap doldurmak değil, ahlakımızı yapmaktır; savaşmak ülke kazanmak değil, yaşayışımıza dirlik düzenlik getirmektir; En büyük en onurlu eserimiz doğru dürüst yaşamaktır. Geri kalan her şey, başa geçmek, para yapmak, binalar kurmak, nihayet ufak tefek eklentiler, yollardır. Bir komutanın, az sonra hücum edecek olduğu bir kalenin eteğinde dostlarıyla tümüyle serbest ve rahatça, kaygısızca sohbete dalması, Brutus'un herkesin kendisine ve Roma'nın özgürlüğüne karşı pusu kurduğu bir sırada gece dolaşmalarından birkaç saat çalarak tam bir sessizlik içinde Polybius'u okuyup notlar yazması ne güzel bir şey! Düşündükçe içim açılır. Ancak küçük ruhlar işlerin ağırlığı altında ezilir; onlardan sıyrılmayı, bir yerde durup yeniden başlamayı bilmezler.

O fortes pejoraque passi

Mecum saepe viri, nunc vino pellite curas;

Cras ingens iterabimus aequor. (Horatius)

Ey benimle bunca çetin işler görmüş yiğitler,

Bugün, dertlerinizi şarapla giderin

Yarın engin denize açılacağız. (Kitap 3, bölüm 13)

RUH VE BEDEN

Güzellik, insanlar arasında, çok tutulan bir şeydir. Aramızda ilk anlaşma onunla başlar. İnsan ne kadar vahşi, ne kadar kötü yaratılışlı olursa olsun onun büyüüne kapılmaktan kendini alamaz. Bedenin varlığımızdaki payı ve değeri büyüktür. Bu bakımdan onun yapısına ve düzenine verilen önem pek yerindedir. İki temel taşımızı (ruh ve bedeni) birbirinden ayırmak, koparmak isteyenler yanılıyorlar tam tersine onları çiftleştirmek, birleştirmek gerek. Ruhtan istenecek şey bir köşeye çekilmek, kendi kendine düşünmek, bedeni hor görüp kendi başına bırakmak değil (Hoş, bunu ancak sahte bir çeşit maymunlukla yapabilir ya), ona bağlanmak, onu kucaklamak, sevmek, ona arkadaşlık ve kılavuzluk etmek, öğüt vermek, yanlış yola saptığı zaman geri çevirmek, kısacası onunla evlenmek, ona gerçekten bir koca olmaktır. Ta ki ikisinin hareketleri arasında başkalık ve karşıtlık değil, uygunluk ve benzerlik olsun.

İNSAN VE ÖTESİ

Kendini beğenmek insanın özünde, yaratılışında olan bir hastalıktır. İnsan yaratıkların en zavallısı, en cılızıdır öyleyken en mağruru da odur. Şurada, dünyanın çamuru ve pisliği içinde oturduğunu, evrenin en kötü, en ölü, en aşağı katında, göklerin kubbesinden en uzakta, üç cinsten yaratıkların en kötü haldekileriyle birlikte, dünya evinin en alt katına bağlı ve çakılı olduğunu bilir, görür ve yine hayaliyle, aydan yukarılara çıkıp gökleri ayaklarının altına indirmek sevdasıyla yaşar. Aynı hayal gücüyle kendini tanrıyla bir görür; kendisine tanrısal özellikler verir; kendini öteki yaratıklar sürüsünden ayırıp kenara çeker, arkadaşları, yoldaşı olan varlıklara yukardan bakar; her birine uygun gördüğü ölçüde güçler ve yetenekler dağıtır.

Biz insanlar öteki yaratıkların ne üstünde ne altındayız. Bilge der ki, göklerin altındaki her şey, aynı yasanın ve aynı yazgının buyruğundadır.

Indupedita suis fatalibus omnia vinculis. (Lucretius)

Her şey, kırılmaz zincirleriyle bağlı yazgının.

Bazı ayrılıklar, düzeyler ve dereceler vardır; ama her şeyde aynı doğanın yüzü görülür.

Res quoque suo ritu procedit, et omnes

Foedere naturae certo discrimina servant (Lucretius)

Her şey kendine göre gelişir ve hepsi

Sürdürür doğa düzeninin ayrılıklarını. (Kitap 11, bölüm 12)

EVİNİ KORUMA

Bunca bekçili, silahlı evler yok oldu gitti de benimki niçin duruyor? Anlaşılan, diyorum, o evler bekçili, silahlı oldukları için yok olup gittiler. Korunmak saldırana hem istek veriyor, hem de hak kazandırıyor: Her korunma savaşçı bir kılığa girer ister istemez. (Kitap 2, bölüm 15)

Bilinecek, bilinince de daha fazla hatırı sayılacak diye iyi adam olan, insanların kulağına gitmesi koşuluyla iyilik eden kişi, kendisinden fazla yarar sağlanabilecek bir insan değildir. (Kitap 2, bölüm 16)

AŞK ÜSTÜNE

Kitapları bir yana bırakır da dobra dobra konuşursak, aşk dediğimiz şey, arzulanan bir varlıkta bulacağımız tada susamaktan başka bir şey değildir, gibi geliyor bana. Venüs'ün bize verdiği şey sonunda bir boşalma hazzı değil mi? Tıpkı doğanın başka taraflarımızın boşalmasına kattığı haz gibi. Bu haz ölçsüzlük yahut hayasızlık yüzünden kötülük haline geliyor. Sokrates'e göre aşk, güzelliğin aracılığıyla çoğalma arzusudur. Ama nedir, bu hazzın insana verdiği o acayip gıdıklama, Zenon'u, Kratippos'u düşürdüğü o delice, budalaca, saçma sapan haller, bizi sürüklediği o uygunsuz azgınlık, aşkın en tatlı anında o alev saçan, kudurmuş, zalim surat, sonra nedir o birden kabarıp böbürlenme, bu kadar çılgınca bir işin içinde o ciddileşip kendinden geçme? Hem ne diye hazlarımızla pisliklerimizi sarmaş dolaş edip hep bir yere koymuşlar? Ne diye insan hazzın son kertesinde acı çeker gibi, ölecek gibi inlemekli oluyor? Bunlara bakınca, Platon'un dediği gibi, tanrıların insanı kendilerine oyuncak diye yarattıklarına inanasım geliyor. İnsanların bu en bulanık, en karışık işinin ortak işleri olması da doğanın bir cilvesidir, diyorum. Böylelikle bizi denkleştirmek, akıllılarla delileri, insanlarla hayvanları birleştirmek istemiş. İnsanların en ağırbaşlısını o bilinen hal içinde bir düşündüm mü, bütün ağırbaşlılığı bir yapmacık oluverir. Tavus kuşuna haddini bildiren ayaklarıdır.

Oyun arasında ciddi düşüncelere yer vermeyenler, bir aziz heykelinin karşısında, önü açık diye, dua etmekten çekinenler gibidir. Biz de pekala hayvanlar gibi yeriz, içeriz; ama bunlar ruhumuzun göreceği işlere engel olmaz, bu işte hayvanlara üstünlüğümüzü gösterebiliriz. İşte gelgelelim öteki iş bütün düşünceleri, Platon'un bütün felsefesini ve ilahiyatını emri altına alır, amansız hışmıyla bizi, hem de seve seve, insanlığımızdan çıkartıp hayvanlaştırır. Başka her yerde az çok nazik olabilirsiniz; başka her iş kibarlık kurallarına uydurulabilir, ama bu işin hayvanca ve gülünç olmayan şekli düşünülemez bile. Bir arayın da bulun bakalım bu iş bilgece ve edepli bir şekilde nasıl yapılabilir? Büyük İskender, herkes gibi bir ölümlü olduğunu bir bu işte, bir de uyumada anladığını söylemiş. Uyku ruhun kötü güçlerini sarıp yokeder, bu iş de hepsini kaplayıp darmadağın eder. Onu sadece mayamızdaki bozukluğun değil, hiçliğimizin, noksanlığımızın bir belirtisi sayabiliriz kuşkusuz.

Doğa bir yandan bizi bu arzuya doğru sürer, gördüğü işlerin en soylusunu, en yararlısını, en güzelini de ona bağlamıştır bir yandan da bizi bırakır, onu kötüleriz, ondan ayıp, günah diye utanır kaçırız, perhizi sevap sayarız. Bizi yaratan işi hayvanlık saymaktan daha büyük hayvanlık mı olur? Türlü ulusların dinlerinde vardıkları, kurban, mum yakma, oruç, adak gibi ortak taraflardan biri de cinsel arzunun kötülenmesidir. Onun bir cezalanması demek olan sünnet bir yana, bütün kanılar bu konuda birleşir. Hoş, bir bakıma insan denilen bu budala varlığı yaratma işini ayıplamakta, bu işe yarayan taraflarımızdan utanmakta pek de haksız değiliz ya... İnsanın doğuşunu görmekten herkes kaçır, ama ölümünü görmeye hep koşa koşa gideriz. İnsanı öldürmek için gün ışığında, gelmiş meydanlar ararız, ama onu yaratmak için karanlık köşelere gizleniriz. İnsanı yaparken gizlenip utanmak bir ödev, onu öldürmesini bilmekse birçok erdemleri içine alan bir şereftir. Biri günah, öteki sevaptır. Aristoteles ülkesinin bir deyimine göre birini iyileştirmenin öldürmek anlamına geldiğini söyler.

Bazı uluslar yemek yerken başlarını bir örtüyle kaparlarmış. Bir bayan tanırım, hem de en büyüklerden bir bayan, o da aynı kafada: Çiğnemek hiç güzel bir hareket değilmiş, kadının zerafetine, güzelliğine çok zarar verirmiş. Bu bayan iştahı olduğu zaman herkesten kaçarmış. Başka bir adam bilirim ne başkalarını yemek yerken görmeye, ne de başkalarının kendini yerken görmesine katlanamaz. Karnını doldurmak, içini boşaltmaktan çok daha ayıp bir iştir. Türk padişahının ülkesinde birçok insanlar varmış ki başkalarından üstün sayılmak için kendilerini yemek yerken

göstermezlermiş, haftada bir tek öğün yerlermiş, yüzlerini gözlerini param parça ederlermiş, kimselerle de konuşmazlarmış. Bu softalar demek doğayı bozdukça değerlendireceklerini, yaratılışlarını hor görmekle yükseleceklerini, ne kadar kötüleşirlerse, o kadar iyileşeceklerini sanıyorlar. Şu insan ne korkunç bir hayvan ki, kendi kendinden bu kadar öğreniyor, kendi zevklerini başının belası sayıyor. Hayatlarını gizleyen, başkalarının gözüne görünmekten kaçan insanlar da var. Sağlık, sevinç içinde olmak onlar için en zararlı, en belalı hallerdir. Değil yalnız birçok tarikatlar, birçok uluslar var ki doğuşlarına lanet eder, ölümlerine şükrederler. Güneşe lanet edip karanlıklara tapanlar bile var. Biz insanlar kendimizi kötülemeye gösterdiğimiz zekayı hiçbir yerde gösteremeyiz. Kafamızın, o her şeyi bozabilen tehlikeli aletin peşine düştüğü, öldürmeye kastettiği av kendi kendimizdir.

O miseri! quorum guadia crimen habent. (Gallus)

Ah zavallılar, sevinçlerini suç sayanlar.

Bre zavallı insan, az mı derdin var ki kendine yeni dertler uyduruyorsun. Az mı kötü haldesin ki, bir de kendi kendini kötülemeye özeniyorsun. Ne diye yeni çirkinlikler yaratmaya çalışıyorsun? İçinde ve dışında zaten o kadar çirkinlikler var ki! O kadar rahat mısın ki rahatının yarısı sana batıyor? Doğanın seni zorladığı bütün yararlı işleri gördün bitirdin, işsiz güçsüz kaldın da mı başka işler çıkarıyorsun kendine? Sen tut, doğanın şaşmaz, hiçbir yerde değişmez yasalarını hor görür, sonra o senin yaptığın, bir taraflı acayip, uygunsuz yasalara uymaya çabala. Üstelik bu yasalar ne kadar özel, dar, dayanıksız, gerçeğe aykırı olursa çabaların da o ölçüde arıtıyor senin. Mahalle papazının sana emrettiği gündelik işlere sıkı sıkıya bağlanırsın; tanrının, doğanın emirleri umurunda değildir. Bak, bir düşün bunlar üzerinde: Bütün yaşamın böyle geçiyor. (Kitap 3, bölüm 5)

DOSTLUK

Dost ve dostluk dediğimiz, çokluk ruhlarımızın beraber olmasını sağlayan bir raslantı ya da zorunlulukla edindiğimiz ilintiler, yakınlıklardır. Benim anlattığım dostlukta ruhlar o kadar derinden uyuşmuş, karışmış kaynaşmıştır ki onları birleştiren dikişi silip süpürmüş ve artık bulamaz olmuşlardır. Onu (Etienne de la Boetie: Montaigne'in en iyi dostu. İyi yürekliliği ve bazı şiirleriyle tanınmıştır.) niçin sevdiğimi bana söyletmek isterlerse bunu ancak şöyle anlatabilirim sanıyorum: Çünkü o, o idi; ben de bendim.

Ruhlarımız o kadar sıkı bir birliktelikle yürüdü, birbirini o kadar coşkun bir sevgiyle seyretti ve en gizli yanlarına kadar birbirine öyle açıldılar ki ben onun ruhunu benimki kadar tanımakla kalmıyor, kendimden çok ona güvenecek hale geliyordum.

Öteki sıradan dostlukları buna benzetmeye kalkışmayın: Onları, hem de en iyilerini ben de herkes kadar bilirim. O dostluklarda insanın, eli dizginde yürümesi gerekir: Aradaki bağ, güvensizliğe hiç yer vermeyecek kadar düğümlenmiş değildir. Chilon (Eski Yunanistan'ın ünlü bilgelerinden biri.) dermiş ki: «Onu (dostunuzu), bir gün kendisinden nefret edecekmiş gibi sevin; ondan, bir gün kendisini sevecekmiş gibi nefret edin.» Benim anlattığım yüksek ve yalın dostluk için hiç yerinde olmayan bu davranış, öteki dostluklara uyabilir. Bunlar için, Aristoteles'in sık sık tekrarladığı şu sözü de kullanabiliriz: «Ey dostlarım, dünyada dost yoktur...»

Onsuz yorgun ve bezgin sürüklenip gidiyorum: Tattığım zevkler bile, beni avutacak yerde ölümünün acısını daha fazla artırıyor. Biz her şeyde birbirimizin yarısı idik; şimdi ben onun payını çalar gibi oluyorum:

Nec fas esse ulla me voluptate hic frui

Decrevi, tantisper dum ille abest meus particeps (Terentius)

Onunla her şeyi paylaşmak zevkinden yoksun kalınca,

Hiçbir zevki tatmamaya karar verdim.

Her işte onun yarısı, ikinci yarısı olmaya o kadar alışmıştım ki şimdi artık yarım bir varlık gibiyim.

Illam meae si partem animae tulit

Maturior vis, quid moror altera,

Nec chamis aequae, nec superstes

Integer? Ille dies utramque

Duxit ruinam (Horatius)

Mademki zamansız bir ölüm seni, ruhumun yarısı olan seni alıp götürdü, yeryüzünde varlığımın yarısından, en aziz parçasından yoksun yaşamakta ne anlam var? O gün ikimiz birden öldük.

Ne yapsam, ne düşünsem onun eksikliğini duyuyorum. O da benim için elbette aynı şeyi duyardı. Çünkü o, diğer bütün değerlerinde olduğu gibi dostluk duygusunda da benden kat kat üstündü. (Kitap 1, bölüm 28)

DOSTLUK BAĞLARI

Karı koca arasındaki sevginin, arada bir ayrılmakla gevşeyeceğini sanırlar. Bence hiç de gevşemez. Tersine, fazla sürekli bir beraberlik bu sevgiyi soğutur, bozar. Uzaktan her kadın insana hoş gelir. Herkes kendi hayatından bilir ki, her gün birbirini görmenin tadı başka, ayrılıp kavuşmanın tadı başkadır. Ayrılıklar benim yakınlarıma sevgimi tazeler, ev hayatımın tadını artırır. Değişiklik, arzularımı bir o yana, bir bu yana sürtüp kızıştırır. Dostluğun kolları birbirimizi dünyanın bir ucundan bir ucuna kucaklayabilecek kadar uzundur. Hele karı koca dostluğunda, uzun bir iş ortaklığı dolayısıyla bizi birbirimize çekecek, hatırlatacak nice bağlar vardır.

Gerçek dostluğun ne olduğunu bilirim; bildiğim için de dostumu kendime çekmekten çok, kendimi ona veririm. Ona iyilik etmeyi onun bana iyilik etmesinden daha çok istemekle kalmam; kendine her edeceği iyiliğin bana da iyilik olmasını isterim. Bana en büyük iyiliği kendine iyilik ettiği zaman etmiş olur. Bir yere gitmek ona hoş geliyor, yahut bir işine yarıyorsa, uzakta olması bana yanımda olmasından daha tatlı gelir. Kaldı ki haberleşmek olanağı varsa insan ayrı düşmüş de sayılmaz. Ben vaktiyle dostumdan ayrılmada yarar bile buldum. Birbirimizden uzaklaşmakla hayatımızı daha fazla doldurmuş, olanaklarımızı genişletmiş oluyorduk. Başka başka yerlerde, o benim için yaşıyor, keyfediyordu, ben de onun için.

Hayatın tadını bir aradaymışız gibi çıkarıyorduk. Hatta bir aradayken birimizden biri işsiz kalıyordu. O kadar kaynaşmıştık ki ayrı ayrı yerlerde olmakla anamızdaki gönül birliği bir kat daha zenginleşiyordu. (Kitap 3, bölüm 9)

DIRDIRCILAR

Mızımız, dırdırcı insanları hiç sevmem; bu adamlar yaşamanın sevinçlerine yan çizer, dertlere can atar, dertlerle kaynaşırlar: Sinekler gibi, cilalı pırıl pırıl yerlerde tutunamaz, pürtüklü, pürüzlü yerlere abanır, oralarda rahat ederler; ya da sülükler gibi kara kan içer, kanla beslenirler. (Kitap 3, bölüm 5)

Eğitimin insanı bozmaması yetmez, daha iyiden yana değiştirmesi gerekir. (Kitap 1, bölüm 25)

YALNIZLIK

Yalnız yaşamamanın bir tek amacı vardır sanıyorum; o da daha başıboş, daha rahat yaşamak. Fakat her zaman, buna hangi yoldan varacağımızı pek bilmiyoruz. Çok kez insan dünya işlerini bıraktığını sanır; oysaki bu işlerin yolunu değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bir aileyi yönetmek bir devleti yönetmekten hiç de kolay değildir. Ruh nerde bunalırsa bunalsın, hep aynı ruhtur; ev işlerinin az önemli olmaları, daha az yorucu olmalarını gerektirmez. Bundan başka, saraydan ve pazardan el çekmekle hayatımızın baş kaygılarından kurtulmuş olmuyoruz.

Ratio et prudentia curas,

Non locus effusi late maris arbiter, aufert. (Horatius)

Dertlerimizi avutan akıl ve hikmettir,

O engin denizlerin ötesindeki yerler değil

Ülke değiştirmekle kıskançlık, cimrilik, kararsızlık, korku, tutku bizi bırakmaz. Et post equitem sade atra cura. (Horatius)

Ve keder, atımızın terkisine binip gelir.

Onlar manastırlarda, medreselerde bile peşimizi bırakmazlar. Bizi onlardan ne çöller kurtarabilir, ne mağaralar, ne de bedenimize ettiğimiz işkenceler

Haeret lateri letalis arundo. (Virgilius)

Öldürücü yara bağrımızda kalır.

Sokrates'e birisi için, seyahat onu hiç değiştirmede, demişler. O da: Çok doğal, çünkü kendisini de beraber götürmüştür, demiş.

Quid terras alio calentes

Sole mutamus? patria quis exul

Se quoque fugit? (Horatius)

Niçin başka güneş başka toprak ararsın?

Yurdundan kaçmakla kendinden kaçır mısın?

İnsan önce içindeki sıkıntıyı dağıtmazsa yer değiştirmek daha fazla bunaltır onu: Nasıl ki yerine oturmuş yükler daha az engel olur geminin gidişine. Bir hastaya iyilikten çok kötülük edersiniz yerini değiştirmekle. Hastalığı azdırırsınız kımıldatmakla, nasıl ki kazıklar daha derine gidip sağlamlaşır sarsıp sallamakla. Onun için kalabalıktan kaçmak yetmez, bir yerden başka bir yere gitmekle iş bitmez: İçimizdeki kalabalık hallerimizden kurtulmamız, kendimizi kendimizden koparmamız gerek

Rupi jam vincula dicas;

Nam luctata canis nodum arripit; attemen illi,

Cum fugit, a collo trahitur pars longa catenae. (Persius)

Kırdım diyorsun zincirlerini;

Evet, köpek de çeker koparır zincirini,

Kaçar o da, ama halkaları boynunda taşıyarak

Zincirlerimizi götürürüz kendimizle birlikte; tam bir özgürlük değildir kavuştuğumuz; döner döner bakarız bırakıp gittiğimize; onunla dolu kalır düşlerimiz.

Nisi purgatum est pectus, quae prelia nobis

Atque pericula tonc ingratis insinuandum?

Quantae conscindunt hominem cuppedinis acres

Sollicitum curae, quantique perinde timores?

Quidve superbia spurcita, ac petulantia, quantas

Efficiunt clades? Quid luxus desidiesque? (Lucretius) İçi arınmamışsa, neler bekler insanı,

Kendi kendisiyle ne savaşlar eder boşuna!

Tutkuları içinde ne kemirici kaygılar.

Ne korkular içinde kıvrırır insan!

Ne çöküntüler yapar bizde gurur, şehvet,

Öfke, gevşeklik ve tembellik!

Kötülüğümüz içimizde bizim; içimizse kurtulamıyor kendi kendisinden.

In culpa est animus qui se non efiugit unquam. (Horatius)

Ruhun derdi içinde ve kaçamaz kendi kendinden.

İnsanın, olanak varsa karısı, çocuğu, parası ve hele sağlığı olmalı, ama mutluluğunu yalnız bunlara bağlamamalı. Kendimize dükkanın arkasında, yalnız bizim için bağımsız bir köşe ayırıp orada gerçek özgürlüğümüzü, kendi sultanlığımızı kuralmalıyız. Orada, yabancı hiçbir konuğa yer vermeksizin kendi kendimizle her gün başbaşa verip dertleşmeliyiz; karımız, çocuğumuz, servetimiz, adamlarımız yokmuş gibi konuşup gülmeliyiz. Öyle ki, hepsini yitirmek felaketine uğrayınca onlarsız yaşamak bizim için yeni bir şey olmasın. Kendi içine çevrilebilen bir ruhumuz var; kendi kendine yoldaş olabilir; kendi kendisiyle, çekiş dövüş, alışveriş edebilir. Yalnız kalınca sıkılır, ne yapacağımızı bilmez oluruz diye korkmamalıyız.

In solis sis tibi turba locis (Tibullus)

İssız yerlerde kendin için bir evren ol

Erdem, der Antishenes, kendi kendisiyle yetinir; ne kurallara baş vurur, ne laflara, ne gösterişlere.

Yapmaya alıştırıldığımız işlerden binde biri bile kendimizle doğrudan doğruya ilgili değil. Bakarsınız bir adam canını dişine takmış, kurşun yağmuru altında, yıkık bir kale duvarına tırmanıyor bütün hıncıyla; bir başkası, karşı tarafta, kan revan içinde, aç susuz savunuyor o kaleyi ölesiye: Kendileri için mi gösteriyorlar bu yararlığı? Uğrunda ölecekleri ve hiç görmedikleri insan belki o sırada kılım kıpırdatmadan keyif sürmektedir. Bakarsınız bir başkası, bitkin, perişan, saçı sakalı birbirine karışmış kitaplıktan çıkıyor gece yansından sonra: Bunca kitabı daha iyi, daha akıllı bir insan olmak için mi karıştırdı sanırsınız? Yok canım sen de! Ya ölecek o kitaplıkta ya öğretecek yarınki kuşaklara Platus'un dizelerini hangi düzenle kurduğunu ve falan Latince sözcüğün nasıl yazılması gerektiğini. Kim seve seve feda etmiyor sağlığını, canını şan şeref için? Oysa kalp bir paradan başka nedir ki şan şeref? Kendi ölümümüzden korkmakla yetinemeyiz; karılarımızın, çocuklarımızın, adamlarımızın ölümünden de korkmak zorundayız. Kendi işlerimizden çektiğimiz sıkıntı yetmiyormuş gibi komşularımızın, dostlarımızın işleriyle de dertlere sokar, bunaltırız

kendimizi. Vah! quemquamne hominem in animum instituere, aut

Parare, quod sit charius quam ipse est sibi? (Terentius)

Vah, vah! Nasıl olur da insan bir şeyi

Kendinden daha çok sevmeye kalkar? (Kitap 1. bölüm 39)

DEVİRİM

Bir devleti hiçbir şey yenilik kadar rahatsız etmez: Değişiklik hep kötülüğe ve zorbalığa yol açar. Bir tek parça bozulunca düzeltilebilir: Her şeyin özündeki bozulma ve çürüme eğiliminin bizi ilkelerimizden uzaklaştırmasına da karşı koyabiliriz; ama koca toplumu yeniden kalıba dökmeye, bu kadar büyük bir yapının temellerini değiştirmeye kalkmak, düzeltecek yerde silip süpürmek, ufak tefek kusurları toptan bir kargaşalıkla düzeltmek, hastalıkları ölümlerle iyi etmek, «Devlet değiştirmekten çok yıkmak isteyen» (Cicero) kimselerin işidir. Dünyanın birden düzeleceği yoktur; ama insan kendini sıkan şey karşısında o kadar sabırsızdır ki, her ne pahasına olursa olsun ondan kurtulmak ister. Binlerce örnek de gösteriyor ki dünya böyle çabuk iyileşme aramaktan hep zarar görür: Durumunda genel bir iyileşme olmadıkça, bir an dertten kurtulması iyileşmesi demek değildir. (Kitap 3, bölüm 9)

PARİS

Fransa'ya ne kadar kızsam Paris'e kötü gözle bakamam; çocukluğumdan beri yüreğim ona bağlıdır. O, benim içimde en güzel şeylerle bir aradadır: Sonradan başka güzel şehirler gördükçe onun güzelliğine daha derin bir sevgiyle bağlandım. Paris'i yalnız kendisi için seviyorum; yabancı süslere boğulmuş olarak değil, kendi haliyle seviyorum; kusurlu, belalı taraflarına varıncaya kadar her şeyi ile ve candan seviyorum. Beni Fransız yapan yalnız bu büyük şehirdir; halkıyla büyük, dünyadaki yeriyile büyük, hele türlü türlü rahatlıklarıyla büyük ve eşsiz olan, Fransa'nın onuru ve dünyanın en soylu zinetlerinden biri sayılan bu şehirdir. Allah onu çatışmalarınızdan korusun. Toplu ve birleşik olduğu sürece, her kuvvete karşı koyabileceğinden eminim; şunu bilelim ki, bütün partilerin en kötüsü, onu karışıklığa sürükleyecek parti olacaktır. Paris için beni korkutan yalnız kendisidir; ve onun için korktuğum kadar, doğrusu, bu devletin hiçbir parçası için korkmam. (Kitap 3, bölüm 9)

ÇEVİRİ

Jacques Amyot'ya (İlk ve büyük Fransız çeviricilerinden (1513-1593) bizim Fransız yazarları arasında en onurlu yeri vermekte haksız olmadığımı sanıyorum. Yalnız anlatımının doğallığı ve temizliği (ki bunda bütün ötekileri aşar), bu kadar uzun bir iş üzerinde dayanışı, böyle çetrefil ve çetin bir yazarı büyük bir başarıyla çevirecek kadar derin bilgisi için değil (büyük bir başarıyla diyorum, çünkü kim ne derse desin, hiç Yunanca bilmememe karşın, çevirinin her yerinde anlamın pek düzgün ve tutarlı olduğunu görüyorum, o kadar ki, ya yazarın düşüncesini tam anlamış yahut da uzun bir uğraştan sonra Plutarkhos'un ruhunu toptan bir kavrayışla kendi ruhuna aşılammış ve böylece ona hiç değilse aykırı ve birbirini tutmayan düşünceler söyletmemiştir); Amyot'ya en çok şunun için minnet borcu duyuyorum ki, ülkesine hediye etmek üzere bu kadar değerli ve yararlı bir kitabı (Plutarkhos'un «Ünlü Adamlar»1.) arayıp bulmuş. Bu kitap bizi içinde bulunduğumuz çamurdan çıkarmasaydı biz cahillerin hali haraptı: Onun sayesinde bugün konuşmaya ve yazmaya cüret edebiliyoruz; kadınlar onu okuduktan sonra kocalarına ders veriyorlar: Hepimizin başucu kitabı oldu. (Kitap 2, bölüm 20)

İNSAN DOĞASI

İnsan doğasının yetersizliği yüzünden hiçbir şeyi duru ve yalın halde tutamıyoruz. Kullandığımız her şeyin özü bozulmuştur madenlerin bile. Altını işimize yarar hale getirmek için başka bir madde ile karıştırıp bozmak zorunda kalıyoruz.

Ne Ariston'a, Pyrrhon'a ve Stoacılar'a göre hayatın amacı olan erdem, ne de Kyrene okuluyla Aristippos'un sözettikleri haz katıksız olarak elde edilmiştir.

Kavuşabildiğimiz zevk ve nimetlerin hepsi mutlaka dertlerle, üzüntülerle karışıktır.

Medio de fonte leporum

Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat (Lucretius)

Zevkin kaynaklarında öyle bir acılık var ki,

Çiçekler arasında bile olsa boğazımızı yakar.

Son sınırına varan bir hazda inlemeye, sızlanmaya benzer bir durum vardır. İnsan can çekişir gibi olur. O kadar ki bu haz son kertesine geldiği zaman onu en acı sözcüklerle anlatırız: Bitmek, yanmak, bayılmak, ölmek, «morbidezza» gibi. Tatlı ile acı arasında, bir öz birliği olduğuna bundan daha iyi kanıt olamaz.

Derin bir sevinçte, eğlenceden çok ciddilik vardır.

Ipsa Felicitas, se nisi temperat, premit (Seneca)

Mutluluk bile haddini aşarsa azap olur.

Mutluluk bizi ezer.

Eski bir Yunan atasözü de öyle der anlamı aşağı yukarı şudur:

Tanrıların bize verdiği bütün nimetlerin hiçbiri katıksız ve kusursuz değildir, onları bir dert pahasına satın alırız.

İşte eğlence, keyifle sıkıntı, birbirinden çok ayrı oldukları halde, gizli birtakım ilintilerle, kendiliklerinden birleşebiliyorlar.

Sokrates der ki: «Tanrılardan biri hazla elemi birleştirip karıştırmak istemiş, bunu başaramayınca, bari şunları kuyruklarından birbirine bağlayalım, demiştir.»

Metrodorus, yazgının bir çeşit zevkle karışık olduğunu söylemiş, bilmem o da aynı şeyi mi söylemek istiyordu; fakat bana öyle geliyor ki insan kendini hüzne bile bile, isteye isteye, seve seve bırakır. İnsan mahsus da kederli görünebilir; onu demek istemiyorum. Üzgün zamanımızda bile gülümseyen, hoşumuza giden, ince ve tatlı bir şeyler duyar gibi oluruz. Acaba bazı ruhlar için hüznün bir zevk, bir gıda değil midir?

Est quaedam flere voluptas (Ovidius)

Ağlamak da bir zevktir.

Seneca'da Attalus diye biri der ki: Yitirdiğimiz dostların anısı, çok eski bir şarabın acılığı gibi, mayhoş elmalar gibi hoşumuza gider.»

Minister vetuli, puer, Falerni,

İngere mi calices amariores, (Catullus)

Kadehime eski Falernum şarabı döken çocuk, Daha acısından getir bana.

Doğada şöyle bir karışma da görülür: Ressamlardan öğreniyoruz ki ağlarken ve gülerken yüzümüzde beliren çizgiler ve hareketler aynıymış. Gerçekten, resim henüz bitmeden bakacak olursanız çehre ağlayacak mı, gülecek mi bilemezsiniz. Daha garibi var: Gülme son sınırına varınca gözyaşlarıyla karışır.

İnsanı dilediği bütün keyiflere kavuşmuş düşünelim. Diyelim ki bütün bedeni, aralıksız, şehvetin son sınırındaki hazza benzer bir haz içindedir. Öyle sanıyorum ki insan bu hazzın ateşiyle erir; bu kadar katıksız, bu kadar sürekli, bu kadar geniş bir şehvete dayanamaz. Böyle bir duruma düşecek olursak, çürük tahtaya basıyormuş gibi korkarak kaçmak, içgüdümüzle bu durumdan kurtulmak isteriz. Kendi kendime günahlarımı açarken görüyorum ki, en iyi huylarımda bile kötüye çalan bir yan var. Korkarım ki Platon (benim şahsen en temiz yürekle hayran olduğum, doğrulukta herkesten üstün tuttuğum Platon) en sağlam bildiği doğruluğu iyi yoklasaydı, ki herhalde yoklamıştır, bu doğrulukta insanın karışık yapısından gelen bir bozukluk bulurdu. Fakat bu bozukluk çok derinlerde gizlidir; onu ancak kendimiz görebiliriz. İnsan her bakımdan ve her yönden yamalı, alaca bulacadır.

Adaletin yasalarında bile mutlaka adaletsiz bir taraf vardır. Platon diyor ki, yasaların bütün ezici ve üzücü taraflarını anlatmaya kalkanlar yedi başlı ejderhanın başlarını kesmeye yelteniyorlar. Tacitus şöyle der:

«Omme magnum exemplum habet aliquid ex iniquo, quod contra singulos utilitate publica rependitur.»

Örnek olsun diye verilen her cezada kamunun yararına ve bireyin zararına bir adaletsizlik vardır.

Günlük hayatımızda ve insanlarla olan alışverişlerimizde fazla parlak ve keskin bir zeka göstermek de doğru değildir. Derin bir anlayış bizi fazla inceliğe ve fazla meraka götürür. Zekamızın olaylara ve dünya işlerine daha elverişli bir hale getirebilmek için biraz ağırlaştırmak, körleştirmek, onu bu karanlık ve bayağı hayata uydurmak için karartmak ve bulandırmak gereklidir. Nitekim gevşek ve sıradan zekalar işleri daha kolaylıkla, daha başarıyla çevirirler. Yüksek ve ince felsefi düşünceler iş görmeye elverişli değildir. Keskin bir düşünce inceliği, kabına sığmayan bir zeka çevikliği, işlerimize engel olur. Dünya işlerini daha hoyratça, daha gelişi güzel yürütmeli ve her zaman talihe büyük bir pay bırakmalıdır. İşleri derin, inceden inceye düşünüp aydınlatmaya gerek yoktur. Birbirine zıt birçok parlak düşünceler ve biçimler içinde insan kendini kaybeder: *Volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerunt animi.* (TitusLivius)

Zıt düşünceleri çevire çevire zihinleri sersemleşmişti.

Her işin bütün koşullarını ve sonuçlarını arayıp hesaplayan adam karar vermekte güçlük çeker; orta bir kafa da işleri görür, büyük küçük bütün girişimlere yeter. Dikkat ederseniz en iyi işçiler nasıl iş gördüklerini söylemekten aciz kimselerdir. Buna karşılık, yaptıklarını çok iyi anlatan kimselerin elinden iyi iş çıktığı pek görülmez. Her iş üzerinde bol bol, güzel güzel konuşmasını çok iyi bilen birini tanırım ki, kendisine yılda yüz binlerce gelir getiren bir serveti acınacak bir şekilde elinden kaçırdı. (Kitap 2, bölüm 20)

Bilim iyi olmasına iyi bir ilaçtır ama hiçbir ilaç saklandığı kabın pisliğiyle değişip bozulmayacak kadar zorlu değildir. (Kitap 1, bölüm 20)

İNSANIN GÜÇSÜZLÜĞÜ

Bir filozofu, ince çelik tellerden örülmüş sağlam bir kafes içine koysalar ve kafesi Paris'in Notre-Dame katedralinin kulelerinden birinin tepesine assalar filozof akıl yoluyla oradan düşmesi tehlikesi olmadığını açıkça bilecek, ama yine de (dam aktarma işlerinde çalışmamışsa) bu kadar yükseklerden aşağı bakar bakmaz korkuyla ürpermekten kendini alamayacaktır. Çan kulelerinin yüksek yerlerinde, korkuluklar kafesli oldu mu bu kafesler taştan da olsa, korka korka dolaşırız. Böyle yerlerde dolaşmanın düşüncesine bile dayanamayan insanlar vardır. İki kule arasına, üstünde rahatça gezilebilecek kalınlıkta bir direk uzatsalar, hiçbir felsefi olgunluk, ne kadar sarsılmaz olursa olsun bize orada yerde yürür gibi yürümek cesaretini veremez. Ben bunu bizim tarafın dağlarında çok denedim. Yükseklerden öyle pek fazla korkanlardan da olmadığını halde, o sonsuz derinlikler karşısında bacaklarım titremeye başladılar. Hem öyle yerlerde ki uçurumun kenarında boyumdan fazla yer vardı, bile bile kenara gitmedikçe düşme olasılığı da yoktu... Hekimlerin anlattığına göre bazı sesler ve çalgılar kimi insanları çıldırma hallerine sokarmış. Ben kendim masalarının altında bir köpeğin kemik kemirmesini duyunca deliye dönen kimseler gördüm. Demirin eğelenirken çıkardığı keskin sese pek az kimse dayanabilir. Boğazında veya burnunda tıkanıklık olan birinin konuşmasını dinlerken öfkeye, nefrete kapılan insanlar çoktur. Graechus'un bir flütçüsü varmış. Efendisi Roma meydanlarında nutuk verirken bu flütçü arkadan flütüyle onun sesini yükseltir, alçaltır düzenlemiş. Burada flütün gördüğü iş dinleyicilerin heyecanını artıran, düşüncelerini değiştiren bazı ses tonlarını ve hareketlerini bulmaktan başka ne işe yarayabilirdi?

Doğrusu, bir üfürüğün titreyiş ve iniş çıkışlarıyla halden hale giren, çekilen tarafa giden şu bizim mübarek insanoğlunun sağlamlığına büyüklüğüne hiç diyecek yok. (Kitap 2, bölüm 12)

ÜN

Yaptığı iyiliği başkaları duysun diye, kendisine daha fazla değer verilsin diye yapan, doğruluğu dillerde dolaşmak koşuluyla doğru olan adamdan pek hayır gelmez.

Gredo che'I resto di quel verno cose

Facesse denge di tenerne conto,

Ma fur sin'a que tempo si'nascose,

Che non e colpa mia s'hor'non le conto:

Perche Orlando a far opre virtuose,

Piü ch'a narrerla poi, sempre are pronto,

Ne mai fu alcun'de li suoi fatti espresso

Se non quando hebbe i testimonü appresso (Aristo, Orlando Furioso)

Sanıyorum ki geri kalan kış aylarında Orlando birçok onurlu işler gördü. Fakat şimdiye kadar bunlar o kadar gizli tutuldu ki, onlardan söz etmiyorsam suç benim değildir. Çünkü Orlando'nun, isteği parlak görünmek değil, parlak işler görmektir. Sağlam tanıkları olmadıkça zaferleri meydana çıkmazdı.

İnsan savaşa girmeyi kendi için bir ödev bilmeli ve beklediği ödül, bütün iyi davranışların ne kadar gizli olursa olsun, er geç görecekları ödül olmalıdır, bu da temiz bir vicdanın iyi bir iş gördüğü için kendi içinde duyacağı rahattır. İnsan zevki için yiğit olmalı ki yiğit talihin cilvelerinden uzak kalsın, sağlam ve güvenli bir temel üzerine yerleşsin.

Virtus, repulsae nescia sordidae

Intaminatis fulget honoribus;

Nec sumit aut ponit secures,

Arbitria popularis aurae. (Horatius)

Başarısızlıktan zarar görmeyen bir değer, hiçbir şeyin lekeleyemediği bir onurla parlar; böyle bir değer halkın keyfiyle ne yükselir ne de alçalır.

Ruhumuz yapacağım gösteriş için yapmamalı, her şey içimizde, hiçbir gözün görmediği en gizli yerimizde olup bitmelidir. Orada ruhumuz bizi ölüm korkusundan, acılardan, yüzkarasından bile korur, çocuklarımızı, dostlarımızı, servetimizi yitirmeye dayanacak ve gereğinde savaşın tehlikelerine atılabilecek bir duruma getirir:

Non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore.

Çıkar için değil, yiğitlik şanı için. (Cicero)

Böyle bir kazanç, başkalarının hakkımızda iyi yargılar vermesinden başka bir şey olmayan onurlar ve ünlerden çok daha büyüktür, istenmeye çok daha layıktır.

Ufacık bir toprak davası için halkın içinden on beş kişiyi seçmeyi akıl ediyoruz, sonra en önemli davamızı tutup bilgisizliğin, adaletsizliğin ve kararsızlığın anası olan halkın oyuna bırakıyoruz. Akıllı bir insanın, hayatını düşünncesiz bir sürünün oyuna bırakması akıl kârı mıdır?

«An quidquam stultius quam quos singulos contemnas eos aliquid putare esse universos?»
(Cicero)

Ayrı ayrı bakınca değer vermediğimiz kimselere, bir araya geldikleri zaman değer vermekten daha büyük budalalık olur mu?

... Halk öyle şaşkın, öyle başıboş bir kılavuzdur ki, ne kadar zeki, ne kadar becerikli olsak adımlarımızı ona uyduramayız. Her kafadan çıkan bütün o karmakarışık sesler, bizi dört bir yana sürükleyen o kaba sözler, düşünceler arasında doğru yolu bulmak olacak iş değildir. Bu kadar kararsız, serseri bir varlığı kendimize kılavuz saymayalım: Her zaman aklımızın ardısına gidelim, halkın takdiri de canı isterse ardımızdan gelsin. Bu takdir zaten talihe bağlı olduğu için onu kendi yolumuzda giderken de bulabiliriz. Doğru yolu yalnız doğru olduğu için tutmak istemesek bile, bu yolun eninde sonunda halk için de en yararlı yol olduğunu göreceğiz ve yine ona döneceğiz:

«Dedit hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis juvarent.» (Qintilianus)

Yazgının insanlara bir lütfü da, namuslu işlerin aynı zamanda en yararlı işler olmasıdır.

Yunanlı bir balıkçı, bir kasırga sırasında Neptunus'a şöyle söylemiş: «Ey tanrı, beni ister kurtar, ister batır, ben dümenimi kırmadan dosdoğru gideceğim.» Zamanımda nice dönem, ikiyüzlü, karışık insanlar gördüm ki, dünya işlerinde benden daha tedbirli oldukları halde, benim kurtulduğum felaketlerden kendilerini kurtaramadılar.

Risi successu posse carere dolos. (Ovidius)

Kurnazlıkların para etmediğini gördüm de güldüm. (Kitap 2, bölüm 16)

TANRILAR ÜSTÜNE

En az bildiğimiz şeyler tanrılaşmaya en elverişli olanlardır. Onun içindir ki Yunanlıların, biz insanları tanrılaştırmalarına bir türlü akıl erdiremem. Ben kendi hesabıma yılan, köpeğe, öküze tapanları daha akla uygun görüyorum; çünkü onların huylarını daha az biliyoruz. Onlara hayalimizle istediğimiz gibi değer biçimler, görülmedik kudretler vermek daha fazla hakkımızdır. Bizim yaratılışımızın ne kadar eksikleri olduğunu biliyoruz; tanrıları bize benzer tasarlamak, onları bizim gibi arzuları, öfkeleri, kinleri, kanları, hazları, ölümleri, mezarları olan birer varlık olarak düşünmek insan düşüncesinin bir sarhoşluk zamanına rastlamış olsa gerektir.

Quae procul usque adeo divino ab numine distant.

Inque deum numero quae sint indigne videri (Lucretius)

Bütün bunlar tanrılıktan ne kadar uzak, tanrıların dünyasına ne kadar aykırı. «Formae, aetates, vestitus ornatus noti sunt, genera, conjugia, cognationes omniaque traducta ad similitudinem imböcillitatis humanae: nam et per turbatis animis inducuntur; accipimus enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias.» (Cicero)

Tanrıların yüzlerini, yaşlarını, elbiselerini, süslerini biliyoruz; Şecereleriyle, evlenmeleriyle, akrabalıklarıyla hep biz aciz insanlara benzetilmişlerdir: Onların ruhları da aynı yanlış yollara sapmaktadır, tanrıların da tutkularından, kederlerinden, hiddetlerinden sözedilmektedir.

İnanca, doğruluğa, namusa, özgürlüğe, barışa, zafere, dindarlığa, hatta hazza, sahteciliğe, ölüme, hırsa, ihtiyarlığa, sefalete, korkuya hastalığa, felakete, şu zavallı, cılız hayatımızın daha birçok belalarına birer tanrı işi diye bakmak aynı şeydir.

Quid juvat hoc, templis nostros inducere mores O curvae in terris animae et caelestium inanes! (Persius)

Bizim ahlak ve törelerimizi, bizim toprağa bağlı, göklerden yoksun ruhlarımızı tapınaklara sokmaya ne gerek var?

Mısırlılar, tedbirliliği hayasızlığa götürüyor, Apis ve İzis'in vaktiyle birer insan olduklarını söyleyenlere ölüm cezası veriyorlardı; oysa böyle olduğunu herkes de biliyordu. Varro der ki, bu tanrılar heykel ve resimlerinde parmaklarını ağızlarına koymakla sanki rakiplerine: Sakın bizim aslında birer insan olduğumuzu kimseye söylemeyin, yoksa insanlar bizi artık saymazlar, demek istiyorlardı.

Mademki insanlar ille de tanrılarla akraba olmak istiyorlar, bari, Cicero'nun dediği gibi, kendi kusur ve sefaletlerini göklere çıkaracaklarına, tanrıların değerlerini yere indirip kendilerine mal etselerdi. Fakat aslına bakacak olursak, insanlar aynı sakat düşünce ile, hem o türlüünü hem de bu türlüünü yapagelmişlerdir.

Yunan filozoflarının, tanrıları inceden inceye bir sıraya korken, ilintilerini, görev ve yetkilerini büyük bir özenle ayırtederken ciddi olduklarına bir türlü inanamıyorum. Bana öyle geliyor ki Platon, Pluton'un bahçesini (cehennemini), gövdelerimizin çürüyüp toprak olduktan sonra göreceğimiz işkence veya rahatlıkları sayıp dökerken ve bunları hayattaki duygularımıza benzetirken,

Secreti celant calles, et myrtea circum

Sylva tegit, curae non ipsa in morte relinquunt (Virgilius)

Gizli yerler, defne ormanları onları saklar ve dertleri ölümden bile peşlerini bırakmaz.

ve Muhammet, Müslümanlara, halılar döşeli, altınlar, zümrütlerle süslü, en güzel kadınlarla, şaraplarla, acayip yemeklerle dolu bir cennet vadederken içlerinden gülüyorlardı ikisi de ve ağzımıza bir parça bal sürüp bizi dünyadaki isteklerimize uygun hayal ve umutlara düşürmek için mahsus bizim insani ve maddi tarafımıza sesleniyorlardı. Nitekim birçoklarımız bu gaflete düşerek mahşer gününden sonra tıpkı dünyadaki çeşitten zevkler ve rahatlıklarla dolu bir dünya hayatı süreceğimizi sanıp dururuz. İnanabilir miyiz ki Platon, bu kadar yüksek düşüncelere ulaşmış, «tanrısal» lakabını alacak kadar tanrılara yaklaşmış olan bir adam, insan gibi zavallı bir varlıkta aklın ulaşamadığı o esrarlı tanrı gücüne benzer bir taraf görsün, bu zayıf varlığımızın, cılız duygularımızın sonsuz bir hazza dayanacak kadar sağlam ve dayanıklı olduğunu sansın? Eğer Platon bu kanıda ise, biz de ona insan aklı adına şunu söyleriz: Bize öteki dünyada vereceğin zevkler burada duyduğumuz zevklerse, bunların sonsuzluğa benzer hiçbir yanları yok. Duyularımızın beşi de ağızlarına kadar hazla dolacak olsa, ruhumuzun arzulayacağı, umacağı bütün zevklere erse, bu da hiçtir. Bir şey ki benimdir, bendedir, onda tanrısal bir taraf yoktur. Dünyadaki durumumuza, hayatımıza bağlı şeylerin ötede bulunmaması gerekir. Ölümlü varlıklara özgü bütün zevkler ölümlüdür. Öteki dünyada akrabalarımızı, çocuklarımızı, dostlarımızı bulmak bizi sevindiriyorsa, hala böyle bir mutluluğa bağlı kalıyorsak, dünyadaki ölümlü hayatımız orada da devam ediyor demektir. Biz o yüksek ve tanrısal değerleri ne biçimde hayal edersek edelim, layık oldukları biçimde hayal edemeyiz: Onları gereğince düşünebilmek için, düşünülmez, anlatılmaz, anlaşılmaz ve bizim bayağı hayatımızın nimetlerine hiç benzemez kabul etmek gerekir. Aziz Paulus der ki: «Allahın kullarına hazırladığı mutluluğu ne insan gözü görebilir, ne de insan yüreği duyabilir.» Eğer bu mutluluğu duyabilmemiz için (Platon, senin söylediğin gibi) bizi arıtmalardan geçirip yeni bir biçime sokacaklarsa, bu değişiklik o kadar büyük, o kadar kökten olacaktır ki, artık ortada bizden eser kalmayacaktır.

Hector erat tunc cum bello certabat; at ille,

Tractus ab Aemonio, num erat Hector, equo (Ovldius)

O dövüşen adam Hektor'du, fakat öteki,

O atların sürüklediği artık Hektor değildi.

Ahirette, vadedilen ödülleri alacak olan, bizden başka türlü bir varlık olacaktır.

Qoud mutatur, dissolvitur; interit ergo:

Trajiciuntur enim partes atque ordine migrant (Lucretius)

Değişmek, dağılmak; yokolmaktır

Parçalar oynar yerinden, bozulur düzenleri.

Pitagoras'ın metamorfozlar evreninde ruhların beden değiştirdiğine bir an inansak bile Caesar'ın ruhunu taşıyan aslanın aynı ihtirasları duyduğunu, bir Caesar olduğunu kabul edebilir miyiz? Eğer onda Caesar'lık kalıyorsa, Platon'un da tuttuğu bu düşünceye çatanlara hak vermek gerekir. Bunlar der ki, insan kalıp değiştirdikten sonra yine kendisi kalırsa, bir evladın, katır şekline girmiş olan annesinin sırtına binmesi gibi saçmalıklar olabilir. Hayvan bedenlerinin aynı türden başka bedenlere çevrilişlerinde son gelenlerin eskilerden farksız olduklarını kabul edebilir miyiz? «Phoenix»in (Yandıktan sonra küllerinden yeniden doğan efsanevi bir kuş: Anka.) küllerinden bir kurt peyda olur, sonra bu kurttan başka bir «phoenix» çıkarmış; bu ikinci «phoenix»in birincisinden başka olmadığı

nasıl düşünülebilir? şu bizim ipeği yapan kurtlar, bakarsınız, ölmüş, kupkuru olmuş gibidirler, sonra aynı bedenden bir kelebek peyda olur, ondan da tekrar bir kurt çıkarılır. Bu kurdun birinci kurt olduğunu kabul etmek gülünçtür. Bir kez yok olan şey artık yoktur.

Nec si materiam nostram collegerit aetas

Post abitum, rursumque redegerit, tu sita nunc est.

Atque iterum nobis fuerit data lumina vitae,

Pertineat quidquam tamen ad nos id quoque factum Interrupta semel cum sit repentina nostra.
(Lucretius)

Biz öldükten sonra zaman bütün maddemizi yeniden toplasa; ona bugünkü düzenini geri verse, yeniden hayat ışığına çağrılacak bütün bunların bizimle hiç ilgisi olmazdı, çünkü bellek ipliği bir kez kopmuş olurdu. Platon, sen başka bir yerde diyorsun ki, öteki dünyada ödüllere kavuşacak olan, insanın yalnız ruh yanısıdır. Bu da yine, pek olacağı benzemiyor.

Scilicet, avolsis radicibus, tu nequit ullam

Displicere ipse oculus rem, seorsum corpore toto. (Lucretius)

Göz, kökleri kopup bedenden ayrılınca, kendi başına kalınca artık hiçbir şey göremez.

Çünkü, bu hesaba göre, ahiretin nimetlerine kavuşacak olan insan değildir, yani biz değiliz; çünkü ruh ve beden bizim esaslı iki parçamızdır; onların birbirinden ayrılması olan ölüm, varlığımızın yok olmasıdır.

Inter enim jacta est vitae pausa, vageque

Deerrantur passim motus ad sensibus omnes. (Lucretius)

Hayatın sona erdiği yerde her şey amaçsız olarak ve duygulara dokunmadan yaşar.

İnsanı yaşatan organları kurtlar kemirirken, toprak hepsini parçalayıp yerken, insanın acı duyduğundan söz eden yok.

Et nihil hoc ad nos, qui conjugioque

Corporis atque animae consistimus uniter apti. (Lucretius)

Bütün bunların hiç ilişkisi yok bizimle,

Çünkü biz ruhla beden bir aradayken varız. (Kitap 2, bölüm 12)

AYLAK RUHLAR

Boş bırakılmış topraklar, gübreli ve bereketliyseler, yüz bin çeşit otlarla dolar. Yararlı olabilmeleri için onlara kazma vuruyor, işe yarar tohumlar ekiyoruz. Kadınlar kendi başlarına kalınca biçimsiz birtakım et parçaları çıkarırlar sağlam ve doğal bir beden yaratabilmeleri için bir tohum almaları gerekiyor. Ruhlar da böyledir; onları bir düşünceyle uğraştırıp dizginlerini tutmazsanız, uçsuz bucaksız bir hayal dünyasında, başıboş, öteye beriye dolaşıp dururlar. Böyle bir aylıklık içinde ruhların kurmadığı hayal, düşmediği kuruntu, yaratmadığı gariplik kalmaz.

Velut aegri somnia, vanae

Finguntur species. (Horatius)

Sayıklayan hastalar gibi boş hayaller kurarlar.

Bir amaca bağlanmayan ruh, yolunu kaybeder; çünkü, her yerde olmak hiçbir yerde olmamaktır.

Quisquis abique habitat, Maxime,

Nusquam habitat. (Martialis)

Her yerde olan hiçbir yerde değildir. Hayatımın son yıllarını elimden geldiği kadar kaygısız ve salt kendi rahatımı düşünerek geçirmeye karar verip de köşeme çekildiğim zaman, ruhuma edebileceğim en büyük iyiliğin onu tam bir başıboşluk içinde bırakmak olacağını düşünmüştüm; bırakalım kendi kendisiyle söylesin; kendi içinde, kendi hayalinde kalsın, demiştim. Yaşım beni daha ağırbaşlı, daha olgun bir hale getirdiği için bunu artık kolayca yapabileceğimi umuyordum; fakat görüyorum ki:

Variam semper dant otia mentem (Lucianus)

Ruh başıboş kalınca türlü hayaller kuruyor.

İstediğimin tersine ruhum, yularından kurtulup kaçan bir at gibi kendini daha fazla yoruyor. Kafam durup dinlenmeden, hiçbir sıra, hiçbir ilinti gözetmeden öyle garip düşünceler, öyle saçma sapan hayaller kuruyor ki, ilerde bunların anlamsızlığını ve acayıplığını görüp kendinden utansın diye hepsini kaydetmeye başladım. (Kitap 1, bölüm 9)

BİLİNÇSİZ DUYGULAR

İç savaşlarımızın ikincisinde miydi, üçüncüsünde mi, iyi hatırlamıyorum, evimin bir fersah kadar ötesine gezmeye gitmiştim. Benim ev de bütün kargaşalıkların göbeğinde olmuştur her zaman. Uzağa gitmediğim ve güvensizlik duymadığım için yanıma fazla adam almamış, pek uysal, ama hiç de sağlam olmayan bir ata binmiştim. Dönüşte bu attan alışkın olmadığı bir hız istemek zorunda kaldım bir ara. Adamlarımdan biri, game dizgine kulak asmayan gürbüz bir küheylana binmiş iri yan delikanlı, arkadaşlarım geçip caka satmak için dolu dizgin üstüme geliverdi. Ben küçük, at küçük, adam bütün ağırlığı, dev cüssesiyle bir çarpınca biz ikimiz de tepetaklak gittik. At bir yana serili, ben sırt üstü on adım ötesinde; yüzüm gözüm yara bere içinde; elimden fırlamış kılıcım beş kulaç uzaklarda, üstüm başım param parça, kımiltısız, duygusuz bir kütük. Geçirdiğim tek baygınlıktı bu. Adamlarım beni ayıltmak için ellerinden geleni yaptıktan sonra öldüm sanmışlar ve kollarına alıp zor bela evime getirmişler. Yolda ve iki uzun saat ölü sayıldıktan sonra kımıldamaya, soluk almaya başladım. Mideme o kadar kan akmış ki beden onu boşaltmak için güçlerini diriltmek gereğini duymuş olmalı. Ayağa kaldırdılar beni ve bir hayli kan kustum. Aynı şeyi birkaç kez tekrarladıktan sonra biraz canlanmaya başladım. Ama öyle belli belirsiz, öyle sürüncemeli bir dirilişti ki bu, ilk duygularım yaşamadan çok daha fazla ölüme yakındı. Hiç unutmadığım bu duygular bana ölümün yüzünü ve düşüncesini öyle doğal, öyle olağan gösterdiler ki onunla bir çeşit uzlaşmaya varmış gibiydim. Kendime gelmeye başlayınca gözlerimin gördüğü o kadar bulanık, silik ve ölüydü ki, ışıktı yalnız seçebildiğim.

come quel ch'or apre or chiude

Gli occhi, mezzo tra'I somno e l'esser desto (Tasso)

Gözlerini bir açıp, bir kapar gibi

Yarı uyur, yarı uyanık bir insan.

Ruhun görevleri bedeninkilerle birlikte, aynı yavaşlıkta kalkınıyorlardı. Kendimi kan içinde gördüm; çünkü üstüm başım kustuğum kanlara boyanmıştı. İlk düşündüğüm şey kafama bir kurşun girdiğini sanmak oldu; gerçekten o sırada çevremizde tüfekler patlıyordu. Canım dudaklarımın ucunda tutunur gibiydi yalnız; çıkıp gitmesine yardım edeyim diye gözlerimi kapıyor, uyuşmaktan, kendimi bırakmaktan haz duyuyordum. Her şey gibi yumuşacık ve hafif bir hayal yaşantısında yüzüyordum; hiçbir acı duymadıktan başka. Rahatsızlık şöyle dursun, uykuya dalmak üzere duyulan tatlılık vardı bunda.

Öyle sanıyorum ki can çekişirken kendini bilmez olanların durumu da budur: Büyük acılar duyuyorlar, ruhları işkence içinde kıvrıyor sanarak onlara acımamız yersizdir. Birçoklarına karşı, Etienne de la Boite'ye karşı bile ben hep böyle düşünmüşümdür. Ölüme yakın halde aygın baygın gördüklerimiz, uzun bir sancıdan bitkin düşenler, inme inenler, sara nöbeti geçirenler, başından yara alanlar, kimi zaman inilti çıkarır, derin derin soluk alırlar, bedenlerinde kıvranmaya benzer kımiltılar olur. Bunlara bakarak onların kendilerini az çok bildiklerini sanırız; oysa, ben derim ki, ruhları da, bedenleri de uykudadır:

Vivit, et est vitae nescius ipse suae (Ovidius)

Yaşıyor ama, bilmiyor yaşadığını.

Organların uğradığı o büyük çarpılma, duyguların düştüğü o büyük, derin uyuşma içinde insanın kendini bile bile gücünü sürdürebileceğine inanmam; böyle olunca hangi düşünce onlara azap

çektirecek, durumlarının korkunçluğunu anlatıp duyurtacak? İşte bundan ötürü pek acınacak durumda olmadıkları kanısındayım.

Bence en dayanılmaz, en korkunç durum uyanık olup da azap çeken bir ruhun duyduğunu anlatma olanağını bulamamasıdır. Dili kesildikten sonra işkence edilen insanların durumuna benzetebiliriz bunu...

Birçok hayvanların, hatta insanların, öldükten sonra kaslarını sıktıkları, oynattıkları görülür. Herkes bilir kimi uzuvlarımız bizden hiç de izin almadan kımlıdar, dikilir ve yatarlar. Yalnızca derimizi oynatan bu etkilemeler bizim sayılmaz. Bizim olmaları için insanın bütünlüğüyle işe karışması gerekir. Uyurken elimizin, ayağımızın duyduğu acılar bizim değildir. (Kitap 2, bölüm 6)

FİLOZOFLAR VE TANRILAR

Thales'e göre tanrı her şeyi sudan yaratmış bir güçtü. Anaximandros'a göre tanrılar değişik mevsimlerde doğup ölüyorlardı ve sayıları sonsuz dünyalardı bunlar. Anaximenes'e göreyse hava tanrıydı, yaratılmış, uçsuz bucaksız ve hep hareket durumundaydı. Anaxagoras, ilk kez, her şeyin düzen ve davranışını sonsuz bir ruhun gücü ve akli yönetimini ileri sürdü. Alkmeon tanrılığı güneşe, aya, yıldızlara ve ruha veriyordu. Pythagoras'ın tanrısı bütün nesnelere yaratılışına dağılan bir ruh oluyor, bizim ruhlarımız da ondan kopuyordu. Parmenides tanrıyı, göğü çevreleyen ve dünyayı ışığın kızgınlığıyla ayakta tutan bir çember haline getiriyordu. Empedokles'e göre tanrılar dört unsurdur ve her şeyi bunlar yapıyordu. Protagoras tanrılarının varlığı, yokluğu ve nitelikleri üstüne bir diyeceği olmadığını söylüyordu. Demokritos'a göre tanrı olan kimi zaman imgeler ve çevrıntileridir, kimi zaman bu imgeleri çıkaran doğa ve sonunda bilgimiz ve zekamızdır. Platon, inancını değişik yönlerde dağıtır: Timaios'da dünyayı yaratanın adı olmayacağını söyler; Yasalar'da tanrı varlığının araştırılmasını ister; aynı kitapların başka yerlerinde dünyayı, göğü, yıldızları, toprağı ve ruhlarımızı tanımlar, ayrıca her devletin eski düzeninde benimsenmiş olan tanrıları da benimser Xenophanes Sokrates'i aynı karışık öğretiler içinde gösterir: Kimi zaman tanrı'nın biçimi araştırılmamalıdır, kimi zaman tanrı güneştir, kimi zaman ruhtur hem bir tektir hem de bir sürüdür. Platon'un yeğeni Speusippos tanrıyı, her şeyi yöneten, bir çeşit hayvansı güç olarak düşünür. Aristoteles'e göre tanrı kah evren, kah ruhtur; kimi zaman evrene başka bir baş bulur, kimi zaman da tanrıyı göğün ateşliliği olarak görür. Zenokrates'te sekiz olur tanrı: Beşi gezegenlerin beşlisi, altıncısı duran yıldızların tümü, yedinci ve sekizinci de ayla güneştir. Herakleitos değişik görüşler arasında gider gelir, sonra tanrıyı duygudan yoksun eder biçimden biçime geçirir ve sonunda yerle gök olduğunu söyler. Theophrastes aynı kararsızlık içinde türlü fantazyalardan geçer, dünyanın yönetimini kah zekaya, kah yıldızlara bağlar. Strato'ya sorarsanız tanrı üretme, çoğaltma ve azaltma gücü olan doğadır biçimi ve duygusu yoktur. Zenon'un tanrısı iyiyi buyurup kötüyü yasaklayan doğal yasadır; yaratıklara o can verir; Zeus, Hera, Vesta gibi geleneksel tanrılaraysa yer vermez Zenon. Diogenes Apolloniates'in tanrısı havadır. Xenophanes'in tanrısı yuvarlaktır, görür, işitir, ama soluk almaz; insan yaratılışıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Ariston tanrının biçimce hiçbir şeye benzetilemeyeceğini, duyarlılığı olmadığını söyler, canlı mı, nedir, ne değildir bilinmez. Kleanthes'e göre tanrı bazen akıl, bazen evren, bazen doğanın ruhu, bazen de her şeyi kuşatıp saran yüksek bir sıcaklıktır. Zenon'un çağdaşı Perseus'a göreyse insanlığa önemli bir hizmette bulunmuş ya da yararlı şeyler bulmuş olanlara tanrı adı verilmiştir. Khrysippos yukarıda söylenenlerin hepsini karmakarışık bir araya getiriyor ve yarattığı bin bir çeşit tanrı arasına ölümsüzlüğe ulaşmış insanları da katıyordu. Diagoras ve Theodanis tanrı adına ne varsa hepsini yadsıyorlardı. Epikuros'da tanrılar ışıklı ve saydamdırlar; içlerinden hava geçebilir iki kale arasındaymış gibi iki dünya arasında otururlar; kaza bela semtlerine uğramaz; yüzleri insan yüzü, uzuvları insan uzuvlarıdır, ama hiçbir işte kullanılmaz bu uzuvlar.

Ego deum genus esse semper dexi, et dicam caelitum;

Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus. (Emnius)

Tanrılar vardır dedim ve diyeceğim her zaman

Ama insan işleriyle uğraştıklarına inanmam.

Bunca filozof beyninin curcunasını gördükten sonra gelin de güvenin felsefenize; buldum diye

övünün çörekteki baklayı!..

Tanrılaşmaya en elverişli olan en az bildiğimiz şeylerdir; öyleyken eskilerin biz insanları tanrılaştırmış olmaları aklın almayacağı bir şeydir. Ben olsam yılan, köpeğe, öküze tapınanları daha haklı bulurdum; çünkü bu yaratıkların niteliğini, iç varlığını daha az biliyoruz; hayal gücümüzü onlar için daha keyfimizce işletebilir, olağanüstü güçler görebiliriz onlarda. Ama tanrıları, kusurlarını bilmemiz gereken kendi yaratılışımıza benzetmek, onları arzu, öfke, öcalma, evlenme, akrabalık, aşk ve kıskançlıklarımızla, bizim organlarımız, coşkunkluklarımız, keyiflerimiz, ölümlerimiz, mezarlarımızla düşünmek için insan kafasının olmayacak bir sarhoşluk geçirmiş olması gerekir... (Kitap 2, bölüm 12)

ARAMA SEVGİSİ

Demokritos sofrasına gelen incirleri yerken bir bal kokusu almış ve hemen bir araştırmadır başlamış kafasında, o güne dek incirlerinden almadığı bu koku nerden gelebilir diye. Merakını gidermek için kalkmış sofradan, incirlerin toplandığı yeri görmeye gitmek istemiş. Sofradan niçin kalktığını duyan hizmetçi kadın gülmüş: Boşuna zaman kaybetmeyin, demiş; incirleri bal çanağına koymuştum toplarken. Demokritos'un canı sıkılmış bu araştırma fırsatını kaçırdığı, bir merak konusu elinden alındığı için. Hadi be sen de, demiş hizmetçi kadına, keyfimi kaçırdın; ama ben yine de bal kokusu incirde kendiliğinden varmış gibi nedenini araştıracağım. Böyle demiş ve yanlı, kendi varsaydığı bir etkiye doğru nedenler bulmaktan geri kalmamış. Ünlü ve büyük bir filozofun bu hikayesi, sonunda bir kazanç umudu olmaksızın, bizi seve seve bir şeylerin ardına düşüren araştırma tutkumuzu apaçık anlatıyor. Plutarkhos'un anlattığı buna benzer bir örnekte de adamın biri arama zevkini yitirmemek için kuşkulandığı gerçeğin kendisine söylenmesini istemez: Kana kana su içme zevkini yitirmemek için hekimin kendisini sıtmadan kurtarmasını istemeyen hasta gibi. Tıpkı bunun gibi, ruhun her türlü beslenişinde zevk çok kez tek başınadır, hoşumuza giden her şey besleyici ya da sağlığa yararlı değildir. Düşüncemizin bilimden aldığı da, ne karın doyurduğu, ne de sağlık getirdiği halde hazdır yine de.

Her şeyin bir adı bir de kendisi vardır. Ad, nesneyi gösteren, arılatan bir sestir ad, nesnenin, özün bir parçası değildir; nesneye eklenen yabancı, nesne dışı bir takındır. (Kitap 2, bölüm 16)

MUTLULUK ÜSTÜNE

Scilicet uftima semper

Expectanda dies homini est, dicitur beatus

Ante obitum nemo, supremaque funera debet (Ovidius)

İnsanın son gününü beklemeli her zaman

Mutlu dememeli ona ölmeden

Cenazesi kaldırılmadan.

Bu konuda Krezus'u hikayesini çocuklar da bilir;

Pers kralı onu esir edip ölüme mahkum edince sehpaye giderayak, Ah Solon, ah Solon! diye bağırmış. Krala götürmüşler bu sözü, o da ne demek istediğini sordurunca Solon'un kendisine verdiği bir öğütün ne doğru çıktığını anlatmış. Solon bir gün demiş ki ona: «Talih ne kadar gülyüz gösterirse göstereceğin, ömürlerinin son günü geçmeden insanlar mutlu saymamalı kendilerini; çünkü insan hayatı kararsız, değişkendir; ufacık bir eylem yüzünden bir durumdan bambaşka bir duruma geçiverir.»

Agesilaus da, Pers kralının o kadar genç yaşta öyle büyük bir devlete konduğu için mutlu sayılabileceğini söyleyen birine: İyi ama, demiş, Priamos da o yaşta mutsuz değildi. O büyük İskender'den sonraki Makedonya krallarının Roma'da dülgerlik, budamacılık yaptıkları, Sicilya zorbalarının Koryntos'da çocuk bakıcısı oldukları görüldü. Dünyanın yarısını fethetmiş, bunca orduları yönetmiş bir İmparator bir Mısır kralının aşağılık adamlarına yalvarma zavallılığına düşüyor: Altı yedi ay daha az yaşamış olsa bu hale düşmeyecekti koca Pompeius. Bizim babalarımız zamanında da, bütün İtalya'yı o kadar uzun süre sarsmış olan Milano Dukası Sforza, zindanda öldü, daha kötüsü on yıl yaşadı o öldüğü zindanda. Hıristiyanlık dünyasının en büyük kralının dulü, kraliçelerin en güzeli, Maria Stuart, cellat eliyle ölmedi mi geçenlerde? Binlerce örneği var bunun. O kadar ki, fırtınalar, kasırgalar nasıl mağrur ve yüksek yapılarımıza daha çok yüklenirlerse, bu dünyanın büyüklerini yukarılarda kıskanan güçler var diyeceği geliyor insanın. Ve talih sanki ömrümüzün son gününü bekliyor, uzun yıllar boyunca yaptığını bir anda yıkma gücü olduğunu göstermek için. Laberius gibi bağırttırmak için bizi: Gereğinden bir gün fazla yaşamışım! diye.

Solon'un doğru sözü böyle yorumlanabilir. Ama o bir filozof olduğuna ve filozoflar mutluluğu, mutsuzluğu talihin cilvelerine bağlamadıklarına, büyüklüklere zaten önem vermediklerine göre, daha derin düşünmüş ve demek istemiş olabilir ki bence, ömrümüzün mutluluğu, soylu bir ruhun rahatlığına, doyunluğuna, düzenli bir kafanın kararlı ve güvenli oluşuna bağlı olduğu için, hiçbir insana, komedyaının en son ve kuşkusuz en zor perdesini oynamazdan önce mutlu denemez. O perdeden önce maske takınmış, felsefenin güzel öğütlerine gösteriş olsun diye uymuş, ya da sarsıcı olaylarla sınanmadığımız için hep sağlam yürekli kalmayı başarmış olabiliriz. Ama ölüm karşısında son rolümüzde, gösterişe yer kalmaz artık, o zaman ana dilimizle konuşmak, dağarcığımızda iyi kötü ne varsa olduğu gibi ortaya dökmek zorundayız.

Nam verae voces tum demum pectore ab imo

Ejiciuntur, et eripitur persona, manet res. (Lucretius)

İşte o zaman içten sözler dökülür yürekten

Maske düşer, yüz kalır ortada.

İşte onun için hayatımızın bütün eylemleri bu son mihenk taşında denenmelidir. Başlıca gündür o, bütün öteki günleri yargılayan gündür. Bütün geçmiş yılların hesabı o gün verilmeli, der eskilerden biri. Ben de çalışmalarımın meyvesini denemeyi ölüme bırakıyorum. O zaman görürüz düşüncelerimin ağızımdan mı, yüreğimden mi çıktığını... (Kitap 1, bölüm 19)

AMERİKA'NIN BULUNUŞU

Dünyamız az önce bir başka dünya buldu. Bunun sonuncu kardeş olduğunu kim söyleyebilir. Bugüne dek inlerin cinlerin bildiği yoktu bu yeni dünyayı. Bizimki kadar büyük, insan dolu, kanlı canlı bir dünya bu; ama o kadar yeni, o kadar çocuk ki a.b.c. öğreniyor henüz. Elli yıl öncesine kadar ne yazı biliyordu, ne tartı, ne ölçü, ne giysi, ne buğday, ne üzüm. Doğanın kucağında çırılçıplaktı; anası ne verirse onunla besleniyordu. Biz dünyamızı son çağında, şair Lucretius da gençlik yıllarında görmekte aldanmıyorsak, biz karanlığa gömülürken bu dünya aydınlığa yeni erecek daha. Bütün dünya bir inme geçirecek de sanki, bir kolu tutmaz olup öteki kolu sağlam kalacak. Ama çok korkarım ona dokunmakla çöküp yıkılışını hızlandırmış, inançlarımızı, bilim ve sanatlarımızı onlara pek pahalıya satmış olacağız. Bir çocuk dünyaydı bulduğumuz; öyleyken biz onu ne doğal değer ve gücümüzün üstünlüğüyle dizginimiz altına soktuk, ne doğruluğumuz, iyiliğimizle yetiştirdik, ne de ruh yüceliğimiz, cömertliğimizle kendimize bağladık. Verdikleri karşılıkların, kendileriyle yapılan alışverişlerin çoğu gösteriyor ki doğal kafa aydınlığı, kavrama bakımından hiç de bizden aşağı değiller. Kusko ve Meksiko şehirlerinin akıllara durgunluk veren görkemi; görülmedik nice şeyler arasında bilmem hangi kralın o bahçesi ki, meyveleri ve tüm bitkileri gerçek bir bahçedeki düzen ve büyüklükleriyle altından yapılmış, sarayında ülkesinde yaşayan bütün hayvanların yine altından heykelleri, değerli taşlardan, kuş kanatlarından, boyalı pamuklardan yaptıkları el işlerinin güzelliği zanaattan yana da bizden geri kalmadıklarını göstermektedir. İnançlara bağlılık, yasalara saygı, iyilik, cömertlik, dürüstlük, içtenlik gibi erdemlere gelince bunların bizde onlardakinden daha az olması işimize pek yaradı. Bu üstünlükleri yüzünden mahvolmuşlar, kendi kendilerini satıp çiğnettirmişlerdir.

Gözüpeklige, yiğitlige gelince, acılara, açlığa, ölüme karşı dayanmaya, yürek sağlamlığına, sözünün eri olmaya gelince, bunlardan yana bizim dünyamızın geçmişindeki en ünlü örneklerin onlarınkileri hiç de aşmadıklarını söylemekten çekinmem. Çünkü onları altedenlerin nelerden yararlandıklarını düşünelim: Adamları kandırmak için ne kurnazlıklara, ne dalaverelere başvurmuşlar! Sonra bu ulusların haklı şaşkınlığı: Birdenbire karşılıklarına sakallı birtakım insanlar çıkıyor dilleri, dinleri, biçimleri, davranışları bir başka türlü; üstünde insan bulunabileceğini hayal etmedikleri uzak bir yerden gelinişler; hiç at görmemiş, hatta sırtında insan ya da yük taşıyan hayvan görmemiş kimselerin karşısına bilinmedik koca ejderler üstüne binmiş olarak çıkmışlar bizimkilerin sırtında göz kamaştırıcı zırhlar, ellerinde keskin, parıl parıl kılıçlar; onlarsa bir aynanın ya da bir bıçağın mucizeli pırıltısına karşılık avuç dolusu altın ve inci vermeye can atıyorlar. Bizim çeliğimizi delebilmek için ne yeterince bilgileri var, ne gereçleri; toplarımızın, tüfeklerimizin çıkardığı yıldırımları, gök gürültülerini de katın bunlara. Roma İmparatorunu bile afallatacak olan o gümbürtüleri; bunların karşısında çırılçıplak insanlar, yalnızca pamuktan yapabildikleri bir parça giysileriyle; bütün silahları da yaylar, taşlar, sopalar ve ağaçtan kalkanlar; sözde dostluğumuza, iyi niyetimize güvenip acayip şeyler görme meraklarıyla faka basan insanlar... İki dünya arasındaki bu ayrılığı hesaba kattınız mı, bizim fatihlerin bunca zaferi zafer olmaktan çıkıyor.

Erkek, kadın, çocuk, kaç binlerce insan tanrılarını ve özgürlüklerini korumak için ne sarsılmaz bir coşkunlukla kendilerini amansız tehlikelere atıyorlar; onları hayasızca aldatanların köleliğine katlanmaktansa bütün belaları, işkenceleri, ölümü ne yiğitçe bir direnişle seve seve göze alıyorlar; böylesine alçakça zafer kazanan düşmanlarının elinden ekmek yemektense açlıktan kırılmaya nasıl

razi oluyorlar! Bunlara bakınca öyle sanıyorum ki bu insanlara silah, görgü ve sayı eşitliğiyle başa baş saldırsalar gördüğümüz bütün savaşların sonundan daha da kötü bir sonla karşılaşırılar.

Bari bu soylu ülkeyi Büyük İskender, eski Yunanlılar, Romalılar fethetmiş olsaydı; bunca krallıkları ve halkları böylesine büyük değişikliğe uğratacak eller, onların vahşi yanını tatlılıkla törpüleseler, doğanın orada ürettiği güzel tohumları güçlendirip geliştirseler, toprakların işletilmesine, şehirlerin donatılmasına gerekli olduğu ölçüde kendi dünyalarının sanatlarının katmakla kalmayarak Yunan ve Roma erdemlerini o ülkenin yerli erdemleriyle karıştırsalardı! Bizim oraya götürdüğümüz ilk örnekler, davranışlar o halkları erdeme hayran etse ve özendirse, onlarla bizim aramızda kardeşçe bir toplama ve anlaşma kurabilse bütün o yeni ülkede ne yaman bir evrim, bir ilerleme sağlanabilirdi! Çoğunun doğal başlangıçları bu kadar güzel olan, o yepyeni, o öğrenmeye susamış ruhları kazanmak ne kolay olurdu! Biz tam tersine bilgisizliklerinden, görgüsüzlüklerinden yararlanıp onları bizdeki kötü örnekleriyle kalleşliğe, sefilliğe, cimriliğe, her türlü insanlık dışı davranışlara, işkencelere alıştırdık. Kim, ne zaman bezirganlığı, alışverişi böylesi bir sömürüye götürmüştür? Bunca şehir dibinden yıkılıyor, bunca ulusun kökü kurutuluyor, milyonlarca insan kılıçtan geçiriliyor, dünyanın en zengin, en güzel ülkesinin altı üstüne getiriliyor, niçin? İnciler, biberler, alıp satacağız diye. Aşağılık makine zaferleri bunlar! Hiçbir zaman kazanç tutkusu, hiçbir zaman haksız sömürü insanları böylesi korkunç bir kinle birbirine düşünmemiş, bu kadar yürekler acısı kıyımlara yol açmamıştır.

Deniz kıyısı boyunca altın aramaya çıkmış İspanyollar bereketli, güzel ve insanı bol bir ülkede karaya çıkıyorlar ve her yerde olduğu gibi orada da yerlilere kendi kendilerini övüyorlar: Barışsever insanlarmış, uzak yollardan gelmişlermiş, kendilerini bütün dünyanın en büyüğü olan Kastilya Kralı yollamış; Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan Papa bu krala bütün Hint ülkesini bağışlamışmış; yerliler onun uyrukluğuna girmek isterlerse kendilerine pek iyi davranacaklarmış; onlardan yiyecek şeyler, bir de bazı ilaçlarda kullanmak üzere altın istiyorlarmış; ayrıca bir tek tanrı inancını ve bizim dinimizin doğruluğunu bilmeleri gerekiyormuş, bu dine girmeleri de haklarında hayırlı olurmuş, yoksa işler sarpa sararmış. Aldıkları karşılık şu olmuş:

Barışseveriz diyorsunuz, ama görünüşünüz hiç de öyle değil. Kralınıza gelince, isteyen durumunda olması muhtaç ve yoksul olduğunu gösteriyor; ona bu toprakları veren ise savaş seven bir adam olacak, çükü kendisinin olmayan bir yeri başkasına vermekle onu verdiği yerin eski sahipleriyle cenkleşmeye sürüyor. İsteddiğiniz yiyeceklere gelince onları veririz. Altınsa, bizde pek fazla yok; zaten yaşamak için işimize yaramadığından, bütün istediğimiz de rahatlıkla, güzellikle yaşamak olduğundan altına pek değer vermeyiz; ama, tanrılarımız için kullandığımız altın dışında ne kadar bulabilirsene çekinmeden alabilirsiniz. Bir tek tanrıya gelince, böyle bir düşünüş güzel, ama bunca zaman bize yararlı olmuş dinimizi değiştirmek istemeyiz; dostlarımız, tanıdıklarımızdan gayrısından öğüt almaya da alışık değiliz. Korkutmalarınıza gelince, durumlarını, güçlerini bilmediğimiz insanlara meydan okumak akıl kararı değildir. Kısacası topraklarımızdan bir an önce çıkıp gitmeye bakın; silahlı ve yabancı kimselerin dürüstlüklerine, parlak sözlerine güvenme adetimiz yoktur. Çekip gitmezseniz siz de şunlar gibi olursunuz...

Böylece konuşmuş yerlilerin kralı ve şehrin çevresindeki kesik insan kafalarını göstermiş. İşte bu çocuk dünyanın hiç de çocukça olmayan konuşmalarından bir örnek... (Kitap 3, bölüm 6) HASTA GÖRÜNMENİN ZARARLARI ÜSTÜNE

Martialis'in bir taşlaması vardır ki, iyilerindedir; çünkü türlü türlü vardır onda taşlamanın. Bunda, Caelius'un başına geleni anlatır hoşça. Caelius Roma'da büyüklere dalkavukluk etmekten, sabah akşam yanlarında bulunup arkalarında dolaşmaktan kurtulmak için nekris hastalığına tutulmuş

gibi göstermiş kendini; herkesi inandırmak için de bacaklarını ovduruyor, sardırıyor ve nekrisli bir hastanın bütün hallerini takınıyormuş; sonunda talih gerçek bir nekris ikram etmiş ona:

Tantum cura potest et ars doloris

Desüt fingere Caelius podagram. (Martialis)

Öyle başardı hasta görünme sanatını ki

Gerçekten nekrisle tutuldu Caelius

Appianus'da okudum sanıyorum: Adamın biri Roma triumvir'lerinin cezalarından kaçmak, ardına düşenlerce tanınmamak için saklanıp kılık değiştirmiş; işi daha da sağlama bağlamak için de tek gözlü gösteriyormuş kendini. Biraz daha özgür yaşamaya başlayıp da uzun süre gözüne yapışık kalan bezi çıkarınca bakmış o güzü görmüyor artık. Belki görme duyusu uzun zaman kullanmamakla uyuşmuş ve tüm görme gücü öteki göze geçmiştir çünkü, hep farkına varmamışlardır, kapalı tuttuğumuz göz, etkisinin bir kısmını arkadaşına yollar, bu yüzden de açık kalan göz büyür ve şişkinleşir. Martialis'in nekrislisi de hareketsizliğiyle, ovmalarla, merhemlerle hastalığı yaratan iç etkenleri çağırması olabilir.

Froissard'ın anlattığı bir sürü İngiliz soylusu da Fransa'ya geçip bizlere karşı kahramanlıklar gösterecekleri güne kadar bir gözlerini kapalı tutmaya yemin ederler. Şu düşünce gıdıkladı beni: İster misin bu şövalyeler de hastalık oynayanların kötü sonuna uğramış, uğurlarında kahramanlık ettikleri sevgililerinin yanına bir gözleri kör olarak dönmüş olsunlar!

Çocuklar tek gözlüleri, topalları, şaşılıarı ve daha başka sakatları taklit ettikleri zaman anaları onları azarlamakta haklıdır; çünkü, o yaştaki tazeliğiyle bedeninin kötü bir yana eğilebilmesi bir tarafa, talih de bizi oynadığımız oyuna düşürmekten hoşlanıyor gibi gelir bana. Çok duymuşumdur hastalık oynarken yataklara düşenleri.

Ben de öteden beri, at üstünde ve yürürken, elimde bir değnek ya da bir baston tutmaya alışmış, bunda bir zariflik göstermeye, yapmacık hallerle bastona dayanmaya kadar varmışımdır. Çocukları korkutmak istemiştir beni, bu gösteriş günün birinde zorunluluk olur diye. Bundan çıkarıyorum ki soyumda ilk nekrisli ben olacağım. Ama bu bölümü uzatıp başka renk katalım ona, körlük üstüne. Plinius der ki adamın biri düşünde kör olmuş gördü kendini ve hiçbir hastalığı yokken sabah kör olarak uyandı. Hayal gücü buna neden olabilir, başka yerde söylediğim gibi, Plinius da öyle düşünüyor gibidir; akla daha uygun gelen şu; beden, görme gücünü yok eden birtakım gelişmeleri (ki hekimler isterlerse nedenini bulabilirler) için için duymuş ve adamın öyle bir düş görmesine yol açmıştır.

Seneca'nın bir mektubunda anlattığı buna yakın bir hikayeyi de ekleyelim: Bilirsin, diye yazıyor Lucilius'a, Harpasta, karımın soytarısı o deli kadın, babadan kalma göreviyle kalmıştır evimde; çünkü ben bu korkunç yaratıklara düşmanımdır; kaldı ki canım bir deliye gülmek isterse, hiç uzağa gitmeden, kendi kendime gülebirim. Çok garip, ama gerçek sana anlatmak istediğim: Bu deli kadın kör olduğunu anlamıyor ve benim evimin karanlık olduğunu ileri sürerek, kendisini başka yere götürmesini istiyor yöneticisinden ikide bir. Onun bu durumuna gülüyoruz; ama inan bana ki hepimizin düştüğü bir durumdur bu: Kimse cimri olduğunu, kıskanç olduğunu kabul etmez. Körlük hiç olmazsa bir yol gösterici isterler; biz kendi kendimizi sokarız yanlış yollara. Benim yükseklerde gözüm yoktur, ama Roma'da başka türlü yaşanmaz, deriz; öfkeliysem, güvenli bir hayat kuramadıysam suç bende değil, gençlikte deriz. Dışımızda aramayalım kötülüğü, içimizdedir o; ciğerimize işlemiştir. Hasta olduğumuzu bilmemek de iyileşmemizi daha zorlaştırır. Kendimizi erkenden bilmeye başlamazsak, nasıl başederiz bunca dertlerle, bunca kötülüklerle? Oysa felsefe gibi

çok tatlı bir ilacımız da var. Öteki ilaçları ancak bizi iyileştirirlerse hoş buluruz; felsefe ise hem hoşlandırır, hem iyileştirir bizi.

İşte Seneca'nın beni konumdan uzaklaştıran sözleri; ama yararsız da sayılmaz bu uzaklaşma. (Kitap 2, bölüm 25)

VİCDAN ÜSTÜNE

İç savaşlarımız sırasında kardeşimle birlikte yola çıktığımız bir gün kibar davranışlı bir baya rastladık. Bizim hasımlarımızdan yanaymış, ama ben bilmiyordum; çünkü kendini olmadığı gibi gösteriyordu. Bu savaşların en kötü yanı bu işte: Düşmanınızla aranızda dil, kılık kıyafet ayrılığı olmadığı, aynı yasalar, aynı töreler, aynı hava içinde yetişmiş bulunduğunuz için öyle karışır ki her şey, yanımları, çatışmaları önlemek kolay olmaz. Bu yüzden tanınmadığım yerde kendi birliklerimize rastlamaktan bile korkardım, sorgu suale, daha da kötüsüne uğrayabilirim diye. Uğradığım da olmuştu eskiden: Böylesi bir karışıklık yüzünden adamlarımı, atlarımı yitirdim; hizmetimde çalışan soylu bir İtalyan çocuğunu da alçakça öldürdüler özenle büyüttüğüm bu İtalyan'la büyük umutlarla dolu güzelim bir çocukluk söndü gitti. Kardeşimle rastladığımız yolcuya gelince, adam öyle şaşkınca bir korku içindeydi ki, yolda atlılara rastladıkça, kralı tutan şehirlerden geçtikçe öyle beti benzi soluyordu ki, sonunda bunların vicdan rahatsızlığından geldiğini anladım. Öyle geliyordu ki bu zavallı adama, yüzündeki maske ve kazağındaki haçlar arasından yüreğindeki gizli niyetleri okuyacaklar. Vicdanın zorlaması böylesine şaşırtıcı bir şeydir! Ele verdirir bizi, kendimizi suçlamaya, kendimizle savaşmaya zorlar bizi; tanık yokluğunda kendimize karşı tanıklık ettirir bize:

Occultum quaties animo torture flagellum (Juvenalis)

İçimizde gizli bir kırbaç taşıyan o cellat.

Şu masal çocukların ağzındadır. Bessus adında biri, bir serçe yuvasını hiç yüreği sızlamadan bozup yavruları öldürmüştü, bundan ötürü kendisine çatanlara: Haklıydım, demiş; çünkü bu serçe yavruları durmadan beni babamı, öldürmekle suçluyorlardı haksız yere. Bu baba katili o güne dek bilinmeden, kuşku uyandırmadan kalmış; ama vicdanının öc alıcı cadalozları cezayı çekecek olanın kendisine suçunu açıklatmıştır.

Hesiodos, ceza suçun ardından hemen gelir; sözünü düzeltir: Ceza ile suçun aynı anda, birlikte doğduklarını söyler. Cezasını bekleyenler onu çekiyor demektir cezayı hak etmiş olan onu bekliyordur. Kötülük kendisine işkenceler uydurur:

Malum consilium consultori pessimum (Bir atasözü)

Kötülüğün beterini kötülük eden görür.

Nasıl ki arı başkasını sokunca kendisine daha fazla zarar verir çünkü iğnesi ve gücü elden gider.

Vitasque in wlnere ponunt (Virgilius)

Açtıkları yarada canlarını bırakırlar.

Kuduz böceklerinde, doğanın bir çelişkisi olarak, kendi zehirlerinin panzehiri de bulunur. Onun gibi insan kötülükten tat alırken vicdanında tam tersi bir acılık oluşur ve uyurken uyanırken, türlü üzücü kuruntularla azap çektirir bize.

Quippe ubi se multi, per somnia saepe loquentes

Aut morbo delirantes, procraxe ferantur,

Et celata diu in medium peccata dedisse. (Lucretius)

Çünkü çokları uykularında, sayıklamalarında

Suçlamışlar kendi kendilerini,

Gizli kalmış cinayetleri çıkmış ortaya.

Apollodorus düşünde görmüş ki İskitler derisini yüzüyor, kazanda kaynatıyorlar onu ve bu arada yüreği: Bütün bu kötülöklere ben neden oldum, diye mırıldanıyormuş. Kötüler hiçbir yerde saklanamaz, der Epikuros; çünkü ne kadar saklansalar vicdan kendi kendilerini buldurur onlara.

Prima est haec ultio, quod se

Judice nemo nocens absolvitur. (Juvenalis) İlk ceza odur ki, hiçbir suçlu

Kendi yargıçlığından kurtulamaz.

Vicdan içimize korku saldığı gibi, suçsuzsak rahatlık ve güven verir bize. Ben kendimden söyleyebilirim ki türlü kötü durumlarda, içimden geçeni, niyetlerimin temizliğini gizlice kendim bildiğim, düşündüğüm için daha korkusuz adımlarla yürümüşümdür.

Conscia mens ut cuique sua est, ita concipit intra Pectore pro facto spemque metumque suo. (Ovidius)

Kendi üstüne bildiklerine göre ruhumuz

Umut ya da korku duyar yaptıklarından.

Binlerce örnek verebilirim buna; aynı kişiden üç örnek yeter.

Scipio, Roma halkı önünde ağır bir suçlamaya uğradığı bir gün, kendisini savunacak ya da yargıçlarına yaranacak yerde şöyle demiş onlara: Pek yaraşır size, sayesinde dünyayı yargılama yetkisini elde ettiğiniz bir insanın başını yargılamak.

Bir başka zaman, bir halk hatibinin, üstüne yağdırdığı suçlamalara karşılık olarak, kendini hiç savunmadan: Gelin yurttaşlarım, demiş gidelim, böyle bir günde Kartacalılara karşı bana kazandırdıkları zafer için tanrılara şükredelim. Böyle diyerek kalkmış tapınağa doğru yürümeye başlamış. Bütün topluluk, kendisini suçlayanla birlikte ardından gelmiş. Petilius, Cato'nun dürtüklemesiyle, ondan Antakya'da harcadığı paraların hesabını sorunca Scipio bu hesabı vermek üzere senatoya geliyor ve koltuğunun altında koca bir defter gösteriyor, ne verip ne aldığıının orda yazılı olduğunu söylüyor defter istenince vermiyor: Verirsem kendimden utanırım, diyor ve senatonun önünde kendi elleriyle param parça ediyor defteri. Vicdanı rahat olmayan bir insanın böylesi bir güven gösterişi yapabileceğini sanmam. Yüreği yaratılıştan öyle büyük, yükseklerde bulunmaya öyle alışmıştı ki, der Titus Livius, suç işlemeye eli varamaz, suçluluğunu savunma durumuna düşmeyi kendine yediremezdi.

İşkenceler tehlikeli bir suç arama yoludur doğruluktan çok sabır denemesi olabilir. Çünkü acı çekmek niçin daha çok olanı söyletsin de olmayanı söylemeye zorlamasın? Tersini düşünürsek, kendine yüklenen suçü işlememiş olan işkencelere dayanacak kadar sabırlı olursa, suçü işlemiş olan, yaşamak gibi güzel bir ödülü kazanmak için niye aynı sabrı göstermesin? Öyle sanıyorum ki bu işkence buluşunun temelinde, vicdanım etkisinden yararlanma düşüncesi vardır. Çünkü suçlunun suçunu açıklamasında vicdan işkenceye yardım edip direktme gücünü azaltabilir; ama öbür yandan suçsuzu işkenceye karşı güçlendirir vicdan. Doğrusunu söylemek gerekirse bu yol belirsizlikler, tehlikelerle doludur. Öylesi dayanılmaz acılardan kurtulmak için neler söylemez neler yapmaz insan?

Etiam innocentes cogit mentiri dolor (Publius Syrus)

Acı masuma da yalan söyler.

Bundan ötürü, yargıcın masum olarak öldürmemek için işkence ettirdiği insanı hem masum, hem de

işkence görmüş olarak öldürttüğü olur. Binlerce insan işlemedikleri suçları yüklenip başlarını vermişlerdir. Bunlar arasına Philotas'ı da koyarım; İskender'in bu dostuna yüklediği suç ve ettiği işkence de böylesi bir sonuca varmıştı. Evet, orası öyle ama, diyorlar, yine de bu, insan güçsüzlüğünün bulabildiği en az kötü yoldur. Bence pek insanlık dışı bir yol, üstelik de boşuna çaba! Birçok uluslar bu konuda, kendilerine barbar diyen Yunanlı ve Romalılarından daha az barbardırlar: Onlara göre suç işlediği henüz kuşkulu bir insana işkence etmek, ötesini berisini koparmak korkunç, canavarca bir şeydir. Bilgisizseniz ne yapsın adam? Suçsuz ölmesin diye bir insanı ölümden beter durumlara sokmakla haksızlığın büyüğünü işlemiş olmuyor musunuz? Oluyorsunuz elbet; görmüyor musunuz çoklarının o darağacından beter işkencelerden geçmemek için ölümü göze aldıklarını? Öldüresiye işkence etmekle ölüm cezasını önceden vermiş ve uygulamış olmuyor musunuz?

Şu hikayeyi nerde dinledim bilmiyorum, ama adaletimizin vicdanı üstüne tam bir düşünce veriyor. Bir köylü kadın, hakseverliğiyle ünlü bir generale bir askerini şikayet etmiş; bu askerinin zorla ufacık çocuklarının elinden birkaç lokmalık lapayı aldığını; çocuklarına yedirecek başka hiçbir şeyi kalmadığını, çünkü ordunun çevredeki bütün köyleri talan ettiğini söylemiş. Ama hiç kanıt yokmuş ortada. General kadına: İyi bak ve düşün; haksız yere suç yüklüyorsan ceza görürsün, demiş. Kadın diretince, işin doğrusunu anlamak için askerinin karnını yardıırıvermiş. Ve kadın haklı çıkmış. Sorgusu içinde idam cezası. (Kitap 2, bölüm 5)

KENDİ KENDİSİYLE YETİNME

Krallar hiçbir şeyimi almazlarsa bana çok şey vermiş olurlar hiçbir kötülük etmezlerse yeterince iyilik etmiş sayılırlar bana. Bütün istediğim budur onlardan. Ama nasıl şükrediyorum tanrıya, varımı yoğunu bana aracısız vermiş, beni yalnız kendisine borçlu kılmış olduğu için! Nasıl yalvarıyorum ona gece gündüz beni hiçbir zaman, kimseye karşı ağır bir minnet altına sokmasın diye! Ne mutlu bir özgürlükle bunca zaman yaşadım: Onunla bitsin ömrüm! Bütün çabam kimseye muhtaç olmadan yaşamak.

In me omnis spes est mihi. (Terentius)

Bütün umudum kendimde.

Bunu başarmak herkesin elindedir; ama ölmeyecek kadar yiyecek içeceği olanlar daha kolay başarabilirler elbet bunu. Bir başkasına bağlı yaşamak yürekler acısı ve belalı bir şeydir. Kendimiz ki en iyi, en emin sığınağımız odur; -kendimiz bile güvenilir değiliz yeterince. Kendimi hem yürekçe -asıl iş yürekli olmakta çünkü-, hem varlıkça öyle hazırlıyorum ki, başka her şeyimi yitirdiğim zaman kendimle yetinmesini bileyim.

Hippias gereğinde her şeyden sevine sevine elini çekip Musalarla başbaşa kalabilmek için kendini bilime vermekle kalmadı; ruhunun kendi kendisiyle yetinmesi, dışardan gelecek rahatlıklardan yığıtçe vazgeçebilmesi için filozof olmakla da kalmadı; büyük bir merakla yemek pişirmesini, tıraş olmasını, giysilerini, ayakkabılarını, öte berisini kendi yapmasını da öğrendi ki, kendi yükünü taşıyabildiği kadar kendi taşıсын ve kimsenin yardımına muhtaç olmasın...

Vermede nasıl bir üstün olma niteliği varsa, almada da bir boyun eğme niteliği vardır. Onun içindir ki Beyazıt I, Timurlenk'in gönderdiği hediyeleri küfürler ederek geri çevirmiş. Sultan Süleyman'ın bir Hint İmparatoruna yolladığı hediyeler de öyle kızdırmış ki adamı, kabaca reddederek bizim adetimiz almak değil vermektir, demekle kalmamış, hediyeleri getiren elçileri zindana attırmış. (Kitap 3, bölüm 9)

İYİ AMAÇ UĞRUNA KÖTÜ YOLLAR

Doğanın yapıtlarındaki evrensel düzende şaşılası bir bağlaşma ve uyuşma var: Belli ki oluruna bırakılmış ve değişik başların yönettiği bir düzen değil bu. Bedenlerimizin hastalıkları, nitelikleri, devletlerde, hükümetlerde de görülüyor. Krallıklar, cumhuriyetler bizim gibi doğuyor, gelişip parlıyor ve yaşlanıp ölüyorlar. Bedenlerimizin gereksiz ve zararlı akıtlarla dolduğu oluyor: Bunlar iyi akıtlar da olabilir aslında (çünkü hekimler sağlığımızın fazla iyi olmasından korkarlar ve her şeyimiz değişken olduğu için derler ki sağlığımız fazla parlak, fazla kanlı canlı oldu mu özellikle bozmalı, hızını kesmeli, yoksa belli bir yerde dura kalamayan yaratılışımız düzensizce ve birdenbire geriye teper işte bu aşırı sağlığı önlemek için atletlere müşhil verir ve kan alırlar bir yerlerinden). Ya da kötü akıtlar aşırı çoğalıyor ki, hastalıkların genel nedeni budur. Buna benzer bir aşırı çoğalma yüzünden devletlerin hastalandığı görülür ve onlar için de türlü müşhiller kullanmak adet olmuştur. Kimi zaman büyük sayıda ailelere göç ettirildi, ülkenin yükünü azaltmak için; bunlar gider başkalarının zararına geçinecek bir yer ararlardı. İşte böylece bizim eski Franklar Almanya içlerinden gelip Galya'yı aldılar, ilk sakinlerini kovdular; sonsuz bir insan seli böylece gelişip Brennus ve başkaları zamanında İtalya'ya aktı. Gotlar, Vandallar için de, bugün Yunanistan'ın ilk halkını kovup yerine oturanlar için de böyle oldu. Bunlar kendi yurtlarını bırakıp uzak uzak yerlere gittiler; ve dünyada bu göçlerin sarmadığı bir iki köşe kaldı yalnız. Romalılar sömürgelerini bu yoldan kuruyorlardı; kendi kentlerinin aşırı ölçüde şiştiğini görünce az gerekli halkı çıkarıyor, fethettikleri yerlere yolluyorlardı. Kimi zaman savaşları bile bile kışkırtıp besledikleri de oldu: Yalnız adamlarını hep tetikte tutmak, bozulmaların anası olan işsizliğin daha kötü sonuçlarını önlemek için yapmıyorlardı bunu:

Et patimur longae pacis mala, saevior armis Luxuria incumbit...

Fazla uzun bir barışın dertlerini çekiyoruz Lüks, kılıçtan beter eziyor bizi.

Cumhuriyetlerinden biraz kan alınmasını sağlamak, gençlerinin fazla ateşlenen kanlarını serinletmek, fazla taşkın büyüyen bu ağacın dallarını biraz kısaltıp aralamak istiyorlardı. Kartacalılar' a karşı açtıkları savaşın nedeni buydu...

Bizim zamanımızda da böyle düşünceler var; içimizde fazla kaynayan kanı bir komşu ülkeyle yapılacak savaşta akıtmak istiyorlar; yoksa diyorlar, bedenimizi saran bu ateşli akıtlar başka yere akıtılmadı mı bizi uzun süre sıtma sıcaklığı içinde tutup sonunda içimizden çökertirler. Gerçekten de yabancılarla savaş bir iç savaştan daha tatlı bir beladır; ama kendi rahatımız için başkalarının rahatını kaçırmak da öyle büyük bir haksızlık ki bunu tanrının hoş göreceğini sanmam. Ne var ki yaratılışımızın cılızlığı yüzünden ister istemez iyi bir amaca ulaşmak için kötü yollara başvurmak zorunda kalıyoruz. Lykurgos, gelmiş geçmiş yasa koyucuların en erdemlisi ve en olgunu, halkını içki düşkünlüğünden korumak amacıyla pek haksız bir yol bulmuş; köleleri olan Elotlar'a zorla içirtirmiş ki, Ispartalılar adamların şarapla ne durumlara düştüğünü görüp içki düşkünlüğüne karşı iğrenme duysunlar. Bundan beteri de var: Eskiden ölümün her türlüüne hüküm giyenleri hekimlerin canlı canlı kesip biçmelerine izin verilmiş ki, iç organlarımızı doğal halinde görebilsinler. Kötü yola gitmek gerekirse bunu ruhun sağlığı için yapmak beden sağlığı için yapmaktan daha bağışlanır bir şey. Romalılar da halkı yiğit yetiştirmek, tehlikeleri ve ölümü hoş görmeye alıştırmak için o korkunç oyunlara başvuruyorlardı. Gladyatörler herkesin gözü önünde savaşıyor, birbirini yaralayıp

öldürüyorlardı:

Quid vesani aliud sibi vult ars Impia ludi

Quid mortes juvenum, qui sanguine pasta voluptas. (Prudentius)

Bundan geliyordu o ölüm oyunları, o çılgınlık

O kanla beslenen zevk.

Bu gelenek İmparator Teodosius'a kadar sürdü. Doğrusu halkın eğitimi için yaman bir ibret, verimli bir ders oluyordu bu: Her gün halkın önünde yüz, ikiyüz, bin çift insan silahlanıp birbirini param parça ediyordu; hem bu işi öyle sağlam bir yürekle yapıyorlardı ki ağızlarından acıklı ya da acındırıcı bir söz çıktığı, bir kez sırtlarını döndükleri; rakiplerinin vuruşundan sakınmak için tek korkakça hareket yaptıkları bile görülmüyordu: Kılıca boyun uzatıyor, göğüs geriyorlardı. Birçokları ölesiye yara alınca meydan üzerinde canvermezden önce halka adam yollayıp ölüşlerini beğenip beğenmediğini sorduruyordu. Durmadan savaşıp ölmeleri yetmiyor, bu işi sevinçle yapmaları gerekiyordu; o kadar ki ölüm karşısında biraz çekingen davrandıkları görülünce yuhalar, lanetler yağıyordu üstlerine.

İlk Romalılar bu işte hükümlüleri kullanıyorlardı; ama sonraları suçsuz köleler de kullanıldı. Bu iş için kendilerini satan özgür yurttaşlar, senatörler, Romalı Şövalyeler, hatta kadınlar bile oldu. Çok şaşırardım, inanmazdım da buna, eğer zamanımızdaki savaşlarda binlerce yabancı insanın kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir kavga uğruna kanlarını, canlarını sattıklarını görmeseydim. (Kitap 2, bölüm 23)

KENDİMİZİ İNCELEME

Her konudan çok kendimi incelerim. Benim metafiziğim de budur, fiziğim de.

Qua deus hanc mundi temperet arte domum
Qua venit exoriens, qua deficit unde coactis
Comibus in plenum menstrua luna redit;
Unde salo superant venti, quid flamine captet
Eurus, et it nubes unde perennis aqua.
Sit ventura dies mundi quae subruat aries. (Propertius)

Bu dünya evini nasıl yürütür tanrı;
Ay nasıl yükselir, ufaldıkça ufalır;
Her ay nasıl bütünlenir dolunay;
Deniz üstünde niçin bu yeller, Eurus'un getirdiği;
Nerden gelir bulutları yapan tükenmez su,
Günü gelip yıkılacaksa dünya.
Quaerite quos agitat mundi labor. (Lucianus)

Arayın, siz ki bilmek kaygısındasınız. Ben bu üniversite içinde kendimi bilgisizce ve kaygısızca dünyanın genel yasasına bırakıyorum. Bu yasayı içimde duydum mu yeterince biliyorum sayılır. Benim bilmem, yolunu değiştiremez onun; benim için değişeceği yok mu yasanın. Bunu ummak delilik, bundan derde düşmekse daha büyük bir deliliktir çünkü her yerde bir, herkes için orta malıdır bu yasa.

Yöneticinin iyiliği ve gücü bizim yönetim işlerine karışmamızı gerektirmeyecek kadar büyüktür.

Filozofça soruşturmalar, derin düşünceler merakımızı beslemeye yarar yalnızca. Filozoflar zaten pek haklı olarak doğanın kurallarına uymayı salık verirler bize; ama bu kurallar pek o kadar yüksek bilgiler istemez. Filozoflar aslında uzaklaştırıyor bu kuralları ve doğanın yüzünü bize boya olarak gösteriyorlar; bu yüzden de o kadar bir örnek olan şeyin türlü çeşit bir sürü resimleri çıkıyor ortaya...

Kendini en yalın sadelikle doğaya bırakmak en akıllıca bırakmaktır. İyi yapılı bir kafanın dinlenmesi için bilgisizlik ve ilgisizlik ne tatlı, ne yumuşak, hem de sağlık için ne yararlı bir yastık!

Cicero'yu iyi anlamaktan çok kendimi iyi anlamak isterdim. Kendi üzerimde edindiğim görgü, iyi bir öğrenci olsam, beni adam etmeye yeter de artar bile. Geçirdiği aşırı bir öfkeyi, bu azgınlığın kendisine nelere götürdüğünü aklında tutan kişi, öfkenin çirkinliğini Aristoteles'te okuyacaklarından daha iyi görür ve daha haklı bir nefret duyardı ona karşı. Göze aldığı, savuşturduğu belaları, ne sudan nedenlerle bir durumdan ötekine geçiverdiğini aklında tutanlar, gelecek değişikliklere, durumlarını kavramaya hazırlıklı olurlar. Caesar'ın hayatındaki ibret dersleri bizim hayatımızdakinden daha çok değildir. İmparatorların olsun, halkın olsun herkesin hayatında bütün insanlık durumları vardır.

Dinlemesini bilelim yalnız: Ne eksiğimiz olduğunu kendi kendimize hep söylemekteyiz. Bir düşüncesinde kaç kez aldandığını unutmamış insan ne kadar budala olmalı ki kendi düşüncesinden kuşku duymasın.

Herkesin kendi kendini tanıması öğüdü ne kadar önemli olmalı ki bilim ve ışık tanrısı Apollon, bize diyeceklerinin özeti olarak onu tapınağının alınlığına yazdırmış. Platon bilgeliğin, bu buyruğu yerine getirmekten başka bir şey olmadığını söyler. Sokrates de bunu Xenophanes diyalogunda inceden inceye doğrular. Her bilimdeki zorlukları ve karanlık yanı o bilime girenler bilir yalnız. Çünkü bilmediğini bilmek için bir hayli anlayış olmalı insanda: Bir kapının kapalı olduğunu anlamak için o kapıyı itmek gerekir. (Kitap 1, bölüm 13)

Ölümün bizi nerede beklediği belli değil, iyisi mi biz onu her yerde bekleyelim. (Kitap 1, bölüm 20)

RUH VE BEDEN HAZLARI

Denebilir ki bence, bu dünya zindanında, ne yalnızca ruh, ne de yalnızca beden sayılabilecek hiçbir şey yoktur insanda: Ve (kimi din adamlarının ruhlarını kurtarmak için yaptıkları gibi), insan bedenine işkence etmek günahdır. İnsanın zevk duymasını en azından, acı çekmesi kadar hoşgörmemiz gerekmez mi aklımızı kullanırsak? Azizler nefislerini körletirken acıların en büyüğünü duyuyorlardı; bileşik olmaları dolayısıyla beden de katılıyordu elbet bu acıya, hiç de kendi davası olmadan. Öyle ki beden acı çeken ruha yalnızca katılması, yardım etmesiyle yetinmemişler, ona ayrıca korkunç eziyetler etmişler ki, ruhla beden yarışarcasına insanın, çetinliği ölçüsünde kurtarıcı bir azaba soksun!

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, ruhu beden hazlarından soğutmak, bir köleyi sevmediği bir işe zorlar gibi onu hiçbir şeyden tat almamaya alıştırmak haksızlık değil mi? Ruha düşen daha çok zevkleri koruyup geliştirmek, onlara katılıp karışmaktır yönetim görevi ondadır çünkü. Ruhun yapacağı bir şey de, bence, kendine özgü zevkleri bedene tadabileceği kadar tattırıp benimsetmek, bu zevklerin ona tatlı gelmesini, yararlı olmasını sağlamaktır. Çünkü, dedikleri gibi, beden kendi iştahlarına ruha zarar verecek ölçüde düşmemesi gerektiği doğrudur, ama ruhun da kendi heveslerine bedene zarar verecek ölçüde düşmemesi neden doğru olmasın?

Benim pek öyle soluğumu kesecek tutkularım yoktur. Benim kadar boş zamanı olmayan başkalarına cimriliğin, yükselme hırasının, kavgaların, davaların verdiği aşk daha rahatlıkla verebilirdi bana: Kendime daha iyi bakar, daha dikkatli, daha tok gözlü, daha alımlı olurdum; ihtiyarlığın surat asmalarından o biçimsiz, o zavallı surat asmalarından korurdu beni aşk; daha fazla sevip sayılmanın sağlam ve akıllıca yollarını aratırdı bana; ruhumu umutsuzluktan, bezginlikten kurtarıp kendi kendisiyle barıştırdı; benim yaşımdakilere işsizliğin ve kötüleşen sağlık durumunun yüklediği bir sürü sıkıntılı düşüncelerden, kasvetli kaygılardan uzaklaştırırdı beni; doğanın ilgilenmez olduğu kanımı ısıtır, coştururdu; çöküşüne doğru alabildiğine giden bu zavallı insanın çenesini dik tutturur, sinirlerini biraz gerer, canına dirilik, tazelik getirirdi. Ama bu mutluluğa yeniden ermenin hiç de kolay olmadığını iyi bilirim; gücümüz azalıp görgümüz arttıkça zevkimiz daha nazlı, daha titiz oluyor az şey getirebildiğimiz zaman çok şey bekliyoruz; seçilmeyi en az hakettiğimiz bir yaşta daha çok seçme hakkı istiyoruz; kendimizi bildiğimiz için de daha az atılgan, daha kuşkulu oluyoruz; kendimizin ve başkalarının durumlarını bildiğimizden, sevileceğimizden emin olamayız. Kendimden utanırım kanı kaynayan taptaze gençler arasında:

Cujus in indomito constantior inguine nervus

Quam noca collibus arbor inhaeret. (Horatius) Onlar ki kalkar dimdik genç uzuvları

Tepeye yeni dikilmiş bir fidan gibi.

Ne işimiz var o sevinç yelleri ortasında bu düşkün halimizle?

Possint ut juvenes visere fervidi

Multo non sine risu

Dilapsam in cineres facem (Horatius)

Görsün diye mi ateşli gençlik

Kahkahalarla gülerek

Bizim küllenen meşalemizi.

Güç de, akıl da onlardan yana; bırakalım meydanı gençlere; yarışamayız onlarla.

O yeşeren güzellik bu hantal ellere gelmez, kaba yollarla kazanılmaz. Çünkü, ne demiş bir eski filozof, ardına düştüğü bir körpeden yüz görmeyişiyle alay eden birisine: Dostum peynirin bu kadar tazesini olta ısırmıyor!

Aşk, karşılıklı duygular, uyumlar isteyen bir ilişkidir. Başka zevkleri insan ayrı cinsten türlü karşılıklar ödeyerek elde edebilir; ama bunda aldığı parayla ödemek zorundadır. (Kitap 3, bölüm 5)

DOĞAYA UYMA

Adetlerimizde, alışkanlıklarımızda, davranışlarımızda her türlü gariplik ve aykırılıklardan kaçınmalıyız; bunlar insanı başkalarından ayıran, insanlıktan çıkaran şeylerdir. İskender'in saray nazın Demophonos güneşte titrer, gölgede terlermiş; böyle bir yaratılışa kim sinirlenmez? Ben öylelerini gördüm ki, elma kokusuna Azraili yeğlerler, fare dediniz mi ödleri kopar; kaymak gördüler mi mideleri bulanır. Germanicus horoz görmeye, horoz sesi işitmeye dayanamazmış. Bu gariplikler insanın içindeki gizli bir dertten doğabilir; ama, erkenden çaresine bakılırsa, bunların önüne geçilebilir sanırım. Ben, kendi hesabıma, bunlardan, gördüğüm eğitim yoluyla kurtuldum; ama bu iş pek kolay olmadı. Şimdi, biradan başka, her türlü yiyecek içeceğe iştahım açıktır. Vücut daha kıvrakken, bütün alışkanlıklara, gereklere göre eğilip bükülmektedir. Bir delikanlı, iştahının ve iradesinin dizginlerini tutabilmek koşuluyla, bırakın her ulustan, her çeşitten insanlar ve ahbaplarla düşsün kalksın; hatta, gerekirse, taşkınlık, serserilik de etsin; herkes gibi yetişsin, her şeyi yapabilsin, ama yalnız iyi şeyleri severek yapsın. Kallisthenes'in, Büyük İskender kadar içmeye razı olmayıp bu yüzden kralın gözünden düşmesini filozoflar bile iyi görmemişlerdir. İnsan kralı ile gülüp eğlenmeli, cümbüş etmeli. Hatta ben bir delikanlının cümbüşlerde arkadaşlarından daha canlı, daha dayanıklı olmasını isterim. İnsan kötü şeyleri, bilmediği, beceremediği için değil, canı istemediği için yapmamalı.

Multum interest utnım peccare aliquis nolit aut nesciat. (Seneka)

Kötülük etmeyi istememek başka, bilmemek başkadır.

Fransa'da her türlü taşkınlıktan uzak kalmış bir baya, kibar bir mecliste: Kral'ın Almanya'daki işlerini görürken, kaç kez sarhoş olmak zorunda kaldınız? diye sordum; bunu iltifat olsun diye sormuştum, o da öyle aldı ve üç defa sarhoş olduğunu söyleyerek üçünün de hikâyesini anlattı. İçki içmemek yüzünden Alınanlar arasında çok sıkıntı çekmiş olanları bilirim. Alkibiades'in bulunmaz yaratılışına hayran olduğumu çok kez söylemişimdir. Alkibiades hiç sağlığı bozulmadan her türlü hayata kolayca girer, çıkar gün olur İranlılar'dan daha süslü, daha görkemli, gün olur Lakedemonyalılar'dan daha içine kapalı, daha tok gözlüdür Isparta'da her zevke perhiz, İonia'da her zevke düşkündür.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res. (Horatius)

Aristippos'a her kılık, her baht yakışır. (Kitap 1, bölüm 26)

İNSAN AKLI

Belki öteki varlıklarda görüldüğü gibi, insanlar için de doğal yasalar vardır; ama bizde kaybolup gitmiştir; çünkü şu mübarek insan aklı her yere karışıp düzen vermeye, komuta etmeye kalkmış, dünyanın yüzünü kendi büyük iddiaları, kararsız görüşleriyle bulandırmış, karmakarışık etmiş.

Nihil itaque amplius nostrum est quod nostrum dico artis est. (Cicero)

Gerçekten bizim olan hiçbir şey kalmamıştır; bizim dediğimiz, yapma bir şeydir.

İnsanlar her şeyi başka başka gözler, başka başka düşüncelerle görürler: Düşünce ayrılıklarının asıl nedeni budur. Aynı şeyin bir ulus bir yüzüne, bir ulus başka bir yüzüne bakar ve o yüzünde durur. Bir insanın babasını yemesinden daha korkunç bir şey düşünülemez; ama eskiden bazı kavimlerde bu adet varmış, hem de bunu saygı ve sevgilerinden yaparlarmış; isterlermiş ki ölü böylelikle en uygun, en onurlu bir mezara gömülsün; vücutları ve anıları içlerine, ta iliklerine yerleşsin; babaları sindirme ve özümleme yoluyla kendi diri bedenlerine karışıp yeniden yaşasın. Böyle bir boşıncı iliklerinde ve damarlarında taşıyan insanlar için, anasını babasını topraklarda çürütüp kurtlara yedirmenin en korkunç günahlardan biri sayılacağını kestirmek zor değildir.

Lykurgos hırsızlığa bir taraftan bakmış; komşusunun malını habersizce aşırın bir adamın gösterdiği çevikliğe, çabukluğa, cüret ve ustalığa değer vermiş; herkesin kendi malını daha iyi korumaya çalışması da ulus için hayırlı olur diye düşünmüş; hem saldırmayı, hem korunmayı öğreten bu iki tarafın eğitimi askerlik bakımından yararlı görmüş; ulusuna vermek istediği başlıca bilgi ve değer de askerlik olduğu için, başkasının malını çalmaktan doğacak olan karışıklıkları, haksızlıkları hesaba katmamış.

Kral Dionysios, Platon'a, İran işi, uzun, damalı ve kokulu bir elbise hediye etmiş. Platon: Ben erkeğim; kadın elbisesi giymek istemem, diyerek almamış; ama Aristippos almış ve demiş ki: İnsan ne giyerse giysin, erkekse yine de erkektir... Yine Dionysios Aristippos'un yüzüne tükürmüş: Aristippos aldırmamış. Dostları bu küçüklüğünü yüzüne vurduğu zaman, onlara: Ne olur? demiş, balıkçılar da ufacık bir balık tutmak için tepeden tırnağa deniz suyu ile ıslanmaya pekala katlanıyorlar. Diogenes lahanalarını yıkarken, yanından geçen Aristippos'a: «Lahana ile yaşamasını bilseydin, bir zalime dalkavukluk etmezdin» demiş, o da ona: «İnsanlar arasında yaşamayı bilseydin, böyle lahana yıkamazdın, diye cevap vermiş. Bakın akıl ayrı ayrı görüşleri insana nasıl kabul ettiriyor. İki kulplu bir çömlek, ister sağından tut, ister solundan.

Bellum, o terra hospita, portas;

Bello armatur equi, bellum haec armento minantur.

Sed tamen iidem olim curru succedere sueti

Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre;

Spes est pacis. (Virgilius)

Bana mesken olan toprak,

Sende savaş belirtileri var.

Savaşa hazırlanıyor bu sürüler, bu atlar.

Ama biz bunların sabana koşulduğunu da gördük

Aynı boyundurukta yürüdüklerini de;

Barış umudumuz yok olmuş değil yine.

Solon'a oğlunun ölümünde, güçsüz ve yararsız gözyaşları dökmenin doğru olmadığını söylemişler; Güçsüz ve yararsız oldukları için dökülmeleri daha iyi ya! demiş. Sokrates'in karısı: Ah! bu insafsız yargıçlar! seni haksız yere öldürüyorlar diye ağlayıp sızlanırken, Sokrates: Ya haklı olarak öldürseler daha mı iyi olurdu? demiş. Biz kulaklarımızı süs için deleriz; Yunanlılarda ise bu, kölelik belirtisiydi. Biz karılarımızla gizli gizli sevişiriz; Amerika yerlileriye bu işi uluorta yaparlarmış. İskitler yabancıları tapınaklarında kesip kurban ederlermiş; başka kavimlerde ise tapınağa girene dokunulmaz.

Inde forur vulgi, quod numina vicinorum

Odit quisque locus, cum solos credat habendos

Esse deos quos ipse colit. (Juvenalis)

Böyle azgınlıkları vardır halkın;

Her ülke nefret eder komşusunun tanrılarından

Ve inanır gerçekliğine yalnız kendi tanrılarının. (Kitap 2, bölüm 12)

CİNSEL YANIMIZ

Tanrılar, der Platon, bize buyruk dinlemez ve zorba bir organ vermişler. Azgın bir hayvan gibidir bu organ, amansız iştahıyla her şeyi kendine kul etmeye kalkışır. Kadınlarda da öyle obur, doymak bilmez bir hayvandır o; zamanında yiyeceği verilmezse deliye döner, beklemek bilmez, bedenlerini kudurtur, damarlarını tıkar, soluklarını keser, türlü dertlere yol açar, ta ki ortak arzunun meyvesini içlerine çeksinler, rahimlerinin dibi bol bol sulanmış, tohumlanmış olsun.

Yasa koyucularımız bunu böylece bilip ona göre gereğini düşünmelidirler: Cinsel gerçeğin erkenden öğretilmesi daha iffetli ve daha verimli olmasını sağlar, yoksa herkes onu hayal gücünün keyfine ve ateşine göre bulmaya kalkar. Kimi kadınlar, arzu ve umut peşinde, gerçeğin yerine ondan kat kat daha acayip, olmayacak şeyler koyarlar. Platon bunları düşünmemiş midir kadın erkek, yaşlı genç her kesin cimnastik yaparken birbirini çıplak görmesini isterken? Erkekleri hep çıplak gören Kızılderili kadınlar hiç olmazsa göz duygularını soğutmuş oluyorlar. Büyük Peru Krallığında kadınlar bellerinden aşağısına önü yırtmaçlı bir kumaş sararlar; öyle dardır ki bu etek, ne kadar edepli olmak da isteseler, her adım atışlarında edep yerleri gözüktür. Gerçi kadınların bunu erkekleri kendilerine çekmek için yaptıklarını, çünkü o ülkede erkeklerin kendi cinslerine düşkün olduğunu söylerler; ama şu da denebilir ki, bunu yapmakla kaybettikleri kazandıklarından fazladır, çünkü tam bir açlık, hiç değilse gözle doyurulan bir açlıktan daha zorludur. Livia da der ki, namuslu bir kadın için çıplak bir erkek bir resimden fazla bir şey değildir. Lakedemonyalı kadınlar, ki evliyken bizim kızlarımızdan daha bakireydiler, her gün şehirlerinin delikanlılarını çıplak güreşir, yarışırken görüyorlardı; kendileri de yürürken bacaklarını kapamaya pek önem vermiyorlardı; çünkü, Platon'un dediği gibi namusları, uzun eteksiz, yeterince örtüyordu onları. Ama Augustinus'un sözünü ettiği birtakım adamlar çıplaklığı öyle akıl dışı bir baştan çıkarma gücü olarak görmüşler ki, kadınların mahşer günü kendi cinsellikleriyle mi, yoksa, o kutsal ülkede bizi baştan çıkarmamak için, erkek olarak mı dirileceklerinden kuşkuya düşmüşler!

Kadınları türlü yollardan aldatıp azdırıyoruz, kısacası. Durmadan hayallerini coşturuyor, dürtüklüyoruz, sonra da dişiliklerine lanet okuyoruz. Doğrusunu söyleyelim: Biz erkeklerin hemen hepsi kendi günahlarından çok karısının günahlarından gelecek ayıptan korkar, kendi vicdanından çok karısının vicdanı üstüne titrer (Aman ne fedakarlık!); tek karısı ondan daha iffetli kalsın da hırsız olmaya, yemin bozmaya, karısının adam öldürmesine, aforoz edilmesine razıdır herkes...

Kötülükleri ne haksızca değerlendirmek bu! Kadınlar da biz de cinsel taşkınlıktan daha zararlı, daha insanlık dışı binbir ahlaksızlığa düşebiliriz; ama kötülükleri doğaya göre değil kendi çıkarımıza göre ölçüyoruz, bu yüzden de tutarsız türlü biçimler alıyor kötülükler. Ahlak kurallarımızın sertliği kadınların cinsel düşkünlüğünü doğal niteliğini aşan daha azgın, daha sapık bir hale getiriyor ve böylece düşkünlüğün sonuçları nedenlerinden daha kötü oluyor. Bilinem Caesar'ın, İskender'in kazandıkları savaşlar daha mı çetin olmuştur genç ve güzel bir kadının, bizim gibi beslenen, gün ışığına, dünyaya açılan, bunca ters örnekler gördükçe gören, durmadan azgın saldırılara uğrayan bir kadının iffetini savunmasından! Hiçbir kuşatma bu dayatmadan daha netameli, daha çetin olamaz. Ömür boyunca zırh taşımak bir bakirelik perdesini taşımaktan daha kolaydır ve bakireliğini tanrıya adamak fedakarlıkların en zoru olduğu için en yücesi sayılır. Diaboli virtus in lumbust est, şeytanın gücü beldedir, der Ermiş Hieronimus. (Kitap 3, bölüm 5)

İNSANIN DURUMU

Benim işim gücüm kendimi incelemek: Yapacak başka işim de yok zaten. Bakıyorum da öyle çürük taraflarım var ki söylemeye zor varıyor dilim. Sağlam oturaklı neyim var? Her an sendeleyip düşebilirim. Gözlerim bir şöyle görüyor, bir böyle. Açken başka adamım sanki, yemekten sonra başka. Keyfim yerindeyse, hava da güzelse kötü kişi değilim: Ama bir nasır canımı yakmaya görsün, asık suratlı, aksi, yanına yaklaşılmaz bir adam olurum. Aynı atın yürüyüşü bir rahat gelir bana, bir rahatsız; aynı yolu bir uzun bulurum, bir kısa; aynı biçim bir hoşuma gider, bir zıddıma. Bir gün her işe yatkınım, bir başka gün hiçbir şey gelmez elimden. Bugün sevdiğim şeye yarın üzülebilirim. İçimde durmadan değişen, ele avuca sığmayan bir sürü duygu. Kara kara düşünceler, derken bir öfke; ağlamaklı bir haldeyken, birdenbire taşkın bir sevinç. Kitapları karıştırırken bakarım, dün içinde türlü güzellikler bulduğum, oldukça coştüğüm bir yer bugün bir şey demez olmuş bana: Eviririm, çeviririm, orasını burasını okurum, nafile: O sayfalar boşalmış, yabancılaşmıştır artık benim için. Kendi yazılarımda bile her zaman, ilk duyduğum düşündüğüm şeyleri bulamam. Burada ne demek istemişim acaba derim; değiştiririm çok kez ve yitirdiğim ilk anlamın yerine ondan değersiz bir yenisini koyduğum olur. Aynı yolda bir gider bir gelirim: Düşüncem her zaman ileri götürmüyor beni; bir o yana, bir bu yana yalpalıyor, gelişigüzel:

... Velut minuta magno

Deprensa navis in mari vesaniante vento. (Catullus)

... Hafif bir tekne gibi

Azgın fırtınanın denizde bastıracağı.

Çok kez başıma gelmiştir: Oyun olsun diye kendi düşüncemin tam tersini savunayım derken kafam o tarafa öylesine kendini vermiş, bağlanmıştır ki, kendi düşüncemi yersiz bulmaya başlayıp bırakmışımdır. Eğildiğim yere sürükleniveriyorum: Ağırlığım beni ondan yana düşürüyormuş gibi.

Kendi içine bakan herkes de bunları söyleyebilir, aşağı yukarı. Kürsüde konuşanlar bilir: Konuşurken duydukları heyecan onları inanmadıkları şeye inandırır. Soğukkanlı, sakin zamanımızda hiç de bağlı olmadığımız bir düşünceyi öfkeli anlarımızda nasıl benimser, ne candan, ne taşkınca savunuruz. Bir avukata davanızı anlatın yalnızca: Size ikircikli, kararsız laflar eder: Bakarsanız bu adam sizin hakkınızı da savunabilir, karşı tarafın da. Ama bol para verin, davanıza bir tutulsun, sizi kazandırmak o zaman nasıl akıllı da, bilgisi de sizden yana olur, hem de ne coşkunlukla. Kafasında birdenbire doğrunun şimşeği akmış, yepyeni istesin: Bakın bir ışıkla aydınlanmış, davanıza gerçekten inanmış, bağlanmıştır. Öyleleri vardır ki, dostları arasında serbestçe düşünürken kıllarını kıpırdatmayan bir düşünce uğruna, mahkemede, yargıcın sertliğine içerleyerek, inada kapılarak, ya da şöhretlerini yitirmek korkusuyla ateş alev kesilirler. (Kitap 2, bölüm 12)

ÖZGÜRLÜK ÜSTÜNE

Özgürlüğe öyle düşkünüm ki, koca Hindistan'ın bir köşesini bana yasak etseler dünyanın tadı kaçır neredeyse. Hiçbir yerde saklı, eli kolu bağlı yaşamak da istemem, orada pineklemektense alır başımı havası, toprağı bana açık bir yere giderim. Hey Allahım! çekilir şey midir ülkenin bir bucağına çivilenip kalmak? Niceleri, yasalarımıza aykırılık ettiler diye kentlere, alanlara herkesin gidip geldiğı yollara uğrayamadan yaşayabiliyorlar. Benim hizmet ettiğim yasalar küçük parmağımy bile köle etmeye kalksalar, nereye olsa gider başka yasalar arardım. (Kitap 3, bölüm 13)

Cimrilik bütün insan deliliklerinin en gülüncüdür. (Kitap 1, bölüm 14)

MUTLULUK

Büyük İskender'in dalkavukları onu, Zeus'un oğlu olduğuna inandırmışlar. Bir gün yaralanıp da yarısından kan aktığını görünce: Buna ne diyeceksiniz, bakalım? demiş; kıpkızıl, mis gibi insan kanı değil mi bu? Homeros'un destanlarında tanrıların yarısından akan kan hiç de böyle değildir. Şair Hermodoros, Antigonos'u öven şiirlerinde, ona güneşin oğlu diyormuş. Antigonos: Oturağımı döken adam benim güneşin oğlu olmadığını çok iyi bilir, demiş. İnsan her yerde hep o insandır; ve bir insanın özünde soyluluk olmadı mı, dünyanın tacını giyse yine çıplak kalır.

Puellae Hunc rapiant

Quicquid calcaverit hiç, rosa fiat. (Persius)

Kızlar alsa çevresini

Güller bitse bastığı yerde.

Ruhu kaba ve duygusuz olan için, bütün bunlar neye yarar? İnsanın sağlığı ve düşüncesi yerinde değilse, hazdan, mutluluktan da bir şey anlamaz.

Heac perinde sunt, ut illius animus qui ea possidet

Qui uti scit, ei bona, illi qui non utitur recte, mala. (Terentius)

Sahibine göre değişir bir şeyin değeri

Zarar görürse kötüdür, yarar görürse iyi.

Talih insana bütün nimetlerini verse, onları tadabilecek bir ruh gerekir. Bizi mutlu eden, bir şeyin sahibi olmak değil, tadına varmaktır.

Non domus et fundus, non aeris acervus et auri

Aegrosto domini deduxit corpore febres,

Non animo curas: valea possessor oportet,

Qui comportatis rebus bene coqitat uti.

Qui cupit aut metuit, ivuat illum sic domus aut res,

Ut lippum pictae tabulae, formenta podagram. (Horatius)

Ev, mal, mülk, yığınla tunç ve altın;

Yarasına merhem olmaz

Vücudunda, ruhunda dert olan adamın.

Eldeki nimetleri tadabilmesi için

Keyfi yerinde olmalı insanın.

Ev bark neye yarar dertli, korkulu olana

Gözleri çipilli olan ne yapsın tabloyu,

Damlalı hasta neden gitsin hamama?

Nasıl dili pas tutmuş bir adam Yunan şarabının tadından bir şey anlamazsa, nasıl bir at üzerindeki zengin koşumların farkında olmazsa, vurdumduymaz, zevksiz bir ahmak da içinde yaşadığı nimetlerin tadına varamaz. Platon da der ki: Sağlık, güzellik, güç, zenginlik ve bütün bu iyi dediğimiz şeyler insanın doğrusuna ne kadar yaraşır, eğrisine de o kadar yaraşmaz; kötü dediğimiz şeyler de tersine.

Ruhta ve bedende rahatlık olmadıkça, döşek rahat olmuş neye yarar? Vücudumuza bir iğne,

ruhumuza bir dert girdi mi, dünyalar bizim de olsa rahatımız kaçır. Kum sancıları bir başladı mı, insan ne kadar devletli, haşmetli de olsa, tacını, tahtını, saraylarını unutmaz mı?

Totus et argento comlatus, totus et auro. (Tibullus)

Altına, gümüşe gömülü de olsa.

Bir kral öfkelendiği zaman, krallığı onu kızarmaktan, sararmaktan, deli gibi dişlerini gıcırdatmaktan koruyabilir mi? Kral, kafalı ve iyi yaratılışlı bir adamsa mutluluğuna krallığının kattığı şey pek azdır:

Si ventri bene, si lateri est pedibusque tuis, nil

Divitiae poterunt regales addere maius. (Horatius)

Miden iyi, ciğerlerin ayakların sağlamsa

Kralların hazineleri, daha fazla mutlu edemez seni. Tacın tahtın yalancı, aldatıcı şeyler olduğunu görür; hatta belki de kral Seleukos gibi düşünerek der ki: Hükümdar esasının ne kadar ağır olduğunu bilen, onu yolda bulsa, elini sürmez, geçer. Seleukos bununla, iyi bir krala düşen ödevlerin ne büyük, ne ezici olduğunu söylemek istiyordu. Gerçekten, başkalarını düzene sokmak az iş değildir kendi kendimize düzen vermenin ne kadar güç olduğunu biliriz. İnsanlara komuta etmek pek rahat bir iş gibi görünür ama ben kendi hesabıma, insan kafasının ne kadar güçsüz, yeni ve belirsiz şeyler arasında doğruyu bulmanın ne kadar güç olduğunu gördükten sonra şu kanıya vardım ki, başkalarının ardından gitmek önde gitmekten çok daha kolay, çok daha hoştur. Çizilmiş bir yolda yürümek ve yalnız kendi hayatından sorumlu olmak ruh için büyük bir rahatlaktır.

Ut satius multo iam sit parere quietum,

Quam regere imperio res velle. (Lucretius)

Öyleyse sessizce boyun eğmek

Devletin dümenini tutmaktan iyidir.

Kaldı ki, Keyhusrev'in dediği gibi, insanın komuta etmeye hakkı olması için komuta ettiklerinden daha değerli olması gerekir. Ama Ksenophanes'in anlattığına göre, kral Hieron daha ileri giderek diyor ki: Krallar beden hazlarını bile herkes kadar tadabilecek halde değildirler, çünkü rahatlık ve kolaylık onlara bu hazlardan bizim duyduğumuz acıyla karışık tadı, mayhoşluğu tattırmaz.

Pinguis amor nimiumque potens, in taedia nobis

Vertitur, et stomacho dulcis ut esca nocet. (Ovidius)

Fazla yüz bulan, her dediğini yaptıran aşk bezginlik verir;

İyi bir yemeği fazla kaçırmak da mideyi bozar.

Bolluk kadar insanı sıkan, usandıran şey yoktur. Karşısında üç yüz kadını birden buyruğuna hazır gören bir adamda istek mi kalır? Büyük Sultan'ın (Osmanlı padişahı; belki Kanuni Sultan Süleyman.) sarayında öyle imiş. Onun atalarından biri de ava giderken beraberinde en az yedi bin şahinci götürürmüş; böyle bir avın anlamı ve tadı acaba neresinde idi? (Kitap 1, bölüm 42)

ÖLÜM

Mademki ölümün ününe geçilemez, ne zaman gelirse gelsin. Sokrates'e: Otuz Zalimler seni ölüme mahkum ettiler, dedikleri zaman: Doğa da onları! demiş.

Bütün dertlerin bittiği yere gideceğiz diye dertlenmek ne budalalık! Nasıl doğuşumuz bizim için her şeyin doğuşu olduysa, ölümümüz de her şeyin ölümü olacak. Öyle ise, yüz yıl daha yaşamayacağız diye ağlamak, yüz yıl önce yaşamadığımızı ağlamak kadar deliliktir. Ölüm başka bir hayatın kaynağıdır. Bu hayata gelirken de ağladık, eziyet çektik; bu hayata da eski şeklimizden soyunarak girdik.

Başımıza bir kez gelen şey büyük bir dert sayılamaz. Bir anda olup biten bir şey için bu kadar zaman korku çekmek akıl karı mıdır? Ölüm uzun ömürle kısa ömür arasındaki ayrımı kaldırır çünkü yaşamayanlar için zamanın uzunluğu kısası yoktur. Aristo, Hypanis ırmağının suları üstünde bir tek gün yaşayan küçük hayvanlar bulunduğunu söyler. Bu hayvanlardan, sabahın saat sekizinde ölen genç, akşamın beşinde ölen yaşlı ölmüş sayılır. Bu kadarcık bir ömrün bahtlısını, bahtsızını hesaplamak hangimize gülünç gelmez? Ama, sonsuzluğun yanında, dağların, ırmakların, yıldızların, ağaçların, hatta bazı hayvanların ömrü yanında bizim hayatımızın uzunluğunu, kısası da o kadar gülünçtür... Doğa bunu böyle istiyor. Bize diyor ki: «Bu dünyaya nasıl geldiyseniz, öylece çıkıp gidin. Ölümünden hayata geçerken duymadığımız kaygıyı, hayattan ölüme geçerken de duymayın. Ölümünüz varlık düzeninin, dünya hayatının koşullarından biridir.

Inter se mortales mutua viviunt

Et quasi ursos vitae lampada tradunt. (Lucretius)

İnsanlar yaşatarak yaşar birbirini

Ve hayat meşalesini, birbirine devreder koşucular gibi.

Hayat bir işinize yaramadıysa, boşu boşuna geçtiyse, onu yitirmekten ne korkuyorsunuz? Daha yaşayıp da ne yapacaksınız?

Sizin hatrınız için evrenin bu güzel düzenini değiştirecek değilim ya? Ölmek, yaratılışımızın koşuludur ölüm sizin mayanızdadır: Ondan kaçmak, kendi kendinizden kaçmaktır. Sizin bu tadını çıkardığımız varlıkta hayat kadar ölümün de yeri vardır. Dünyaya geldiğiniz gün bir yandan yaşamaya, bir yandan ölmeye başlarsınız. Prima, Quae vkam dedit, hora carpsit. (Seneka)

Bize verdiği hayatı kemirmeye başlar ilk saatimiz.

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet. (Manlius)

Doğumla ölüm başlar son günümüz ilkinin sonucudur:

Yaşadığımız her an, hayattan eksilmiş, harcanmış bir andır.

Ömrünüzün her günü işi, ölüm evini kurmaktır. Hayatın içinde iken ölümün de içindedesiniz; çünkü hayattan çıkınca ölümden de çıkmış oluyorsunuz. Ya da şöyle diyelim, isterseniz: Hayattan sonra ölümdesiniz; ama hayatta iken ölmektesiniz. Ölümün, ölmekte olana ettiği ise, ölmüş olana ettiğinden daha acı, daha derin, daha can yakıcıdır.

Hayattan edeceğiniz karı ettiyseniz, doya doya yaşadıysanız, güle güle gidin.

Cur non ut plenus vitae conviva recedis?

Cur amplius addere quaeris

Rursum quod pereat male, et ingratum occidat omne. (Lucretius) Niçin hayat sofrasında, karnı doymuş bir çağrılı gibi kalkıp gidemiyorsun?

Niçin günlerine, yine sefalet içinde yaşanacak; yine boşuna geçip gidecek başka günler katmak istiyorsun?

Hayat kendiliğinden ne iyi, ne kötüdür: Ona iyiliği, kötülüğü katan sizsiniz.

Bir gün yaşadıysanız, her şeyi görmüş sayılırsınız. Bir gün bütün günlerin eşidir. Başka bir gündüz, başka bir gece yok ki. Atalarınızın gördüğü, torunlarınızın göreceği hep bu güneş, bu ay, bu yıldızlar, bu düzendir.

Non alium videre patres:

Aliumve nepotes Aspicient. (Lucretius)

Babalarınız başka türlüünü görmedi.

Torunlarınız başka türlüünü görmeyecek.

Benim komedya, bütün perdeleri ve sahneleriyle, nihayet bir yılda oynanır, biter. Dört mevsiminin nasıl geçtiğine bir bakarsanız, dünyanın çocukluğunu, gençliğini, olgunluğunu ve yaşlılığını onlarda görürsünüz. Dünyanın oyunu bu kadardır. Mevsimler bitti mi, yeniden başlamaktan başka bir marifet gösteremez. Bu hep böyle gelmiş, böyle gidecek.

Versamur ibidem atque insumus usque. (Lucretius)

İnsan kendini saran çemberin içinde döner durur. Atque in se sua per vestigia volvitur annus. (Virgilius)

Yıl hep kendi izleri üstünde dolanır.

Dünyayı size bırakıp gidenler gibi, siz de başkalarına bırakıp gidin. Hep eşit oluşunuz benim adaletimin esasıdır. Herkesin bağlı olduğu koşullara bağlı olmaktan kim yerinebilir? Hem sonra, ne kadar yaşarsanız yaşayın, ölümden geçireceğiniz zamanı değiştiremezsiniz: Ölümden ötesi hep birdir. Beşikte iken ölseydiniz, o korktuğunuz mezarın içinde yine o kadar zaman kalacaktınız.

Licet, quod vis vivendo vincere secla,

Mors aeterna tamen nihlominus illa manebit. (Lucretius)

Kaç yüzyıl yaşarsanız yaşayın,

Ölüm yine sonsuz olacaktır.

Zaten ben sizi öyle bir hale koyacağım ki, artık hiçbir acı duymayacaksınız.

In vera nescis nullum fore morto alium te.

Qui possit vivus tibi te i;agere peremptum, stansque jacentem. (Lucretius) Bilmiyor musunuz ki; öldükten sonra başka bir benliğiniz sağ kalıp sizin ölümünüze yanmayacak, ölüünüzün başucunda durup ağlamayacak?

Bu doymadığınız hayatı artık aramaz olacaksınız:

Nec sibi enim quisquam tum se vitamque requirit.

Nec desiderium nostri nos afficit ullum. (Lucretius)

O zaman ne hayatı ararız; ne de kendimizi;

Varlığımızdan hiçbir şeye özlemimiz kalmaz.

Hiçten daha az bir şey olsaydı, ölüm hiçten daha az korkulacak bir şeydir denebilirdi:

Muſto mortem minus ad nos esse putandum

Si minus esse potest quam quod nihil esse videmus. (Lucretius)

Ölüm size ne sağken kötülük eder, ne ölüyken; sağken etmez, çünkü hayattasınız; ölüyken etmez, çünkü hayatta değilsiniz.

Hiç kimse yaşamından önce ölmüş sayılmaz; çünkü sizden arta kalan zaman da, sizden önceki zaman gibi sizin değildir: Ondan da bir şey yitirmiş olmuyorsunuz.

Respice enim quam nil ad nos ante acta vetutas

Temporis aeterni fuerit. (Lucretius)

Bizden önce geçmiş zamanları düşün

Bizim için onlar yokmuş gibidir.

Hayatınız nerede biterse, orada tamam olmuştur. Hayatın değeri uzun yaşanmasında değil, iyi yaşanmasındadır: Öyle uzun yaşamışlar var ki, pek az yaşamışlardır. Şunu anlamakta geç kalmayın: Doya doya yaşamak yılların çokluğuna değil, sizin gücünüze bağlıdır. Her gün gittiğiniz yere hiçbir gün varmayacağınızı mı sanıyorsunuz? Avunabilmek için eş dost istiyorsanız, herkes de sizin gittiğiniz yere gitmiyor mu?

Omnia te vita perfuncta sequentur. (Lucretius)

Ömrün bitince, her şey de seninle yok olacak.

Herkes aynı akışın içinde sürüklenmiyor mu? Sizinle birlikte yaşlanmayan bir şey var mı? Sizin öldüğünüz anda binlerce insan, binlerce hayvan, binlerce başka varlık daha ölmüyor mu? Madem geri dönemezsiniz, niçin kaçınıyorsunuz? Birçok insanların ölmekle, dertlerinden kurtulduğunu görmüşsünüzdür ama kimsenin ölmekle daha kötü olduğunu gördünüz mü? Kendi görmediğiniz, başkasından da duymadığınız bir şeye kötü demek ne büyük saflık! Niçin benden ve kaderken yakınıyorsunuz? Size kötülük mü ediyorum ben? Siz mi beni yöneteceksiniz, ben mi sizi? Öldüğünüz zaman yaşınızı doldurmamış da olsanız, hayatınızı doldurmuş oluyorsunuz. İnsanın küçüğü de büyüğü gibi bir insandır. İnsanların ne kendileri ne de hayatları arşınla ölçülemez. Khiron, babası Saturnus'tan, zaman ve süre tanrısından, ölümsüzlüğün koşullarını öğrenince ölümsüz olmak istememiş. Sonsuz bir hayatın ne çekilmez olacağını bir düşünün.

Ölüm olmasaydı sizi ondan yoksun ettim diye bana lanet edecektiniz. Hayatınıza, mahsus biraz acılık kattım; ne hayattan ne de ölümden kaçmaksızın benim istediğim bir ölçüyle yaşayabilmeniz için hayata ve ölüme tatlı ile acı arasında bir kıvam verdim.

İlk bilgeniz olan Thales'e, yaşamakla ölmenin bir olduğunu öğrettim. Birisi ona: Madem yaşamak boş niçin ölmüyorsun? diye sormuş, o da: İkisi bir de onun için, diye cevap vermiş.

Su, hava, toprak, ateş ve benim bu yapımın diğer bütün öğeleri hem yaşamanıza hem ölmenize yol açarlar. Son gününüzden niçin bu kadar korkuyorsunuz? O gün, sizi öldürmede öteki günlerinizden

daha fazla bir iş görmüyor ki! Yorgunluğu yapan son adım değildir son adımda yorgunluk yalnızca ortaya çıkar. Bütün günler ölüme gider son gün varır.»

İşte doğa anamızın bize verdiği güzel öğütler... Çok kez düşünmüşümdür: Acaba niçin savaşlarda kendi ölümümüz de, başkalarının ölümü de bize evlerimizdeki ölümden çok daha az korkunç gelir? Öyle olmasaydı ordu hekimlerle, ağlayıp sızlayanlarla dolardı. Acaba niçin ölüm her yerde aynı olduğu halde köylüler ve yoksul insanlar ona çok daha metin bir ruhla katlanırlar? Ben öyle sanıyorum ki bizi korkutan ölümden çok bizim, cenaze alaylarıyla, asık suratlarla ölüme verdiğimiz korkunç durumdur... Çocuklar sevdiklerini bile maske takmış görünce, korkarlar. Biz de öyle. İnsanların ve her şeyin yüzünden maskeyi çıkarıp atmalıyız. (Kitap 1, bölüm XX)

YAŞAYAN ÖLÜLER

Bir yasa vardır, hükümdarların gördükleri işlerin ölümlerinden sonra yargılanmasını ister; ölümlerle ilgili yasalar arasında bana en sağlam görünenlerden biri budur. Hükümdar yasaların sahibi değilse bile yol arkadaşıdır. Adaletin, sağken kendisine vurmadığı yumruğu ününe ve mirasçılara kalan servete vurması haklıdır. Ün ve mal çok kez hayattan üstün tutulan şeylerdir. Bu yasayı töre haline sokmuş olan uluslar yararını görmüşlerdir. Kötü krallarla bir arada anılmak istemeyen bütün iyi krallar da bu yasadan hoşnutturlar. Bütün kralların buyruğunu dinlemek boynumuzun borcudur; çünkü gördükleri iş gereği bunu bizden istemeye hakları vardır ama saygı ve sevgimizi ancak değerleriyle kazanabilirler. Toplumun düzeni bozulmasın diye sabredelim, kusurlarını saklamak küçüklüğüne katlanalım; zararlı olmayan işlerde, bize düşen yardımı edelim; bunu anlarım. Ama ödevimiz bitince, adalet ve özgürlük adına, gerçek duygularımızı anlatmalıyız; kusurlarını çok iyi bildiğimiz bir krala dürüst vatandaş olarak, nasıl bağlı kaldığımızı göstermeliyiz. Bunu yapmazsak, gelecek kuşakları çok yararlı bir dersten yoksun etmiş oluruz. Kötü bir kralı, bize iyilik ettiği için hayırla anarsak, büyük bir doğruluğun zararına küçük bir doğruluğa hizmet etmiş oluruz. Titus Livius'un dediği doğrudur: Kralların ekmeğini yemiş olanlar, onları hep ölçüsüz övgülerle anarlar her biri kendi kralını göklere çıkarır, en büyük değerleri onda görür...

Toplum düzenleri o kadar sağlam olan Lakedemonyalılar'ın pek yapmacık bir törenleri vardır, hiç hoşuma gitmez. Kralların ölümünde halk her tarafta, kadın erkek karmakarışık, alınlarını kanatır, bağıra çağıra ağlaşır, ölen kralın, kralların en iyisi olduğunu söylemiş. Her şeyi kurcalayan Aristoteles, Solon'un: Kimseye ölümünden önce mutlu denemez, sözü üzerinde duruyor ve iyi yaşamış iyi ölmüş insan, adı kötüye çıkarsa, çoluğu çocuğu yoksulluğa düşerse, mutlu sayılabilir mi diye soruyor. Yaşadığımız sürece gönlümüzün istediğini yapabiliyoruz; ama hayattan ayrılınca artık kendimizle hiçbir ilişkimiz kalmıyor. Solon'a şöyle demek daha doğru olurdu: Mademki insan ancak öldükten sonra mutlu sayılabilir, öyleyse hiçbir zaman mutlu olamaz.

Bertrand du Glesquin, Rancon şatosunu kuşattığı sırada ölmüş. Şatodakiler, teslim olunca, şatonun anahtarlarını Bernand du Glesquin'in cesedi üstüne koymaya zorlanmışlar.

Venedik ordusunun komutanı Berthelemy savaşta ölünce cesedini Venedik'e götürmek için düşmandan Verona topraklarından geçme iznini istemeyi düşünmüşler; ama Theodore Trivolce buna razı olmamış; Verona'dan cesedi savaşarak zorla geçirmiş; «Hayatında düşmandan hiç korkmamış bir adamın ölü iken korkar gibi görünmesi doğru olmaz, demiş.

Eski Yunan yasalarına göre de düşmandan bir ölüyü gömmek için geri istemek zaferden vazgeçmek olur, o zaferle artık övünülemezmiş. Bu işte kazanan yalnız cesedi istenen adam olurmuş. Korinthoslular'ı apaçık yenmiş olan Nikias, zaferi bu yüzden yitiriyor. Agesilaos da tersine Beotia'lılara karşı zor kazanabileceği bir zaferi bu yüzden kazanıveriyor.

Bu adetler bize garip görünüyor ama insanlar her çağda, kendilerini hayatın ötesinde de düşünmekten geri kalmamışlar, hatta Tanrı yardımının kendilerinden kalacak parçalara bile inmeye devam edeceğine inanmışlardır ki uzun boylu anlatmaya gerek görmüyorum. İngiltere kralı Edward, İskoçya kralı Robert'le giriştiği savaşlarda kendi buldukça işlerin hep iyi gittiğini, savaşın mutlaka kazanıldığını denemiş. Ölürken oğluna törenle yemin ettirmiş ki, cesedini kaynatacak; etini kemiğinden ayıracak; etini gömecek, kemiklerini saklayıp her İskoçya'ya savaşa gittiği zaman yanında

götürecek.

Bazı Amerika yerlileri İspanyollara karşı savaşırken üzerlerinde, vaktiyle zafer kazanmış yiğitlerinden birinin kemiklerini taşırlarmış. Bazıları da savaşta ölmüş yiğitlerinin cesedini her gittikleri yere götürür, onunla bahatlarının daha açık olacağına, ondan cesaret alacaklarına inanırlarmış.

İlk örneklerde ölüm, insanların hayatta iken gördükleri işlerin ününü sürdürmekle kalıyor: Son örneklerde ise ölümler, iş görme gücünü yitirmiyorlar. Kahraman Bayard'ın yaptığı hepsinden iyi: Yediği kurşunlardan öleceğini anladığı halde, geriye çekilmesini öğütleyenleri dinlememiş, ölüme giderken sırtını düşmana çevirmek istemem demiş; gücü yettiği kadar savaşıp attan düşecek hale gelince yaverinden kendisini bir ağaca dayamasını, ama yüzünün düşmana karşı durmasını istemiş ve öylece ölmüş.

Yukarıki örneklerin hiçbirinden aşağı kalmayan bir tane daha anlatacağım: Kral Philippes'in dedesinin babası Maximilian birçok büyük değerleri olan bir hükümdardı; üstelik eşsiz bir vücut güzelliği de vardı. Bir huyu onu öteki krallardan ayırıyordu. Krallar pek önemli işleri çabuk çıkarmak için oturaklarını krallık tahtına çevirdikleri halde o, en yakın oda hizmetçisinin bile kendisini hacet yerinde görmesine razı olmazmış. Su dökünürken dört tarafı kapattırır, mahrem yerlerini hekime de, başkasına da göstermekten bir kız gibi kaçınırmış. Konuşurken hiç de sağı solu kollamadığım halde bende de aynı utangaçlık vardır. Dayanılmaz bir ihtiyaç veya arzu beni sürüklemedikçe saklanması adet olmamış organlarımı ve işlerimi bile kimseye göstermem. Ama Maximillan işi o kerteğe götürmüş ki vasiyetnamesinde, öldüğü zaman kendisine don giydirilmesi üzerinde önemle durmuş, bir zaman sonra vasiyetine, donu giydirecek adamın gözlerinin bağlanması şartını da koydurmuş...

Atinalıların işlediği kanlı bir haksızlık aklıma geldikçe, en doğal ve en haklı egemenlik olduğuna inandığım halk egemenliğine düşman olasım gelir. Lakedemonyalılara karşı, eşini görmedikleri bir deniz zaferi kazanıp dönen kahraman komutanlarını sorgusuz sualsiz ölüme mahkum ediyorlar. Nedeni de şu: Zaferden sonra gemiler hemen geri dönüp ölümlerini arayacak yerde savaşın gereklerine uyarak düşmanın peşine düşmüşler.

Diomedon'un bu arada gösterdiği büyüklük Atinalıların haksızlığına insanı büsbütün isyan ettiriyor. Ölüme hüküm giyenlerden, askerliğiyle de devlet adamlığıyla da ün kazanmış değerli bir komutan olan Diomedon idam kararını dinledikten sonra öne atılıp rahatça konuşmak fırsatını buluyor bu fırsatı kullanıp uğradığı haksızlığa karşı kendini savunacak yerde, ölüm kararını verenlerin sağlığına dua ediyor kendinin ve arkadaşlarının bu kadar büyük bir zaferden sonraki dileklerini kabul etmeyen Atinalılara tanrılarının öfkelenmemesini, bu kararın haklarında hayırlı olmasını diliyor. Başka bir şey söylemeden, pazarlık etmeden ölüme doğru mertçe yürüyor. Talih birkaç yıl sonra bu haksızlığı aynı yoldan cezalandırıyor. Atinalıların deniz kuvvetleri komutanı Kabras, Isparta amirali Molles'i Naskos adasında yenmişken, öncekilerin kötü sonuna uğramak korkusu ile zaferi sonuna vardi ramıyor. Denizdeki ölümleri toplamaya uğraşırken bir sürü düşman yakayı kurtarıyor ve az sonra bu boş inanç Atinalılara pek pahalıya mal oluyor.

Bir başkası da cansız insan bedenine dinlenme duygusu veriyor yeniden:

Quaereris quo jaceas post abitum loco?

Quo non nata jacent. (Seneka) Ölünce nereye mi gideceksin?

Doğmayanların yanına.

Neque sepulchrum quod recipiat portum corporis

Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat, a malis. (Ennfus)

Ne mezar, ne rahat bir liman, ki dinlensin orada,

Yaşamaktan yorulmuş insanın bedeni.

Doğada da buna benzer bir durum görülüyor: Birçok ölü nesnelere hayata gizliden gizliye bağlı kalıyor. Mahzendeki şarap mevsimlere göre asma ile birlikte bazı değişimlere uğruyor. Tuzlanmış av etlerinin, canlı et gibi durumdan duruma geçtiğini, tat değiştirdiğini söylerler. (Kitap 1, bölüm 3)

KÖKLEŞEN YANILMALAR

Bir kişinin yanılması bütün halkın yanılmasına yol açar, bütün halkın yanılması da sonradan teklerin yanılmasına. Böylece yanlışlık elden ele geliştikçe gelişir, biçimden biçime girer; o kadar ki işin en uzağındaki tanık, en yakınındakinden daha çok şeyler bilir; olayı son öğrenen ilk öğrenenden daha inançlı olur. Bunda da şaşılacak bir şey yok; çünkü insan bir şeye inandı mı ona başkasını da inandırmayı bir borç sayar, kolay inandırmak için de anlattığına dilediği gibi çeki düzen vermekten, bir şeyler katmaktan çekinmez. Karşısındakinin karşı koyma gücünü kırmak, onun kafasının alabileceğini sandığı gibi konuşmak ister. (Kitap 2, bölüm 14)

Paranın saklanması kazanılmasından daha zahmetli bir iştir. (Kitap 1, bölüm 14)

İNSAN ÖMRÜ

İnsan ömrünün uzunluk, kısalık ölçülerine akıl erdiremiyorum. Bilginlere bakıyorum; onlar ölçüyü herkesten daha kısa tutuyorlar. Genç Katon, kendi kendini öldürmesine engel olmak isteyenlere: Ben, hayattan vakitsiz ayrıldı diye ayıplanacak bir yaşta değilim, demiş; bunu söylerken de kırk sekiz yaşındaymış. Katon bu yaşı olgun ve geçkin sayıyor. Gerçekten bu yaşa ulaşanlar o kadar azdır ki. Doğal ömür dediğimiz bir süreyi düşünerek bilmem ne kadar yıl daha yaşamak umuduyla avunuruz; böyle bir umuda nasıl kapılabiliriz ki, hiçbirimiz doğanın gerektirdiği sayısız kazaların dışında kalamayız: Tasarladığımız ömür her gün kesilebilir.

İhtiyarlığın son basamağında kuvvet tükenmesiyle ölmeyi beklemek, ömrümüze böyle bir son düşünmek ne ham bir hayal: Ölümün bu türüsü en olmayacağı, en az görülenidir. Yalnız ona doğal ölüm diyoruz; sanki kafası yarılıp ölmek, suya düşüp boğulmak, vebaya, zatürreeye yakalanmak doğaya aykırıymış, her günkü hayatımız bunlarla dolu değilmiş gibi. Bu güzel sözlerle kendimizi aldatmayalım: Her yerde, her zaman insanların çoğunun başına gelen ne ise ona doğal diyelim. Yaştan ölmek binde bir görülen garip durumlardandır. Doğaya da asıl aykırı olan ölüm budur: Çünkü ötesinde başka bir ölüm şekli yoktur. Bize en uzak olan ölüm, ulaşılması en zor olanıdır. Yaştan ölüm öyle bir sınırdır ki ondan öteye gidemeyiz: Doğa daha ötesine kimseyi geçirmez: Oraya kadar varmak da nadir bir seçkinliktir. Doğa bu seçkinliği iki üç yüzyıl içinde bir tek insana sunar yalnız o insan doğum ve ölüm konakları arasındaki sayısız zorlukları, engelleri aşabilir.

Bana sorarsanız, kendi ulaştığımız yaşı pek az insanın ulaşabildiği bir yaş saymalıyız. İnsanlar bu yaşa kadar hiçbir engele rastlamadan gelediklerine göre, biz bir hayli ileri gitmişiz demektir. Hele insan hayatının asıl ölçüsü olan belli sınırları aşmışsak, daha öteye gitmek umuduna kapılmamalıyız. Başkalarının kurtulamadığı birçok ölümlerden kurtulduğumuza göre talih bizi başkalarından daha fazla korumuş demektir. Bundan sonra da aynı talihin devam etmesini isteyemeyiz.

Bizi bu boş umutlara kaptıran biraz da yasalarımızın bir kusuru: Yasalar yirmi beş yaşından önce bir insana malını mülkünü kullanmak hakkını vermiyor, hatta bu yaşa kadar insan kendi hayatının bile doğru dürüst sahibi değildir.

Augustus, otuz beş yaşından önce yargıçlık hakkı vermeyen eski Roma yasalarından beş yıl indirmiş, otuz yaşında olmayı yeter saymış. Servius Tullius kırk yedi yaşını geçen askerlerini savaşa gitmekte serbest bırakmış;

Augustus bu yaş basamağını kırk beşe indirmiş. Elli beş, altmış yaşından önce insanları, kenara atmak bana doğru görünmüyor. Bence insan işine gücüne devam edebildiği kadar etmelidir; ama bunun tersini, bize erkenden iş verilmemesini yanlış buluyorum. Öylesi vardır ki kendisi on dokuz yaşında dünyanın egemeni olur da başkalarının bir su yolunun yeri üzerinde hüküm verebilmesi için en az otuz yaşında olmalarını şart koşar.

Bana sorarsanız ruhlarımız yirmi yaşında ne olabileceklerini belli eder, bütün yetkilerini gösterirler. Bu yaşa kadar kudretini açıkça belli etmemiş bir ruhun ondan sonra belli ettiği görülmemiştir. Yaratılışımızdaki değerler en gürbüz ve en güzel durumlarıyla ancak o zaman ortaya çıkabilirler.

Dauphineliler: Yaşken batmayan diken bir daha pek batmaz, derler. İnsanların geçmişte ve

zamanımızda gördükleri her çeşit işlerden benim öğrenebildiklerimi düşününce otuz yaşından önce başarılımiş işleri ötekilerden daha fazla görüyorum: Aynı insanın hayatını da alsak, öyle görünüyor.

Annibal'la, büyük rakibi Scipio için bunu güvenle söyleyebilirim. Bu adamlar hayatlarının yarısından çoğunu gençken kazandıkları ünle geçirdiler: Başkalarının ölçüsüyle büyük adam oldukları yıllarda kendi ölçüleriyle hiç de büyük değillerdi. Ben kendi hesabıma o yaştan sonra ruhça ve bedence kendi gücümün artmayıp eksildiğini, ileri değil geri gittiğini sanmıyorum. Zamanlarını iyi kullananlarda bilgi ve görgü hayatla birlikte olgunlaşabiliyor; ama canlılık, çeviklik, sağlamlık ve daha başka özlü ve önemli değerler taşıyor, geçiyor.

Ubi jam validis quassatum est viribus aevi Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus, Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque. (Lucretius)

Vücut yaşın ağır yumruğu altında ezilince, Makinenin yayları gevşeyince, düşünce de sendeliyor: Dilimiz tutulmaya; zihnimiz karışmaya başlıyor.

Bazen vücut, bazen de ruh yaşlılığın esiri oluyor. Kafaları, midelerinden ve bacaklarından daha önce zayıf düşenleri çok gördüm.

Yaşlılık kendini belli etmediği için çok tehlikeli bir derttir; insan bu derde farkına varmadan düşer. Onun için yasaların bizi, işte çok tutmasını değil, işe geç almasını yanlış buluyorum. Hayatımızın ne kadar cılız olduğunu, her gün nice tehlikelerle karşılaştığımızı düşünüp gençlerin hazırlanma, öğrenme, oyalanma yıllarını pek uzatmamalıdır. (Kitap 1, bölüm 57)

Rahatsız, gözü doymaz, telaşlı bir zengin, düpedüz yoksul kişiden daha zavallı gelir bana. (Kitap 1, bölüm 14)

VARLIK VE İNSAN

Nesnelerden algıladığımız görüntüleri yargılamak için doğruyu eğriden ayırtececek bir aracımız olması gerek; bu aracı doğrulamak için bir kanıtlama yapmamız gerek; kanıtlamayı doğrulamak için bir araç; alın size bir kısır döngü. Kendileri kararsızlıklarla dolu olan duyularımız tartışmamıza son veremeyeceğine göre akla başvurmak zorundayız diyelim: Hiçbir akıl bir başka akla dayanmazlık edemez, öyle olunca da akıldan akıla gider dururuz. Hayal gücümüz bilinmedik şeylere ulaşmaz, çünkü duyuların aracılığıyla işler duyularsa kendi dışlarındaki nesneyi değil yalnızca kendi duyularını kapsarlar böyle olunca hayal ve görüntü nesneyi değil, duyuların algısını verir bu algı ve nesneyle ayrı ayrı şeylerdir: Öyleyse görüntülerle düşünen, nesneden, gerçek olandan başka bir şeyle düşünüyor demektir. Denebilir ki duyuların algıları bilinmedik şeylerin niteliğini benzetme yoluyla ruha anlatır ama ruhun ve düşüncenin bilinmedik şeylerle hiçbir alışverişi olmadığına göre bu benzetmenin doğruluğuna nasıl güvenebilirler? Nasıl ki Sokrates'i tanımamış olan biri, resmini görünce ona benzeyip benzemediğini söyleyemez.

Yine de görüntülerden bir yargıya varmak istiyorum diyelim: Bunu bütün görüntülere dayanarak yapmamız olanaksız; çünkü deneyerek görmüşüzdür ki görüntüler başkalıkları ve tutarsızlıklarıyla birbirini engellemektedirler. Kimi seçme görüntülerle ötekileri ayarlayalım desek, seçtiğimiz görüntüyü bir başka seçmeyle ayarlamak gerekir, onu da bir başkasıyla ve sonu gelmez bunun da. Son olarak şu da var ki, sürekli hiçbir ölümlü var oluş yok, ne bizim ne de nesnelerin varlığında. Biz de, düşüncemiz de, her şey de durmadan akmakta, yuvarlanmaktayız.

Düşünce de, düşünülen şey de durmadan devinip değişmekte olduğu için birinden ötekine şaşmaz hiçbir ilişki kurulmaz. Varlıkla aramızda hiçbir ulaşma yok; çünkü her insan her zaman doğmakla ölmek arasındadır; kendinden verebildiği dumanlı bir görüntü, bir gölge ve kaypak, cılız bir yorumdur. Düşüncenize kendi varlığını yakalatmaya kalkacak olursanız, suyu avuçlamaktan başka bir şey olmaz yapabileceğiniz; çünkü yaratılıştan her yana akan bir şeyi ne kadar sarıp sıksanız, yakalamak, avucunuza almak istediğiniz o ölçüde yitireceksiniz. Her şey bir değişmeden ötekine geçmek zorunda olduğu için gerçek bir kalınlık arayan akıl, kalan, duran hiçbir şey bulamayarak yaya kalır çünkü her şey ya var olmak üzeredir ve henüz hiç de var değildir, ya da daha doğmadan ölmeye başlamaktadır. Platon der ki bedenler doğar, ama var olmazlar. Ona kalırsa Homeros'un Okyanus'u tanrıların babası, Thetis'i de anası yapması bize her şeyin durmadan dalgalanıp akmakta, renkten renge girip değişmekte olduğunu anlatmak içindir. Kendinden önceki bütün filozofların da bu kanıda olduğunu söyler yalnız Parmenides büyük bir güç saydığı devinimin nesnelere olamayacağını söylüyormuş. Pytagoras'a göre madde akıcı ve geçicidir. Stoacılar göre şimdiki zaman yoktu; şimdi dediğimiz, geçmişle geleceğin bağlantısı, bileşimidir. Herakleitos'a göre, hiçbir insan aynı ırmakta iki kez yıkanmamıştır. Epikharmos'a göre, geçmişte borç almış olan şimdi borçlu değildir geceden sabah yemeğine çağırılmış biri bugün davetsiz gelir yemeğe, çünkü çağırılan ve çağırılan aynı adamlar değildirler artık, başka birer adam olmuşlardır. Ölümlü bir nesne iki kez aynı halde bulunamaz; çünkü farkedilmez anlık bir değişimle bir dağılır, bir toplanır bir gider bir gelir. Öyle ki, doğmaya başlayan şey hiçbir zaman tam bir varlığa erişemez; çünkü bu doğuş zaten hiç bitmez, bir sona varır gibi durmaz, tohum halinden başka hallere, bir o yana bir bu yana doğru hep değişir durur. İnsan tohumu ana karnında biçimsiz bir meyve olur önce; sonra çocuk biçimini alır karından çıkınca memelik bebek olur sonra bir küçük oğlandır, sonra bir delikanlı, sonra olgun, sonra yaşlı bir insan,

sonra çökmüş bir ihtiyar. Öyle ki yaş ve ona bağlı oluş hep bir önceki durumu bozup dağıtarak yürür:

Mutat enim mundi naturam totius aetas,

Ex alioque alius status'excipere omnia debet, Nec manet ulla sui similis res: omnia migrant, Omni commutat natura et vetera cogit. (Lucretius)

Zaman değiştirir özünü her şeyin; Bir durumundan bir başka durum çıkar hep; Benzerlik kalmaz biçimden biçime; Doğa zorlar her şeyi başkalaşmaya. Öyleyken biz insanlar ölümün her türüsünden budalaca korkarız:

Ölüm çok geçirdiğimiz, durmadan geçirmekte olduğumuz bir durumdur. Herakleitos'un dediği gibi ateşin ölümü havanın doğuşu, havanın ölümü suyun doğuşu olduktan başka bu durmadan doğup ölmeleri kendimizde daha açıkça görebiliriz. İhtiyarlık gelince olgun yaş ölür gider; gençlik olgun yaşta biter, çocukluk gençlikte, ilk yaş çocuklukta, kaldı ki dünkü gün bugün ölmüştür, bugün de yarın ölmüş olacak... (Kitap 2, bölüm 12)

Cimriliği yaratan yoksulluk değil zenginliktir daha çok. (Kitap 1, bölüm 14)

İNSAN VE AKIL

Yine kendime döneyim: Kendimde değer verdiğim tek şey, hiç kimsenin kendinde eksik görmediği bir vergidir: Kendi aklımı beğenmekle her insanın, her gün yaptığını yapmış oluyorum. Kim kendini akılsız sayabilir?

İnsanın kendini akılsız sayması mantıkça da mümkün değildir. Öyle bir sakatlık ki bu, onu kendinde gören, kendinde görmüyor demektir. Öyle bir illet ki bu, devası yoktur; ama hastanın gözü kendine çevrilip de bu illeti gördü mü illet dağılıverir güneşin sisleri dağıtması gibi. Bu konuda insanın kendini kötölemesi, temize çıkarması, kendini kusurlu görmesi bütün kusurlarından yakınmasıdır. En zavallı, en allahlık insanlar bile akıldan yana paylarına razıdırlar. Başkalarında bizden daha fazla yiğitlik, beden gücü, deneyim, yetenek, güzellik görebiliriz; ama akıl üstünlüğünü kimseye vermeyiz.

Başkalarında doğru düşünceler gördük mü bunları, şöyle bir düşünmekle biz de bulabilirdik sanırız. Başkalarının eserlerinde gördüğümüz bilgiyi, sanatı ve daha başka değerleri bizimkilerden üstün tutabiliriz; ama düpedüz düşüncenin bulduklarına kendi düşüncemizle de pekala varabileceğimize inanırız; onların büyüklüğünü ve zorluğunu bir türlü göremeyiz, meğer ki bu düşünceler bizden ölçülmez bir uzaklıkta olsun. Onun için benim yazdıklarımın pek tutulacağını, övüleceğini ummuyorum; bu çeşit yazarların ünü az olur.

Hem sonra kimin için yazıyoruz? Kitaplar arasında yaşayanlar, bilginler, bilginlikten başka bir değer tanımazlar insan düşüncesinin, bilgi toplamak, güzel yazmaktan başka bir yolda ilerleyebileceğini kabul etmezler: Scipiolar'ı birbirine karıştırdıysanız, artık söyleyeceğiniz sözlerin nasıl bir değeri olabilir? Onlara göre Aristoteles'i bilmeyen kendini de bilmiyor demektir. Basit ruhlu bilgisiz insanlarsa kendilerini aşan ince bir sözün değerini ve önemini görmezler. Dünyayı dolduran da bu iki çeşit insandır. Sizin dilinizden anlayacak üçüncü bölüğe, ruhları kendiliğinden düzenli ve güçlü insanlara gelince, onlar o kadar azdır ki aramızda adları sanları bile duyulmaz. Onlara kendimizi beğendirmeye çalışmakta fazla bir kar da yoktur.

Doğanın insanlara en adilce dağıttığı nimet akıldır derler. Çünkü hiç kimse akıl payından şikayetçi değildir. Nasıl olsun? Aklını beğenmemesi için aklıdan ötesini görebilmesi gerekir. Ben düşüncelerimin doğru olduğunu sanıyorum: Ama öyle sanmayan kim var? Aklımın sakat olmadığına benim bulduğum en iyi tanıt kendime az değer verişimdir. Sakat olsaydı kendime beslediğim sevgi onu kolayca aldatabilirdi; çünkü ben kendimi öyle seviyorum ki; sevgimi bir türlü kendimden dışarıya çıkaramıyorum. Herkes sevgisini bir sürü dosta, tanıdığa dağıtırken, ben kendi içimin rahatından, kendi varlığımdan başka şeye bağlanamıyorum. Başka şeylere bağlanışım kendi isteğimle, bile değildir.

Mihi nempe valere et vivere doctus. (Persius)

Sağlıklı olmak ve yaşamak, işte benim bütün bilgim. Böyle iken, düşüncemin kendi yetersizliğini yüzüne vurmaktan hiç geri kalmadım. Gerçekten düşüncemin en çok üstünde durduğu şeylerden biri de budur. Herkesin gözü dışardadır ben gözümü içime çevirir, içime diker, içimde gezdiririm. Herkes önüne bakar, ben içime bakarım:

Benim işim gücüm kendimledir. Hep kendimi seyrederek, kendimi yoklar, kendimi tadarım. Herkes kendinden başka şeylerin peşindedir hep kendisinin ötesine gitmek sevdasındadır.

Nemo in sese tentat descendere. (Persius)

Kimse kendi içine inmeye çalışmaz. (Kitap 2, bölüm 17)

ÖLÇÜ

İnsan elinde ne illet var ki, dokunduğunu değiştiriyor kendiliğinden iyi ve güzel olan şeyleri bozuyor. İyi olmak arzusu bazen öyle azgın bir tutku oluyor ki, iyi olalım derken kötü oluyoruz. Bazıları der ki, iyinin aşırısı olmaz, çünkü aşırı oldu mu zaten iyi değil demektir. Sözcüklerle oynamak diyeceği gelir insanın buna.

Felsefenin böyle ince oyunları vardır. İnsan iyiyi severken de, doğru bir işi yaparken de pekala aşırılığa düşebilir. Tanrının dediği de budur: Gereğinden fazla uslu olmayın, uslu olmanın da bir haddi vardır.

Okunu hedeften öteye atan okçu, okunu hedefe ulaştırmayan okçudan daha başarılı sayılmaz. İnsanın gözü karanlıkta da iyi görmez, fazla ışııkta da. Platon'da Kallikles der ki, felsefenin fazlası zarardır. Felsefe bir kerteye kadar iyidir, hoştur yararlı olduğu kerteyi aşacak kadar derinlere gidersek çileden çıkar, kötüleşiriz; herkesin inandığı, uyduğu şeyleri küçümseriz; herkesle doğru dürüst konuşmaya, herkes gibi dünyadan zevk almaya düşman oluruz; kimseyi yönetemeyecek, başkalarına da kendimize de hayrımız dokunmayacak bir hale geliriz; boş yere şunun bunun sillesini yeriz.

Kallikles doğru söylüyor çünkü felsefenin fazlası bizim gerçek duygularımızı körletir gereksiz bir inceleme ile bizi doğanın güzel ve rahat yolundan çıkarır. (Kitap 2, bölüm 30)

Düşüncede saplantı ve azgınlık en açık ahmıklık belirtisidir. Canlılar arasında eşekten daha kendinden emin, daha vurdumduymaz, daha içine kapalı, daha ciddi, daha ağırbaşlı olanı var mıdır? (Kitap 3, bölüm 8)

TARTIŞMALAR

Azgın tartışmalar da keşke, diğer söz suçları gibi ceza görselerdi. Hep öfkenin alıp götürdüğü bu düşünce çarpışmalarında insanın etmediği kötülük kalmaz. İlk düşüncelere çatarız, sonra da insanlara. Tartışmada esas, karşımızdakinin düşüncesini çürütmek olduğu, herkes çürütüp çürütüldüğü için, tartışmanın sonunda olan şey gerçekten büsbütün uzaklaşmaktadır. Onun için Platon, Devlet’inde akılca ve ruhça zayıf olanlara tartışmayı yasak etmiştir. Doğru dürüst adım atıp yürümesini bilmeyen bir insanla gerçeği aramaya çıkmanın anlamı var mı? Aradığımız şeyi bırakıp onu nasıl bir yoldan arayacağımızı düşünürsek ondan hiç de uzaklaşmış olmayız. Ama yol derken softaların ve allamelerin yollarını değil, sağduyumuzla bulduğumuz doğal yolları kastediyorum. Tartışma ile neye varılabilir? Biri doğruya gider, biri batıya; yolda rastladıkları ayrıntılara saplanır ve konudan ayrılırlar. Bir saat cenkleştikten sonra neyi aradıklarını bilmez olurlar: Kimi konunun üstüne çıkmış, kimi altına inmiş, kimi de kenarında kalmıştır. Kimi bir sözcüğe, bir benzerliğe takılır kimi, söylenene kulak bile vermeden bir şeyi tutturur ve yalnız kendi söylediklerini dinler başka biri de, kendine güvenemediği için her şeyden kaçınır, hiçbir düşünceyi kabul etmez, ta başından her şeyi karıştırır, yahut da söz kızışınca, büsbütün susar ve bir daha ağzını açmaz; bilgisizliğini küskünlüğünün altında saklar, mağrur bir küçümseme ya da budalaca bir alçakgönülle tartışmadan kaçır. Bazısı yalnız saldırmasını bilir, kendini korumak umurunda değildir; bazısı da yalnız sesinin ve ciğerlerinin gücüne dayanır. Bakarsınız birisi tutar kendine karşı dönüverir; başka biri kalkar önsözlerle, yersiz hikayelerle kafa şişirir. Kimi vardır, sıkıştığını görünce karşısındakini susturup kaçırmak için düpedüz sövüp saymaya başlar ve bir Alman kavgası çıkarmaya çalışır. Başka bir türüsü de vardır, konuya hiç bakmadan sizi bir sürü mantık çemberleriyle, diyalektik oyunları ile kuşatıp boğmaya savaşıır. (Kitap 3, bölüm 8)

Bütün toptancı yargılar çürük ve tehlikelidir. (Kitap 3, bölüm 8)

GERÇEK NEDENLER

Kolayca doğrulanabilir ki, büyük yazarlar, olayların nedenleri üstüne yazarken, yalnız en doğru bildikleriyle yetinmez, bir ince buluş, bir güzellik getirmek koşuluyla, inanmadıklarını da yazarlar. Bir şeyi ustaca söylediler mi, yeterince doğru ve yararlı söz etmiş olurlar. Asıl neden hangisidir, kesinlikle bilemeyiz; birkaçını biraraya getirir bakarız, doğru olan bunlardan biri midir diye:

Namque unam dicere causam

Non satis est, verum plures unde una tamen sit. (Lucretius)

Bir tek neden göstermek yetmez; Birkaçını vermeli, bir teki doğru da olsa.

Hapşırınlara sağlık dilemek adetin nereden geldiğini sorar mısınız bana? Biz insanlar üç türlü yel çıkarırız: Altımızdan çıkan pek pistir, ağızımızdan çıkan bir oburluk belirtisi sayılır üçüncüsü hapşırmadır, baştan geldiği ve ayıp yanı olmadığı için hoş yüzle karşılarız onu böyle. Gülmeyin bu ince buluşa: Aristoteles'indir derler.

Plutarkhos'ta okudum sanıyorum: Tanıdığım bütün yazarlar arasında sanatı doğaya, düşüncüyü bilime en iyi katmış olanıdır Plutarkhos. Deniz yolcularındaki mide bulanmasının nedeni üstünde dururken bunun korkudan ileri geldiğini, korkunun böyle bir sonuç verebileceğine kanıtlar olduğunu söylüyordu. Deniz beni de pek tutar, ama bunun bende korkudan gelmediğini biliyorum; akıl yoluyla değil deneme yoluyla biliyorum bunu. Başkalarından duyduklarım bir yana, hayvanların, özellikle domuzların da başına geliyor, hiçbir tehlikeden kuşkulandıkları zaman. Bir tanıdığım da şunu anlattı bana: Kendisini deniz pek tuttuğu halde, birkaç kez büyük fırtınalarda duyduğu korkudan mide bulantısı geçivermiş. Seneca'nın: Tehlikeyi düşünemeyecek kadar hastaydım, dediği gibi. Su üstünde hiç korktuğum olmamıştır, başka yerlerde de olmadığı gibi: Karşılaştığım nice tehlikeler, ölümün ta kendisi bile aklımı başımdan alıp allak bullak etmemiştir beni.

Korku bazen kafasızlıktan gelir, yüreksizlikten de geldiği gibi. Karşılaştığım bütün tehlikelerde gözlerim açık, kafam işlek, sapaşğlam kalmıştır. Kaldı ki bir şeyden kaçınma da yürek ister insanda. Korkusuzluk işime yaramıştır eskiden, başka zararları yanında, kaçışıma çeki düzen vermek için. Kaçarken ürkeklik duymadım diyemem, ama şaşkınlığa, büyük korkulara da kapılmadım. Heyecanlıydım, ama aklım başımdan gitmemişti. Büyük ruhlar daha da ileri gider, kaçışlarında sakin, telaşsız olmakla kalmaz, gururlarını da yitirmezler. Alkibiades, silah arkadaşı Sokrates'in nasıl kaçtığını anlatır: Onu, der, ordumuzun arkasında, Lakhes'le birlikte en son kaçanlar arasında buldum. Rahatça, korkusuzca, seyrettim onu; çünkü altımda iyi bir at vardı; o ise yayaydı ve yaya olarak savaşmıştı. İlk gözüme çarpan, Lakhes'den daha temkinli ve kararlı görünmesi oldu. Her zamanki gibi meydan okurca yürüyordu. Çevresinde olup bitenleri izleyen, ölçüp biçen bakışları güvenli ve düzenliydi. Bir dostlara bir düşmanlara bakarken, dostları yüreklendirmek, düşmanlara da, üstüne gelecek olana kanını pahalıya ödeteceğini anlatmak ister gibiydi. Kurtuldular, çünkü böylelerine pek saldırmaz düşman, korkanların ardına düşer.

Bu büyük komutanın anlattığı, bizim de her gün yaşadığımız bir şeyi öğretiyor bize: Tehlikelerden kaçınmakta aşırı telaşa düşmek kendimizi tehlikenin kucığına atmanın en kestirme yoludur.

Quo timoris miriusest, eo minus femie periculi est. (TitusLivius)

Ne kadar az korkarsak o kadar az tehlikedeyiz. (Kitap 3, bölüm 6)

KORKU ÜSTÜNE

İyi bir doğa uzmanı değilim dedikleri gibi, korkunun bizi hangi yollardan etkilediğini pek bilmem; ama pek garip bir tutku olduğu da su götürmez. Hekimlerin dediğine göre ondan tez aklımızı başımızdan alan hiçbir tutku yoktur. Gerçekten korkudan aklını yitiren çok adamlar görmüşümdür. En sağlam kişilerin korku süresince inanılmaz şaşkınlık hallerine düştükleri olur. Bilgisiz halkı, korkudan atalarını mezardan çıkmış, kefenlere sarılı dolaşır görenleri, cinlerin perilerin saldırısına uğrayıp çarpılanları bir yana bırakıyorum, meslekleri gereği korkmamaları gereken nice askerlerin korkudan bir koyun sürüsünü zırhlar kuşanmış bir alay, sazları, kamışları mızraklı akıncılar, dostları düşman, beyaz haçı kızıl haç sandıkları az mı görülmüştür?

Bourbon Dukası Roma'yı aldığı sırada, Saint Pierre semtini bekleyen bir nöbetçi subay, ilk hücum borularını duyar duymaz öyle; bir korkuya kapılıyor ki, elinde alem, bir yıkıntının deliğinden dışarı fırlıyor, şehrin içine doğru gittiğini sanarak düşmana doğru üçyüz adım kadar koşuyor, neden sonra akli başına gelip geri dönüyor ve aynı delikten içeri giriyor. Bures Kontu bizden Saint-Paul'ü aldığı zaman, alemdar subay Julie o kadar ucuz kurtulamıyor: O da korku şaşkınlığıyla bir delikten sur dışına çıkınca kuşatanlar paramparça ediyor kendisini.

Aynı kuşatmada bir soylu kişinin yüreği korkudan öylesine sıkışıp duruveriyor ki, yarasız beresiz sur hendeğine düşüp ölüyor. Aynı korku bazen bütün bir kalabalığı sarar. Germanicus'un Almanlar'la bir karşılaşmasında iki büyük alay korkudan birbirinin tam tersi iki yöne kaçışıyorlar.

Korku kimi zaman topuklarımıza kanat takar, kimi zaman da ayaklarımızı yere çiviler. İmparator Theophilus'un başına geldiği gibi: Agarenler'e karşı yitirdiği bir savaşta şaşkınlıktan dona kalıp bir türlü kaçamıyormuş; sonunda ordu komutanlarından biri gelip derin bir uykudan uyandırır gibi sarsmış onu: Ardımdan gelmezseniz, demiş öldürürüm sizi; çünkü canınızı yitirmeniz, esir düşüp İmparatorluğu yitirmenizden daha iyidir.

Korkunun gücü son haddine şöyle varır ki, ödev, ve onur yerinde elimizden aldığı yiğitliği kendi buyruğunda gösterir bize. Romalıların Annibal'a karşı Sempronius komutasında ilk meydan savaşını yitirdikleri sırada, on bin kişilik bir piyade tümeni korkudan kaçacak delik arayıp bulamazken düşmanın en güçlü kanadı üstüne şaşkınca yürümüş ve görülmedik bir gayretle yarmayı başararak bir sürü Kartacalı'yı öldürmüşler, onurlu bir zaferle elde edeceklerini yüz karası bir kaçışla elde etmişler.

En çok korktuğum şeyin korku olması bundandır. Bütün belalardan daha belalı bir yanı vardır korkunun... Savaşın bir döneminde bir hayli hırpalanmış, yara bere içinde kalmış askerleri ertesi gün yeniden düşmanın üstüne yürütebilir, ama içlerine korku düşmüş askerleri önlerine bile baktıramazsınız. Mallarını yitirmek, sürülmek, köle olmak korkusuna kapılanlar, yemelerinden, içmelerinden, uykularından olup sürekli bir telaş içinde yaşarlar.

Oysa yoksullar, haydutlar, köleler çoğu zaman daha keyifli yaşarlar. Korkudan kendilerini asan, boğulan, uçurumlara atlayan nice insanlar da gösteriyor ki bize korku ölümden daha amansız, daha dayanılmaz bir beladır. Eski Yunanlıların bildiği bir başka çeşit korku varmış; bizim aklımızın şaşkınlığı dışında bir dürtüden gelirmiş. Toptan bir halkın, orduların kapıldığı olurmuş bu korkuya. Kartaca'nın altını üstüne getiren böylesi bir korku olmuş. Bağrışıp çağrışmalar gökleri tutmuş; bir baskın varmış gibi millet sokaklara dökülmüş, düşmana saldırır gibi birbirlerini yaralamış

öldürmüşler. Kargaşaya, şamataya boğulmuş bütün Kartaca: Sonunda dualar, kurbanlarla tanrıların öfkelerini yatıştırmışlar da öyle kurtulmuşlar bu beladan. Pan tanrının saldığı korku anlamına panik diyorlar buna. (Kitap 1, bölüm 19)

KENDİNE ACINDIRMAK

Kendimi kaptırmamaya çalıştığım çocukça, yakışıksız bir duyumuz vardır. Dertlerimizle dostlarımızı acındırmak, kendimize vah vah dedirtmek. Başımıza gelenleri büyütür, şişirir, karşıımızdakini ağlatmak isteriz, neredeyse.

Başkalarını kendi dertleri karşısında soğukkanlı gördük mü överiz, ama soğukkanlılığı bizim dertlerimize karşı gösterdiler mi darılırız, kızarız. Dertlerimizi anlamaları yetmez, yanıp yakınmalarını isteriz. Oysaki insan sevincini büyülterek anlatmalı, üzüntülerini kısaltarak. Kendini yok yere acındıran gerçekten dertli olunca acınmamayı hakeder. Durmadan vahlanan kimse vahlanılmaz olur. Kendini canlı iken ölü göstereni, ölü iken canlı görebilir herkes. Öylelerini gördüm ki, eş dost kendilerini gürbüz, keyifli görecekt diye ödleri kopar, iyileşmiş sanılmamak için gülmelerini tutarlardı. Sağlık, kimseyi acındırmadığı için, nefret ettikleri bir şey olurdu. İşin tuhafı, bu gördüğüm kimseler kadın da değildi. (Kitap 3, bölüm 9)

ALIŞKANLIK

Bir köylü kadın, bir danayı doğar doğmaz kucağına alıp sevmiş, sonra da bunu adet edinmiş, her gün danayı kucağına alıp taşımış; sonunda buna o kadar alışmış ki dana büyüyüp koskoca öküz olduğu zaman, onu yine kucağında taşıyabilmiş. Bu hikayeyi kim uydurduysa, alışkanlığın ne büyük bir güç olduğunu çok iyi anlatmış olacak. Gerçekten alışkanlık pek yaman bir hocadır ve hiç şakası yoktur. Yavaş yavaş, sinsi sinsi içimize ilk adımını atar; başlangıçta kuzu gibi sevimli, alçak gönüllüdür ama, zamanla, oraya yerleşip kökleşti mi, öyle azılı, öyle amansız bir yüz takınır ki kendisine, gözlerimizi bile kaldırmaya izin vermez...

Bence en büyük kötülüklerimiz, küçük yaşımızda belirmeye başlar ve asıl eğitimimiz bizi emzirip büyütenlerin elindedir. Çocuk bir tavuğun boynunu sıkar, kediyi, köpeğı oyuncak edip yara bere içinde bırakır; anası da ona bakıp eğlenir. Kimi baba da, oğlunun savunmasız bir köylüyü, bir uşağı öldüresiye dövdüğünü, bir arkadaşını kurnazca ve kahpece aldattığını gördüğü zaman, bunu yiğitlik belirtisi sayarak sevinir. Oysa bunlar zalimliğin, zorbalığın, dönekliğin asıl tohumları, kökleridir; çocukta filizlenirler, sonra alışkanlığın kucağında, alabildiğine büyüyüp gelişirler. Bu kötü yönsemeleri yaşın küçüklüğüne ve işin önemsizliğine bakarak hoş görmek tehlikeli bir eğitim yoludur. Önce şu bakımdan ki, çocukta doğa egemendir ve doğa asıl yeni tomurcuk salarken katıksız ve gürbüzdür; sonra da, hırsızlığın çirkinliğı, çalınan şeye göre değişmez ki: Ha altın çalmışsın, ha bir iğne. «İğne çaldı, ama altın çalmak aklına bile gelmez» diyenlere benim diyeceğim şudur: «İğneyi çaldıktan sonra niçin altını da çalmasın?» (Kitap 1, bölüm 23)

Kendimiz sandığımızdan çok daha zenginiz; ama bizi ordan burdan alarak, dilenerek yaşamaya alıştırmışlar: Kendimizden çok başkalarından yararlanmaya zorlamışlar bizi. (Kitap 3, bölüm 12)

HAYAT VE BİLİM

Quid fas optare, quid asper

Utile nummus habet, patriae charisque propinquis Quantum elagiri deceat, quem te Deus esse Jussit et humana qua parte locatus es in re, Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur. (Perstus)

Neyi özlemeyiz? Neye yarar

Bunca zahmetle kazanılan para? Nedir adaletin, insanların bizden beklediği? Tanrı ne olmamızı istemiş bizim? Neyiz? Neyin peşinde koşuyoruz? Bilmek ve bilmemek nedir? Öğrenimin amacı ne olmalıdır? Mertlik, tokgözlülük ve doğruluk nedir? İyiye özenmeyle açgözlülük, krala bağlılıkla kölelik, özgür yaşamakla keyfine göre yaşamak arasında ne farklar vardır? Ölümden, acıdan ve ayıptan ne zaman korkulmaz?

Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem. (Horatius)

Dertlerden nasıl kurtulmalı dertlere nasıl katlanmalıyız.

İşte ona (öğrenciye) bunları söyleyeceğiz. Çünkü, insanın zihnine dolduracağımız ilk sözler onun ahlakını ve ruhunu yoğuracak, ona kendini tanımasını, iyi yaşamasını ve iyi ölmesini öğretecek olan sözler olmalıdır.

Bilimleri öğrenmeye, bizi kölelikten kurtaracak olan bilimlerden başlayalım. Nasıl her şeyin işe yarar bir tarafı varsa bütün bilimler de, şu veya bu şekilde, hayatımız için yararlı olabilirler ama biz, amacı doğrudan doğruya hayat olan bilimi seçelim. Hayatımızın bağlantılarını en doğru ve doğal sınırları içinde tutmasını bilseydik işimize yarar diye edindiğimiz bilgilerden çoğunun işimize yaramadığını görürdük. İşimize yarayan bilimlerin içinde bile atılması hayırlı gereksiz şişirmeler, derinlikler vardır. Sokrates'in istediği öğretimi yararlı bilgilere yöneltmek daha doğru olur. Sapere aude.

Incipe: vivendi qui recte prorogat horam Rusticus expectat dum defluat amnis; at ille Labitur, et labetur in omne volibilis aevum. (Horatius)

Erdemli olmayı göze al; bu yola gir; İyi yaşamayı sonraya bırakan; yolunda bir ırmağa Rastlayıp da akıp geçmesini bekleyen köylüye benzer; Irmak hiç durmadan akıp gidecektir. Çocuklarımıza kendi dünyalarında önce sekizinci kat göklerdeki yıldızların ve devinimlerinin bilimini öğretmek büyük bir saflıktır. Anaksimenes, Pythagoras'a şunu yazmış. Gözlerimin önünde ölüm ve kölelik dururken yıldızların düzeniyle nasıl uğraşabilirim? (Çünkü o sırada İranlılar yurduna karşı savaşa hazırlanıyorlardı.) Herkesin şöyle düşünmesi gerekli: Bizi para tutkusu, mevki tutkusu, saygısızlık, geri kafalılık içimizde yıkarken gidip de dünyanın dönüşüyle mi uğraşacağım?

Çocuğa, daha akıllı ve daha iyi olmasına yarayacak şeyleri öğrettikten sonra mantığın, fiziğin, geometrinin ne olduğunu anlatırız. Böylece kafası işlemeye başladıktan sonra seçeceği bilimin kolayca hakkından gelebilir. (Kitap 1, bölüm 26)

Kadınların süs ve aylıklıklarının bizim alınterimiz ve emeğimizle beslenmesi gülünç ve haksız bir şeydir. (Kitap 3, bölüm 9)

YAMYAMLAR ÜSTÜNE

Aklın kurallarına uyararak barbar diyebiliriz Yamyamlara, ama bize benzemiyorlar diye barbar diyemeyiz onlara; çünkü barbarlıktan yana onları her bakımdan aşmaktayız. Savaşları soylu ve yiğitçe bu insanların. Savaş denilen bu insan hastalığını biz haklı ve güzel görebiliriz de onlar niçin görmesinler? Kaldı ki onlarda savaş yalnız değer kıskançlığından ve yarışmasından doğuyor. Yeni topraklar kazanmak için savaşmıyor bu Yamyamlar; çünkü doğanın bereketi onlara her şeyi, çabasız, çilesiz öyle bol bol sağlıyor ki topraklarını genişletmenin bir gereği kalmıyor. Henüz doğal isteklerini doyumakla yetindikleri mutlu bir dönemde yaşıyorlar: Bunun ötesindeki her şey gereksiz onlar için. Herkes kendi yaşında olanlara kardeş, kendinden genç olanlara evlat diyor ve bütün yaşlılar herkesin babası sayılıyor. Yaşlılar bütün varlıklarını hiç bölmeden herkese birden miras bırakıyorlar; doğanın bütün yaratıklarına verdiği her şey böylece herkesin oluyor. Komşuları dağları aşıp kendilerine saldıracak olurlarsa ve savaşı kazanırlarsa, zafer, onurdan başka bir şey sağlamıyor onlara; değer ve erdem bakımından üstünlüklerini göstermiş oluyorlar yalnız. Yenilenlerin malına mülküne ihtiyaçları olmadığı için kalkıp yurtlarına dönüyorlar ve orada hiçbir şeyin eksikliğini duymadan kendi varlıklarının tadını çıkarmasını, onunla yetinmesini biliyorlar. Savaşı berikiler kazanırsa onlar da öyle davranıyor. Tutsaklarından bütün istedikleri yenildiklerini kabul etmeleri yalnızca; ama yüzyılda bir olsun buna yanaşan çıkmıyor sözleri, davranışlarıyla yiğitliklerine en küçük bir toz kondurmaktansa ölmeyi yeğ görüyor hepsi. Öldürülüp etlerinin yenilmesini daha onurlu sayıyorlar. Tutsakları özgür bırakıyorlar ki, yaşamayı daha tatlı bulsunlar; nasıl ölecekleri, ne işkencelere uğrayacakları, nasıl parçalanıp yenilecekleri anlatılıyor, bunun için yapılan hazırlıklar gösteriliyor kendilerine. Bütün bunlar ağızlarından bir tek gevşek, onur kırıcı söz alabilmek, kaçmaya heveslendirip onları korkutmuş, dirençlerini kırmış olma üstünlüğünü kazanmak için! Çünkü, iyi düşünülürse, gerçek zafer budur aslında:

victoria nulla est

Quam quae confessos animo quo que subjuga hostes. (Claudianus)

Zafer zafer değildir

Yenilen düşman yenilgiyi kabul etmedikçe.

Pek yaman savaşçı olan Macarlar düşmanlarına aman dedirttiler mi daha ilerisine gitmezlermiş. Canlarına kıymadan, baş istemeden bırakır çok çok bir daha kendilerine karşı savaşmayacaklarına söz verdirirlermiş.

Düşmanlarımıza karşı kazandığımız üstünlüklerin birçoğu kendimizin olmayan eğreti üstünlüklerdir. Kol bacak sağlamlığı yiğitliğin değil hamallığın şanıdır gürbüzlük cansız, bedensel bir değerdir; düşmanımızı şaşkırtmak, güneşin ışığıyla gözlerini kamaştırmak bir talih işidir eskimde üstünlük korkak ve değersiz bir adamın da elde edebileceği bir ustalık, bir bilgidir. Her insanın ölçüsü, değeri yüreğinde, istemindedir asıl. Yiğitlik, kolun bacağı değil, yüreğin, ruhun sağlamlığındadır atımızın, silahlarımızın değerinde değil, kendi değerimizdedir. Yüreği yılmadan düşen dizleri üstünde savaşır, der Seneka. Ölüm tehlikesi karşısında kılı kıpırdamayan, can verirken düşmanına yiğitçe yukarıdan bakan bize değil talihe alt olmuştur yenilmiş değil öldürülmüştür.

En yiğit kişiler en mutsuz insanlardır kimi zaman... Biz yine hikayemize dönelim: Bu tutsak

yamyamlar bütün korkutmalar karşısında aman dilemek şöyle dursun, iki üç aylık bekleme sırasında güleryüzle dolaşıyorlar düşmanlarını, yapacaklarını bir an önce yapmaya kışkırtıyorlar; meydan okuyor, küfür ediyorlar onlara, korkaklıklarından, yitirdikleri savaşlardan sözediyorlar. Bir tutsağın söylediği türkü var bende; şöyle sözler ediyor içinde: Gelin hepiniz yiğitçe, toplanın yiyin beni; yiyecek olduğunuz kendi babalarınız, atalarınızdır, çünkü onların etleriyle beslendi bu bedenim benim. Bu pazılar, bu et, bu damarlar sizin, zavallı budalalar; atalarınızın özünü görmüyor musunuz onlarda? Tadına bakın, kendi etinizin tadını bulacaksınız onlarda...

Bu yamyamlardan üçü, bizim düşkünüğümüzü öğrenmenin rahatlık ve mutluluklarını ne ölçüde kaçıracağını, yenilik hevesiyle kendi güzelim göklerini bırakıp bizimkilerin altına gelerek bizimle ilişki kurmanın başlarına neler getireceğini, bugün bir hayli ilerlemiş olduğunu sandığım yıkılışlarını bilmeyerek Fransa'nın Rouen şehrine gelmişlerdi; rahmetli kral Charles da oradaydı o zaman. Kral uzun uzun konuştu onlarla. Yaşayışımız, zenginliğimiz, güzel bir kent örneğimiz gösterildi. Sonra bizimkilerden biri ne düşündüklerini, en çok neyi beğendiklerini sordu. Üç şey söylediler; üçüncüsünü ne yazık ki unuttum. En başta şaşıkları şey sakallı, güçlü kuvvetli, silahlı bir sürü adamın çocuk yaşındaki bir krala bekçilik, uşaklık ettikleri, niçin bunlardan birinin kral seçilmediği olmuş. İkincisi, kendi dillerinde bir tek beden el kol, parçaları birbirinin yarısı olarak anlatılan insanlardan kimilerinin neden bolluk, rahatlık içinde keyif sürüp de birçoklarının dilenciler gibi kapılarda, açlık ve perişanlık içinde yaşadıkları olmuş. Nasıl oluyor da demişler, bu yoksul yarımalar böylesi bir haksızlığa katlanıyor, öteki yarımaların boğazlarına sarılmıyor, evlerini ateşe vermiyorlar! (Kitap 1, bölüm 31)

BİRİNE YARAR ÖTEKİNE ZARAR

Atinalı Demades, cenaze törenleri için gerekli şeyleri satan bir hemşerisini, bu işten fazla kazanç beklediğini, bu kazancın da ancak birçok insanın ölümünden gelebileceğini ileri sürerek mahkum etmiş. Haklı bir yargı denemez buna; çünkü hiçbir kazanç başkasına zarar vermeden sağlanamaz, öyle olunca da her çeşit kazancı mahkum etmek gerekir.

Tüccar, gençliğin sefahata düşmesinden kar sağlar, çiftçi buğdayın pahalılaşmasından, mimar evlerin yıkılmasından, hukukçu insanların davalı, kavgalı olmasından; din adamlarının şan, onur ve görevleri bile bizim ölümümüze ve kötülüklerimize dayanır. Yunanlı komedyen şairi Philemon, hiçbir hekim, dostlarının bile sağlığından hoşlanmaz, dermiş, hiçbir asker de yurdundaki barıştan. Daha da kötüsü, herkes içini yoklarsa görür ki gizli dileklerimizden birçoğu başkasının zararına doğar ve beslenir.

Öyle sanıyorum ki düşündükçe doğanın genel düzeni hiç şaşmıyor böyle olmaktan: Çünkü fizikçilerin dediğine göre, her şeyin doğması, beslenmesi, çoğalması, başka bir şeyin bozulup çürümesi oluyor:

Nam quodcunque mutatum finibus exit, Continuo hoc mors est illius quod fuit ante. (Lucretius)

Bir varlık biçim ve nitelik değiştirdi mi O anda yok olur biraz önce var olan. (Kitap 1, bölüm 22)

AKIL ERDİREMEDİĞİMİZ GERÇEKLER

Kolayca inanma ve inandırılmayı saflığa ve bilgisizliğe vermekte haksız değiliz her zaman. Şöyle bir şey öğrendiğimi sanıyorum eskiden: İnanç ruhumuza bastırılan bir damga gibidir; ruh ne kadar yumuşak olur, ne kadar az karşı koyarsa, ona bir şeyi mühürlemek o kadar kolay olur. Hele ruh bomboş ve darasız olursa, ilk inandırmanın ağırlığı altında daha da kolaylıkla eziliverir. Onun için, çocuklar, bilgisizler, kadınlar ve hastalar kulaktan doldurulup yürütülmeye daha elverişlidirler.

Evet, ama, öbür yandan da, bize olağan gelmeyen her şeyi olmaz diye hor görüp çöpe atmak da budalaca bir böbürlenmedir. Kendilerini herkesten üstün kafalı sayanlarda hep görürüz bunu. Eskiden ben de düşerdim buna: Hortlaklardan, gelecek üstüne kerametlerden, büyülerden, yutmadığım daha başka şeylerden söz edildi mi, bu saçmalıklara inandırılan zavallı halka acırdım. Bugün görüyorum ki kendim de acınacak haldeymişim o zaman: Sonradan gördüklerimle ilk inançlarımı değiştirmiş, ya da böyle şeylere sonradan merak salmış değilim; ama aklım sonradan öğretti ki bana, her hangi bir şey için yok olmaz diye kesip atmak kendimizde tanrının ve doğa anamızın isteyip yapabilecekleri her şeyin sınırlarına varan bir kafa üstünlüğü görmek olur. Olabilecek şeylerin hepsini kendi yetenek ve göreneklerimize bağlamaktan daha büyük bir çılgınlık olamaz dünyada. Aklımızın eremediği her şeye masal, mucize deyip gerçek dışı sayarsak, az şey mi görüyorsunuz her gün aklımızın eremediği? Bir düşünelim, ne sisler arasından ne emeklerle elimizin altındaki şeylerden birçoğunun bilgisine ulaştırıyorlar bizi. O zaman anlarız ki bize acayip gelmeleri onları bildiğimizden değil alışkanlığımızdan geliyor daha çok.

Jam nemo, fessus satiate videndi, Susplicere in caeli dignatur lucida templa. (Lucretius)

Gözleri doymuş olduğu için şaşmıyor kimse Başının üstündeki ışık tapınaklarına.

Nice alıştığımız şeyleri bize yeniden gösterecekler, en olmayacak şeylerden daha garip gelecektir bize onlar.

Si nunc primum mortalibus adsint

Ex improviso, ceu sint objecta repente,

Nil magis his rebus poterat mirabile dici.

Aut minus ante quod auderent fore credere gentes. (Lucretius)

Bugün birden gözlerimiz önüne gelseler

Varlıkları fişkırtıverse karşımızda Bizi en çok şaşırtacak onlar olur

Bütün bildiklerimize aykırı görünürler.

Hiç ırmak görmemiş biri ilk kez bir ırmak gördüğünde deniz sanmış onu. Bizim en büyük bildiğimiz şeyleri, doğanın o konudaki son sınırları sayarız:

Scilicet et fluvius, qui non est maximus, el est

Qul non ante aliquem majorem vidit, et ingens

Arbor homoque videtur; et omnia de genere omni

Maxima quae vidit quisque, haec ingentia fingit. (Lucretius)

Böylece, bir ırmak büyük olmasın isterse

Daha büyüğünü bilmeyene büyük gelir;

Bir ağaç, bir insan da öyle. Her şeyde,

En büyük gördüğümüzü devleştiririz.

Conseitudine oculorum assuescunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum quas semper vident. (Cicero)

Gözlerin alışkanlığıyla kafalar da her şeye alışır; her an görmekte olduğumuz şeylere şaşmayız, nedenlerini aramayız onların.

Gördüğümüz şeylerin yeniliği, büyüklüğünden çok şaşırtır ve nedenlerini aramaya iter bizi.

Doğanın sonsuz gücü karşısında daha saygılı olmamız, bilgisizliğimizi, yetersizliğimizi bilmemiz gerekir. İnanılır kişilerin söylediğince olmayacak şeyler duyuyoruz; bunlara inanmasak bile kesip atmamalıyız; çünkü olmaz deyip geçmez, olabilecek şeylerin nereye varabileceklerini bildiğimizi ileri sürmek olur haddimizi bilmeden. Olmayacakla alışılmadık arasında, doğanın akış düzenine aykırı olana insanların ortak inançlarına aykırı olan arasındaki ayrılığı iyi kavrarsak, bir şeye inanmakta da, inanmamakta da, haddimizi bilecek olursak, Chilon'un kuralına uymuş oluruz: hiçbir şeyde aşırı gitme yok. (Kitap 1, bölüm 18)

BABALAR VE ÇOCUKLAR

Çocukların babalarına karşı duydukları, saygıdır daha çok. Duygu düşünce alışverişleriyle beslenen dostluk onlar arasında kurulamaz; dünyaları çok ayrıdır çünkü, üstelik doğal ödevleri de örseler bu dostluk. Babalar bütün gizli düşüncelerini çocuklarına açamazlar, yakışsız bir sırdaşlık yaratmamak için; dostluğun baş görevlerinden biri olan uyardılar, akıl vermeler de çocukların babalarına yapabilecekleri şeyler değildir. Kimi uluslarda çocukların babaları, kiminde de babaların çocukları öldürmeleri adetmiş, birbirlerine çıkarabildikleri zorlukları önlemek için, doğal olarak birinin varlığı ötekinin yıkımına bağlı olduğu için. Babalarla çocuklar arasındaki doğal bağları hor gören filozoflar da çıkmıştır Aristippos bunlardan biridir. Kendisinden çıkmış olan çocuklarını nasıl olup da sevmediği söylenince tükürmüş Aristippos ve demiş ki: Bu tükürük de benden çıktı; bitler, kurtlar da çıkıyor benden! Plutarkhos'un kardeşiyle barıştırmak istediği biri de şöyle der: Aynı delikten çıktık diye kardeşimin büyük önemi olamaz benim için...

Babayla oğul apayrı mizaçlarda olabilirler, kardeşler de öyle. Oğlum olur, akrabam olur, ama belalı, kötü, budala herifin biri de olabilir. Hem sonra, yasaların ve doğal zorunluluğun bize buyurduğu dostluklarda seçme ve isteme özgürlüğümüz azalıyor. Oysa bu özgürlük sevgi ve dostluk kadar bizim diyebileceğimiz başka hiçbir şey yaratamaz. (Kitap 1, bölüm 28)

Her inanç kendini can pahasına benimsetecek kadar güçlü olabiliyor. (Kitap 1, bölüm 14)

DİZGİNSİZ TUTKULAR

Başkaları için yaşamayan kendi için de yaşayamaz:

Qui sibi amicus est

Scito hunc amicum omnibus esse (Seneka)

Kendine dost olan

Bilin ki herkese de dosttur.

Ama baş görevimiz kendimizi gereğince yönetmektir onun için dünyadayız. Kendisi iyi yaşamasını unutan ve başkalarını iyi yaşamaya zorlamak, alıştırmakla ödevini yaptığını sanan bir budaladır onun gibi, başkasına hizmet için kendi dürüst ve sevinçli yaşamasını bırakan da kötü, olumsuz bir yola girmiş olur bence.

Toplum için yüklendiğimiz görevlerde dikkatimizi, adımlarımızı, sözlerimizi, alınterimizi, gerekirse kanımızı esirgememeliyiz:

Nun ipse pro charis amicis Aut Patria timidus perire (Horatius)

Hazırım canımı vermeye Dostlarım ve yurdum için. Ama geçici, raslantıya bağlı olan bu görevlerde kafamız rahatını, sağlığını yitirmemeli; eylemsiz değil, ama öfkesiz, tutkusuz kalmalıdır. Ruhumuz eylemlerde pek çaba harcamaz, uykuda bile eylemler içindedir hiç yorulmadan. Ama onu coşturmada ölçülü davranmaktayız, çünkü beden üstüne yükleneni nasılsa öyle taşır; ama ruh yüklendiğini çoğu kez kendi zararına büyütüp ağırlaştırır, dilediği ölçüyü verir ona. İnsanlar aynı şeyleri ayrı çabalarla, değişik irade gerginliğiyle yaparlar.

Ruh bedene, beden ruha ayak uydurmayabilir. Nice insanlar savaşı hiç umursamadan savaflara girerler her gün, ölümü göze alarak katıldıkları savaşı yitirmek uykularını bile kaçırmaz. Öte yandan başka bir insan evinde, atılamayacağı tehlikelerden uzakta, savaşın sonucunu canı ağzında merak eder, savafla kanını canını koyan askerden daha fazla ruh çabası harcar. Ben toplum işlerine katılırken kendimden tırnak boyu uzaklaşmamasını, kendimi, kendimden geçmeden, başkasına vermesini bildim.

Taşkın ve azgın bir tutku giriştiğimiz işe yarardan çok zarar getirir, olayların ters gitmesi, gecikmesi karşısında sabırsızlığa sürükler bizi, işlerine baktığımız insanlardan soğutur, kuşkulandırır. Bizi avucuna alan ve sürükleyen bir işi kendimiz iyi yönetemeyiz hiçbir zaman.

Mala cuncta ministrat, Impetus. (Seneka)

Çoşkunluk sarpa sardırır işleri.

İşe yalnız kafasını ve ustalığını koyan daha rahat yürütür işi.

Olayların gereklerine göre dilediği gibi dayatır, aşağıdan alır, erteler; başarısızlığa uğradığı zaman bozulmaz, yıkılmaz; yeniden işe oyulmaya bütün gücüyle hazırdır; ister istemez birçok tedbirsizliklere, haksızlıklara düşecektir tutkusunun rüzgarına kapılır gider başından büyük işlere girer ve talih çok yardım etmedikçe pek başarı kazanamaz. Filozofi, uğradığımız haksızlıkların öcünü alırken işe öfke karıştırmamamızı ister; cezanın daha hafif olması için değil, tersine daha etkin olması, daha ağır basması için. Azgınlık ölçümüzü tam almaya engel olur çünkü. Öfke gözü karartmakla kalmaz, ceza verenin kolunu da yorar. Bu ateş güçlerini uyuşturur, yakar. Acele kendi

kendisine çelme takar, tökezler ve durur:

Festinatıo tarda est. (Quintus)

Acele gecikmedir.

Ipsa se Velocitas implicat. (Seneka)

Çabukluk kendisini engeller.

Sık sık gördüğüm örnekleriyle cimrilik de kendi kendisini köstekler; ne kadar eli sıkı ne kadar gözü dönmüş olursa o kadar az kazanç sağlar. Genel olarak cimriler, biraz cömertlik göstermekle, daha çabuk zengin oluyorlar. (Kitap 3, bölüm 10)

DEĞİŞEN DİL VE İNSAN

Kitabımı az insanlar ve az yıllar için yazıyorum. Uzun ömürlü olabilmesi için daha sağlam bir dille yazılması gerekirdi. Bizim dilimizin bugüne kadarki sürekli değişmelerine bakılınca, elli yıl sonra şimdiki halinde kalacağını kim umabilir? Her gün elimizden kayıp gidiyor benim yaşadığım yıllar içinde yarı yarıya değişti. Şimdi artık olgunlaştı diyoruz; her çağ kendi dili için öyle der. Hep böyle kaçıp değiştiği sürece ben dilimizin bugünkü halinde kalmasını özlemem. İyi ve yararlı yazılar onu kendilerine bağlayabilirse bağlar, göreceği rağbet de devletimizin kaderine göre değişir. Onun için kitabıma hiç çekinmeden kişisel birçok yazılar koyuyorum. Bunlar bugün yaşayan insanların işine yaramakla kalır ve orta anlayıştan öte özel bilgileri olan kimi insanları ilgilendirir. Gördüğüm birçokları gibi benim ardından da olur olmaz sözler edilmesini istemiyorum doğrusu: Şöyle düşünürdü, böyle yaşardı; şunu ister, bunu istemezdi; ölürken konuşsa buna şunu der, şuna bunu verirdi; onu benden iyi tanıyan yoktu, gibi. Kitabımda edep kurallarının izin verdiği ölçüde eğilimlerimi, sevgilerimi az çok belirtiyorum; bilmek isteyenlere sözlü olarak daha da serbestçe ve içtenlikle açıklıyorum duyup düşündüklerimi. Ama bakmasını bilen bu anılarımda her şeyi söylediğimi, gösterdiğimi görür.

Yazıya dökemediğimi parmağımla gösteriyorum burada:

Verum animo satis haec vestigia parva sagaci

Sunt, per quae possis cognoscere caetera tute. (Lucretius)

Görelere kısacık göstermeler yeter

Üst tarafını kendin bulabilirsin.

İstenecek, aranıp bulunacak hiçbir şey bırakmıyorum kendimden. Sözüm edilecekse, doğru dürüst, gerçeğe uygun edilmesini istiyorum. Övmek için de olsa beni olduğumdan başka türlü göstermek isteyenleri yalanlamak için öbür dünyadan seve seve kalkar gelirim.

Yaşayanlardan bile olmadıkları gibi söz edildiğini görmekteyim. Yitirdiğim bir dostumu (La Boetie) var gücümle desteklemeseydim, bin bir türlü suret biçeceklerdi ona. (Kitap 3, bölüm 9)

İNSANLAR VE HAYVANLAR

Hayvanlar arasında eni konu bir haberleşme olduğunu açıkça görüyoruz; yalnız aynı türden olanlar değil ayrı türden olanlar da birbirleriyle anlaşabiliyorlar.

Et mutae pecudes et denique secla ferarum

Dissimiles fuerunt voces variasque cluere

Cum metus aut dolor est, aut cum jam gaudia gliscunt. (Lucretius)

Söz bilmez sürüler, vahşi hayvanlar

Türlü bağışmalarla anlatırlar

Duydukları korkuyu, acıyı ya da zevki.

At köpeğin bir çeşit havlamasından kızgın olduğunu anlar; başka türlü bir havlamasıysa, hiç ürkütmez onu. Aralarındaki iş ortaklığından anlıyoruz ki sesi olmayan hayvanların bile başka bir haberleşme yolları var; hareketleriyle konuşup anlaşılıyorlar:

Non alias longue ratione atque ipsa videtur

Protrabere ad gestum pueros infantia linguae. (Lucretius)

Başka türlü değil çocukların da

Sesle anlatamadıklarını hareketle anlatmaları.

Neden anlaşamamışlar? Bizim dilsizlerimiz de işaretlerle pekala söyleşiyor, tartışıyor, hikayeler anlatıyorlar.

Öyle alışkın, öyle usta olanlarını gördüm ki, her istediklerini eksiksiz anlatabiliyorlar. Aşıklar yalnız gözleriyle neler söylerler birbirine: Bozuşur, barışır, yalvarır, anlaşır, söyleşirler gözleriyle.

E' i silentio ancor suole Haver perigi e parole. (Tasco)

Ve susmada bile

Sözler, yalvarmalar vardır.

Ya ellerle neler söylemeyiz? İsteriz, söz verimiz, çağırırız, yol verimiz, korkuturuz, yakarırız, yalvarırız, yadsırız, istemeyiz, sorarız, beğeniriz, sayarız, itiraz ederiz, pişman oluruz, korkarız, utanırız, kuşulanırız, bildiririz, buyururuz, isteriz, yüreklendiririz, yemin ederiz, küçümseriz, meydan okuruz, kızdırırız, suçlarız, mahkum ederiz, affederiz, küfrederiz, pohpohlarız, alkışlarız, kutlarız, utandırırız, alay ederiz, uzlaştırırız, salık verimiz, coştururuz, seviniriz, bayram ederiz, acırız, üzeriz, rahatsız ederiz, şaşırtırız, bağırırız, susarız, daha neler neler, dille yarışacak kadar. Başımızla buyur ederiz, kovarız, evet deriz, hayır deriz, yalanlarız, hoş karşılarız, yüceltiriz, kutsallaştırırız, hor görürüz, isteriz, tersleriz, sevindiririz, dertlendiririz, okşarız, azarlarız, dizginleriz, kızdırırız, korku verimiz, güven verimiz, soruştururuz. Ya kaşlarımızla? Ya omuzlarımızla?..

Abderia'dan gelen bir elçi Isparta kralı Agis'e söyleyeceklerini uzun uzun söyledikten sonra sorar: Efendimiz yurttaşlarıma nasıl bir cevap götürmemi isterler? Seni, tek söz söylemeden, her istediğini, dilediğin süre söylemekte serbest bıraktığımı söylersin, der kral. İşte size konuşan ve çok iyi anlaşılabilir bir susma... (Kitap 2, bölüm 12)

İnsan yalnız sözle insandır ve yalnız sözle bağlanırsın birbirimize. (Kitap 1, bölüm 9)

ÖLDÜRME TEHLİKESİNE KARŞI

Öldürme tehlikesi karşısında Julius Caesar'ın tuttuğu yol bence tutulacak yolların en güzeliydi. Önce hoşgörülük ve tatlılıkla düşmanlarına kendini sevdirmeye çalıştı; hazırlanan suikastları öğrenip, bunlardan haberi olduğunu uluorta söylemekle yetinirdi ve pek soyluca bir soğukkanlılıkla, korkmadan, ortalığı telaşa vermeden olurluna bırakırdı işi, kendini tanrılara ve talihe emanet ederek. Öldürüldüğü zaman böyle bir halde olduğu su götürmez çünkü. Bir yabancı, Syrakusa Kralı Dionysios'a, iyi bir para karşılığı uyruklarının kendisine karşı hazırlayacakları bütün kundakları seziniyip meydana çıkarmanın şaşmaz yolunu öğretebileceğini orda burda söyleyip herkese duyuruyor. Haberi alan Dionysios çağırıyor adamı, korunması için böylesine gerekli bir ustalığı öğrenmek için. Yabancı gelip kendisine öğretecek hiçbir hüneri olmadığını, yalnızca ona bir torba altın vererek yaman bir sırrı elde ettiğini sevinçle ilan etmesini söylüyor. Kral beğeniyor bu buluşu ve beşyüz altın saydırıyor yabancıya. Çok yararlı bir bilgi edinmeden kim olduğu bilinmeyen bir adama bu kadar büyük bir para verilebileceğini düşünemiyor kimse, düşmanlarının çekinmesini sağlıyor bu söylenti. Bunun gibi, akıllı krallar, canlarına karşı girişilen tertipleri öğrenince hemen yayarlar ki bunu, herkes iyi haber aldıklarına, gizli kapaklı her işin; kokusunu alacaklarına inansın.

Atina Dukası son zamanlarda Floransa'yı zorbaca yönettiği sırada birçok saçmalıklar yaptı; ama bunların en büyüğü şu oldu: Floransalıların ayaklanmaya hazırlandıklarını aralarında Matheo di Morozo diye biri kendisine fitleyince hemen öldürüyor onu ki bu haber ortaya yayılmasın, haklı yönetiminden şikayetçi kimseler bulunabileceği düşünülmesin.

Eskiden bir yerde okumuştum, önemli kişilerden bir Romalı Triumvira'nın şerrinden kaçıyor; ardına: düşenlerin elinden bin bir kurnazca buluşla kurtuluyor. Sonunda bir gün, onu yakalamaya gelen bir sürü atlı saklandığı bir çitin yanı başına geliyor, az kalsın göreceklere yine kurtuluyor; ama bu kez artık, dört bir yanda aranıp taranmaktan kurtulmak için çektiği bunca sıkıntıyı, böylesi bir hayattan umabileceği rahat soluğun azlığını, olacağı bir kez göğüs germenin bu soluk soluğa yaşamaktan daha iyi olduğunu düşünerek geri çağırıyor askerleri saklandığı yere, yapabilecekleri kötülüğü göze alıp, onları da kendisini de sürüncemeden kurtarmak için.

Düşmanın üstüne çağırmak delice bir davranış, ama çıkmaz bir yolda sürekli can telaşı içinde yaşamaktansa böylesi daha iyi gelir bana. Alacağımız tedbirler size kaygılar, kuşkulardan başka şey getirmeyecek; iyisi mi güzel bir yüreklilikle ne olacaksa olsun dersiniz; belki bir şey olmaz diye bir avuntunuz da olur üstelik. (Kitap 1, bölüm 20)

ÖLMEK ÖZGÜRLÜĞÜ

Filozofluk yapmak kuşku duymaktır derler, öyleyse benim için saçmalamak, aklına eseni söylemek, daha zorlu bir nedenle, kuşkulanmak olmalıdır. Çünkü araştırmak, çözüm getirmekse kürsü başkanının işi.

Benim kürsü başkanım tanrısal gücün yetkisidir, ki o kimseyi dinlemeden yönetir bizi ve insanlara özgü boş çekişmelerin üstündedir yeri.

Philippos kılıç elde Peloponez'e girince, biri gelmiş Damidas'a demiş ki, bu adamın dostluğunu kazanmazsak Lakedemonyalılar'ın çok çekeceği var. Hadi be, korkak, demiş Damidas, ölümden korkmayanların ne çekeceği olabilir? Agis'e de bir insan nasıl özgür yaşayabilir, diye sorulduğu zaman; ölümü küçümseyerek, demiş. Bu görüşler ve bu konuda raslanan daha binlercesi, ölümü sabırla beklemekten öte bir davranış istiyorlar elbet insandan. Hayatta ölümden beter birçok belalar vardır çünkü. Antigonos'un tutsağı bir Ispartalı çocuk köle olarak satılıyor; efendisi onu zorla çirkin bir işte kullanmaya kalkınca: Görürsün, demiş çocuk, kimi satın aldığımı; özgürlüğüm elimdeyken ayıptır kul olmak senin gibisine. Böyle der Ispartalı çocuk ve atar kendini evin tepesinden aşağı. Antipater'in, bir isteğini kabul ettirmek için korkutmaya kalktığı Ispartalılar: Bizi ölümden beter bir şeyle korkutmak istersen, daha seve seve ölürüz, demişler. Her yapacakları işe engel olacağını yazan Philipos'a da: Ölmemize de engel olamazsınız ya, diye karşılık vermişler.

Derler ki bilge yaşaması gerektiği kadar yaşar. Şunu da derler ki, doğanın en başta gelen ve halimizden yakınmayı gereksiz kılan lufu bizi dünyadan göçmekte özgür bırakmasıdır. Hayata verdiği giriş yolu bir tek, ama çıkış yolu yüz binlerce. Yaşamak için toprağımız olmayabilir, ama ölmek için toprak bulunur nasıl olsa. Boiocatus'un Romalılara dediği gibi. Dünyadan ne diye yakınırırsın? Bağladığı yok ki seni: Dertler içinde yaşıyorsan, bu korkaklığın yüzündendir senin; istediğin zaman ölmek elinde:

Ubiq̄e mors est; optime hoc cavit Deus;

Eripers vitam nemo non homini potest;

At nemo mortem: mille ad hanc aditus patent. (Seneka)

Her yerde ölüm var tanrı bol bol veriyor onu;

Herkes herkesin hayatını alabilir, ama ölümü

Alınamaz kimseden: Binlerce kapısı var ölümün.

Bir tek hastalığın devası değil, bütün dertlere devadır ölüm. Hiçbir zaman korkulmayacak, çok kez aranacak pek emin bir limandır ölüm. Hayata ha biz son vermişiz, ha kendi son bulmuş, hepsi bir; ha eceline koşmuş insan, ha beklemiş onu; nerden gelirse gelse, kendi ecelidir gelecek olan. İplik nerde koparsa ordadır ecel, orasıdır yumağın ucu. En gönüllü olanıdır ölümlerin en güzeli. Yaşamak başkasının istemine bağlıdır, ölmek yalnız bizimkine. En çok ölümden kendi huyumuza suyumuza göre davranmalıyız.

Başkalarının ne diyeceği düşünülmez bu işte, çılgınlık olur düşünmek de. Yaşamak kölelik olur, ölmek özgürlüğümüz olmazsa. Hastalıkların iyileştirilmesi çoğu kez yaşamayı kısıtlamakla olmuyor mu zaten?

Etimizi yarıyorlar, dağlıyorlar, elimizi ayağımızı kesiyorlar, yemekten kesip kanımızı alıyorlar: Bir adım daha atıversek öteye, toptan kurtulmuş oluruz. Şahdamarımız neden kara kan damarımız kadar buyruğumuzda olmasın?.. (Kitap 2, bölüm 3)

Vicdanımız bizi günah işlememeye, isteklerimiz azaldığı için değil, aklımızın gereklerine uyarak zorlamalıdır. (Kitap 3, bölüm 2)

GÜLMEK VE AĞLAMAK

Demokritos ve Herakleitos öyle iki filozoftu ki, birincisi insanlık halini boş ve gülünç bulduğu için halk arasına alaycı bir güler yüzle çıkarmış; Herakleitos ise, insanın haline acıdığı, vahlandığı için hep üzgün bir yüz ve yaş dolu gözlerle dolaşmış.

Ridebat, quoties a limine moverat alter unum

Protuleratque pedem; flebat contrarius alter. (Juvenalia)

Evinden dışarı adım atar atmaz gülmeye başlardı biri

Öteki ise ağlamaya başlardı.

Ben birinci davranıştan yanayım; gülmek ağlamaktan daha hoş olduğu için değil yalnız, insanlığı daha fazla küçümsediği, bizleri daha fazla suçladığı için. Öyle hallerimiz var ki ne kadar aşağılansak yeridir bence. Yakınmada, vahlanmada acıdığımız şeye değer verme vardır bir çeşit. Alay edilen şeylerse değer vermediğimiz şeylerdir.

Sanmıyorum ki insanlıkta saçmalıklardan fazla dert, budalalıktan fazla kötülük olsun. Dertlerimiz saçmalıklarımızdan daha ağır basmaz; aşağılık olduğumuz kadar zavallı da değiliz. Onun için, Diogenes, kendi kendisiyle konuşan, fıçısını yuvarlayıp gezen, büyük İskender'e dudak büken, insanları sineklere, hava civa dolu torbalara benzeten o filozof, bence, insanlardan nefretiyle ün kazanan Timon'dan daha acı, daha sarsıcı, dolayısıyla daha doğru bir yargıçtı. Çünkü nefret ettiğimiz şey yüreğimizde yeri olan bir şeydir. Timon lanet okuyordu bize, batmamızı istiyordu bütün hıncıyla; tehlikeli, zararlı, bulaşıcı diye kaçıyordu yakınlığımızdan. Öteki o kadar az değer veriyordu ki bize, yaklaşmamız rahatını kaçıramaz, tutumunu değiştiremezdi. Kovmuyordu insanları, korktuğundan değil, onlarla görüşmeyi hiçe saydığından: Bizi kendisine iyilik de kötülük de yapmaktan aciz sayıyordu. (Kitap 1, bölüm 50)

HAINLERE HIYANET

Antigonos, bir şehrin askerlerini kandırıp kendi rakibi olan komutanları Eumenes'e ihanet ettiriyor; ama askerlerinin ihanetiyle adamı öldürdükten sonra kendisi tanrısal adaletin uygulayıcısı olmaya kalkıyor, hainleri şehrin valisine teslim edip hepsini dilediği biçimde temizlemesini emrediyor. Öylesine yaptırıyor ki dediğini, sayıları bir hayli çok olan bu askerlerin bir teki bile Makedonya'ya dönmüyor. Askerler kendisine ettikleri hizmetin büyüklüğü ölçüsünde kötülük etmiş ve cezayı hak etmiş oluyorlardı.

Efendisi Sulpicius'un saklandığı yeri haber veren köle, Sylla'nın vermiş olduğu söz gereği serbest bırakılıyor; ama devlet hikmeti gereği Tarpeion kayalığından atılıyor.

Bizim kral Clovis de, Cannacre'ın hizmetçilerine altın silahlar vadederek efendilerine ihanet ettiriyor. Sonra üçünü de astırıyor. Kimi yerde de hıyanet edenlerin boyunlarına ihanet karşılığı aldıkları keseyi takıp asıyorlar. Kendi isteklerini yerine getirdikten sonra kamu isteğini de yerine getirmiş oluyorlar böylece.

Fatih Sultan Mehmet, soyunun adeti üzere, taht kıskançlığı yüzünden kardeşini ortadan kaldırmak isteyince onun adamlarından birini kullanıyor bu işte: Adam da fazla su yutturarak boğuyor şehzadeyi. İş olup bitince Padişah bu cinayetin kefareti olarak katili ölen kardeşinin anasına (yalnız babadan kardeşiler çünkü) teslim ediyor o da padişahın gözü önünde katilin karnını yardırıyor, kendi elleriyle yüreğini bulup sökerek sıcak sıcak köpeklere yediriyor.

Kendileri hiç de iyi olmayanlar, kötü bir eylemden çıkar sağladıktan sonra, rahat yürekle, işe biraz iyilik doğruluk karıştırmaktan hoşlanırlar, bir karşılık ödüyormüş, vicdanlarını temizliyormüş gibi. Kaldı ki, bu korkunç kötülüklere alet ettikleri kimseler kendilerini suçluymuş gibi gelir onlara. Ölmelerini isterler ki bu yüz karası işlerin bilinci, tanıklığı silinsin gitsin. (Kitap 3, bölüm 1)

HASTALIK

Benim hastalığım, hastalıkların en kötüsü, en azılısı, en ağrılısı, en belalısı, en süreklisidir.(Kum hastalığı.)

Şimdiye kadar beş altı uzun ve belalı sancı geçirdim. Bilmem ben mi yaman bir adamım, yoksa ölüm korkusundan ve doktorların aklımıza soktukları tehlikeler, neden ve sonuçlardan düşüncesini kurtarmış bir insan için bu acı, kolay dayanılır bir acı mıdır?

Bence ağrının etkisi aklı başında bir insanı çileden çıkarıp deliye döndürecek kadar şiddetli, dehşetli olmuyor. Kum sancısından benim şu yararım oldu ki, bir türlü kendime kabul ettirmedığım ölümü artık yadırgamayacağım! Çünkü sancılar, beni ne kadar sıkıştırır, tedirgin ederse, ölüm korkusundan o ölçüde kurtuluyordum. Hayata, yalnız hayatta olduğum için bağlanmaya zaten alışmıştım: Hastalığım bu bağı da çözecek. Allah vere de hastalığın şiddeti gücümü aşıp bana ölümü sevdirep arzulatmasa; çünkü bu da ölümden korkmak kadar kötü bir şeydir:

Summum nec metuas diem, ec optes. (Martiells)

Ne ölümden kork, ne de ölümü iste.

Bunlardan ikisi de kaçınılacak durumlardır ama birincisinden kaçınmak çok daha kolaydır. Evet, ama, acılara dayanırken hiç istifimizi bozmamayı, mağrur ve sakın bir tavır takınmayı bir ahlak kuralı yapmak da bana anlamsız bir gösteriş gibi geliyor. Neden, bir şeyin aslına, doğrusuna bakan felsefe, burada görünüş üzerinde duruyor? Bu oyunu aktörlere, söz ustalarına bıraksın. Dış hareketlerimize bu kadar önem veren onlardır. İnsanın yüreği sağlamsa, acıları yenmek için ağlayıp sızlanmaktan çekinmesin; irademizi aşmayan bu sızlanmaları irademizi aşan iç çekişleri, hıçkırıklar, çarpıntılar, sararmalar gibi görsün. Yürekte korku, sözlerde umutsuzluk yoksa, daha ne istiyor? Düşüncemiz kıvranmıyorsa, bedenimiz kıvranmış ne çıkar? Felsefe bizi başkası için değil, kendimiz için, güçlü görünmek için değil, güçlü olmak için yetiştirir. Düşüncemizi yönetsin yeter! Onun işi budur. Ruhumuza öyle bir güç versin ki, kum sancılarında kendini kaybetmesin, korkakça boyun eğmesin, karşı koysun; bitkin, ezilmiş bir hale gelmesin, bir savaş taşkınlığı ve azgınlığı göstere; bir dereceye kadar çevresindekilerle konuşmak ve daha başka şeyler yapmak gücü olsun. Bu kadar çetin hallerde, insandan hiç istifini bozmamasını istemek zalimlik. Biz savaşı kazanalım da, varsın gösterişimiz bozuk olsun. Vücut kıvranmakla rahatlıyorsa, bırakın kıvransın; hareket iyi geliyorsa istediği gibi yuvarlanıp tepinsin. Var gücüyle bağırınca ağrı biraz olsun geçer yahut diner gibi olursa, hiç çekinmeden bağırsın. Ona, ille de bağıracaksın demeyelim, ama bağırmasına da karışmayalım. Epikuros, olgun bir insanın, acı çekerken bağırmasını hoş görmekte kalmıyor, bunu öğütlüyor bile.

«Pugiles etiam quum feriunt in jactandis coestibus ingemiscunt quia profundenda voce omne corpus intenditur venique plaga vehementior.» (Cicero)

Güreşçiler rakiplerine vururken, zırhlı yumruklarını savururken inler gibi bağırlar; çünkü bağırma sinirleri gerer ve vuruş daha kuvvetli olur.

Bunları söylemekten amacım, kum sancılarında yaygara koparanları hoş görmektir; çünkü ben kendim şimdiye kadar bu sancıları biraz daha durgun geçirdim, bağırıp çağırmadım; yalnızca inledim. Ama, bu edepli halde kalmak için hiç de kendimi zorlamadım, çünkü böyle bir üstünlüğe değer verenlerden değilim. (Kitap 3, bölüm 32)

SAĞLIK ÜSTÜNE

İyi iken de hasta iken de canımın istediğini yapmışımdır her zaman. İçimden gelen isteklere büyük bir güvenim vardır. Acıyı acıyla gidermeyi sevmem. Hele insanı hastalıktan daha fazla rahatsız eden ilaçlardan nefret ederim. Karnımız ağrıyor diye kendinizi istiridye yemek keyfinden yoksun ettiniz mi, derdiniz birken iki olmuş demektir. Hastalıktan çektiğiniz yetmiyormuş gibi bir de perhizden çekersiniz. İlaçlarda nasıl olsa aldanıyoruz madem, bari ağzımızın tadıyla aldanalım. Herkes bunun tersini yapıyor kendine zor gelen neyse iyiliği onda görüyor kolay bakımdan çekiniyor.

Canımın çektiği yiyecekler çok defa mideme en az dokunan şeyler olmuştur; iştahım midemle kendiliğinden uyuşur. Gençken biberli baharlı şeyler hoşuma giderdi.

Yaşlanınca mideme dokunur, hoşuma da gitmez oldular. Şarap hastalara iyi gelmez: Hasta oldum mu en tiksindiğim şey de şarap olur. Zorla, istemeye istemeye yaptığım her şey dokunur bana; seve seve, iştahla yaptığım hiçbir şeyden zarar görmem. Hoşuma giden bir şeyin bana dokunduğunu bilmiyorum. Onun için hekimlerin dediklerini her zaman keyfimdence yana çevirmişimdir, hem de alabildiğine...

En büyük dertler çoğu kez doğaya uyacak yerde kendi uydurduğumuz çarelerden gelir. İspanyollar'ın bir sözü türlü yönlerden hoşuma gider: Defianda me Dios de mi

Allah beni kendimden korusun.

Hasta iken beni üzen şey canımın istediğini yapmamak değil, canımın bir şeyi istemez oluşudur. Keşke bir şey istese de yapsam; hekimler zor durdurur beni. Sağken bütün kaygım da umutlu, istekli olmaktır.

Uyuşuk, isteksiz olmak ne acıklı bir şeydir. Hekimlik bilgisi sen sözünü söylemiş değil ki, bizim ağız açmaya hakkımız olmasın. Bu bilgi iklimlere, aylara, Franel'e ve Escale'e (Montaigne'in zamanında yaşamış hekimler.) göre değişiyor. Hekiminiz uykuyu, şarabı ve eti sizin için zararlı görüyorsa üzülmeyin; ben size onun gibi düşünmeyen bir başka hekim bulurum. Hekimlerin düşünceleri bin bir kalıba girecek kadar değişiktir. Bir zavallı hasta bilirim; iyileşeceğim diye aylarca susuzluktan yandı, tutuştu; sonra bir hekim kendisine su içmemenin zararlı olduğunu söyledi. Neye yaradı çektikleri? Geçenlerde bir hekim çok sıkı perhizlerden sonra böbrek taşından öldü. Meslektaşlarının dediğine göre, bu perhiz onu kurutmuş, tüketmiş ve taşın büsbütün azmasına neden olmuş. (Kitap 3, bölüm 13)

ÜÇ BÜYÜK ADAM

Bildiğim bütün insanlar arasında bir seçme yapmam istense, ben üç insanı hepsinden üstün tutardım.

Bunlardan biri Homeros'tur. Homeros, Aristoteles'ten ya da Varro'dan daha mı bilgilidir, diyeceksiniz; hayır. Hatta şiir sanatında Vergilius'un ondan hiç de aşağı kalmadığı ileri sürülebilir. Bu konuda hüküm vermek, her ikisini de bilenlere düşer. Ben kendi hesabıma yalnız birini, Vergilius'u, biliyorum. Açıkça söyleyeyim ki şiirde bu büyük Romalı'nın aşılabileceğini aklım almaz.

Gerçi böyle söylerken Vergilius'un Homeros'tan esinlenip ders aldığını, onun ardından yürüdüğünü, koskoca Aeneis'ini İlyada'nın bir parçasından çıkardığını da unutmamalıyız; ama ben orasında değilim. Bu adamı büyük ve neredeyse insanüstü bir varlık sayarken ben, birçok başka şeyleri hesaba katıyorum. Hatta bazen, dehasıyla bunca tanrılar yaratmış, insanlara da kabul ettirmiş bir adamın tanrılar arasında yer almamış olmasına şaşıtığım bile oluyor. Körlüğüne, yoksulluğun ve bilimlerin gelişmesinden önce yaşamış olmasına karşın öyle gerçeklere ulaşmış ki ondan sonra yeni bir düzen kurmak, bir savaşı yönetmek, dinden, felsefeden veya sanatlardan söz açmak isteyenler, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, hep ondan ders almışlar; her şeyi bilen bu yaman hocanın kitaplarını bütün bilgilerin kaynağı saymışlardır.

Qui quid pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non.

Plenius ac melius Chrysippo ac Crantore dicit. (Horatius)

Güzel ne, kötü ne, yararlı ne, zararlı ne,

Bunları o daha iyi söyledi Chrysippos'tan, Crantor'dan.

A quo, ceu fonte perenni,

Vatum Pyreüs labra rigantur aquis. (Ovidius)

Ondan, o tükenmez kaynaktan gelir,

Permessos'un kutsal suları şairlere.

Adde Heliconiadum comites, quorum unus Homerus. Astra potitus. (Lucretius)

Kalın Musa'ların yoldaşlarına

Onlardandır yıldızlara yükselen Homeros da

Cujusque ex oro profuso

Omnis posteritas latites in carmina duxit Amnemque in tenues ausa est deducere rivos, Unius faecunda bonis. (Manilius)

Bu cömert kaynağı sonrakiler Akıttılar bütün kendi şiirlerine; Bir ırmak bir sürü dereciğe bölündü, Bir insanın mirasıyla beslenerek.

Bu büyük adam, insan eserlerinin en değerlisini, doğa düzenine aykırı giderek yaratmış; çünkü doğuşta her şey kusurlu olduğu halde Homeros'ta şiir ve daha birçok bilgiler çocukluk çağına olgun, kusursuz ve pürüzsüz olarak girmişler. Bu bakımdan onu ilk ve son şair de sayabiliriz. Eskilerin de çok güzel gördükleri gibi Homeros kendinden önce gelenlerden hiç kimseyi taklit etmediği için

kendinden sonrakilerden hiçbiri de onu taklit edememiştir. Aristoteles'e göre hayat ve hareket yalnız onun sözlerinde vardır. Yalnız onun sözleri özlü sözlerdir. Büyük İskender, Darius'tan aldığı ganimetler arasında değerli bir çekmece bulmuş ve demiş ki: Bunun içine benim Homeros'umu koyun; savaşlarda bana en doğru yolları gösteren odur. Anaksandridas'ın oğlu Kleomenes de Homeros'u, askerlik sanatını çok iyi bildiği için, Lakedemonyalılar'ın şairi sayıyordu.

Plutarkhos'un Homeros'ta beğendiği taraf onun insanı hiçbir zaman doyurup usandırmaması, okuyucuya durmadan değişen bir yüz göstermesi, her sayfada yeni bir güzelliğe bürünmesidir. Bu değeri Homeros'tan başkasında bulamazsınız. Delişmen Alkibiades bir gün edebiyatla uğraşan birisinden İlyada'yı istemiş; adam yok deyince Alkibiades tokadı yapıştırmış. Siz de bugün, dua kitabı olmayan bir papaza ne dersiniz?

Ksenophanes bir gün Syrakusa Kralı Hieron'a yoksulluğundan yakınırken iki kul tutmaya gücü olmadığını söylemiş. Hieron da demiş ki: «İyi ama, senden çok daha yoksul olan Homeros'un ölmüşken bile, on binden fazla kulu var.

Panaetius'un Platon'a «Filozorların Homeros'u» demesi de pek anlamlıdır. Bütün bunlardan başka onun kadar ün kazanmış kim var dünyada? Onun adı ve eserleri kadar dillere destan olmuş ne var? Troya, Helena ve savaşları belki de olmuş şeyler değildir; ama onları bildiğimiz kadar neyi biliriz? Çocuklarımıza hala Homeros'un üç bin yıl önce uydurmuş olduğu adları veriyoruz. Hektor'u, Akhilleus'u kim tanımaz? Yalnız birkaç soy değil, ulusların birçoğu kaynaklarını bu masallarda arıyor. Türklerin Padişahı İkinci Mehmet, Papa İkinci Pius'a şunları yazmış:

«İtalyanların bana düşman olmalarına şaşıyorum; biz de İtalyanlar gibi Troyalılar'ın soyundanız. Yunanlılardan Hektor'un öcünü almak benim kadar onlara da düşer; onlarsa bana karşı Yunanlılar'ı tutuyorlar.»

Öyle büyük bir komedyaya ki bu İlyada, yüzyıllardan beri krallar, devletler, imparatorlar sanki ondan aldıkları rolleri oynuyorlar, bütün dünya bu komedyanın sahnesi oluyor, yedi büyük Yunan şehri (İzmir, Rodos, Kolophon, Salamis, Khios, Atina, Argos.) arasında Homeros'un doğduğu yer konusu yüzünden kavga çıktı; aslının bilinmemesi bile onun için bir onur oldu. Öteki büyük adam İskender'dir. Seferlerine kaç yaşında başladığını, ne kadar az bir kuvvetle ne büyük işler başardığını, ardından gelen görgülü ve ünlü dünya komutanları arasında daha çocukken kazandığı üstünlüğü, her tehlikeyi göze alarak, (nerdeyse haddini bilmeyerek diyecektim),

Impellens quicquid sibi summa petenti

Obstaret, gaudensque viam fecisse ruina. (Lucianus)

Önüne çıkan tepelerde ne varsa yıkarak

Geçtiği her yerin altını üstüne getirerek.

başardığı seferlerde talihten gördüğü inanılmaz kolaylığı düşünün. Otuz üç yaşında bu adam dünyada insan yaşayan bütün toprakları zaferle dolaşmış, yarım bir ömür içinde bir insanın gösterebileceği bütün kudreti göstermiş; o kadar ki İskender'in yaşını gördüğü işlere göre hesaplıyorsanız hiçbir insanın ulaşamayacağı bir yaş bulursunuz. İskender'in askerlerinden sayısız kral soyları türemiş; ölümünden sonra dünya onun dört komutanı arasında paylaşılmış; uzun zaman da onların torunları elinde kalmış. İskender'in ahlak değerleri saymakla bitmez; doğruluk, nefesine egemenlik, cömertlik, sözünde erlik, yakınlarına sevgi, düşmanlarına insanlık. Gerçekten onun ahlakına hiç diyecek yoktur; gerçi pek nadir olarak haksızlıklar da etmiştir; ama bu kadar büyük işler başarıp da haksızlık etmemek mümkün değildir. Bu gibi insanları, hareketlerine egemen olan

düşünceyle toptan yargılamak gerekir. Thebai'nin yıkılması, Memandros'un ve Ephestion hakiminin, yüzlerce İranlı esirin, bir sürü Hindli askerinin, çocuklarına varıncaya kadar bütün Kos halkının öldürülmesi kolay hoş görülecek işler değildir ama Kleitos'u öldürmekle işlediği suçu fazlasıyla ödemesi ve daha başka davranışları gösteriyor ki yüreği temizdi; iyilik için yaratılmış bir insandı. Onun hakkında pek yerinde olarak derler ki: İyilikleri doğasının, kötülükleri talihinin eseridir. Biraz kendini beğenmiş olmasına, kötülenmeye hiç dayanamamasına, Hindliler'i asıp kesmekte pek ileri gitmesine gelince, bütün bunlar bence yaşına ve hayatının başdöndürücü hızına verilebilir.

Ya askerlik değerleri, atılganlığı, tedbirliliği, sabrı, disiplini, ustalığı, mertliği, talihi (ki Annibal'i görmemiş olsaydık İskender'i bu bakımdan aşacak adam olmazdı); bir erkek olarak tanrısal yaratılışı ve güzelliği; o genç, o dinç, o alev gibi yüz, o dimdik baş, o aslanca duruş...

Qualis, ubi Oceani perfusus lucifer unda

Quem Venus ante alios astrorum diliget ignes

Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resolvit. (Vergilius)

Tıpkı, Venus'un sevdiği sabah yıldızının

Deniz sularında yıkanmış temiz yüzünü gösterince

Karanlıkları dağıtması gibi. bilgide ve düşüncedeki üstünlüğü; temiz, lekesiz ve eşsiz ününün büyüklüğü ve sürekliliği. Ölümünden sonra onun madalyalarını taşımayı herkes uğur sayıyordu.

Krallardan sözetmemiştir. Hala bugün Müslümanlar, bütün tarihleri küçük gördükleri halde onun tarihine büyük bir değer verirler. Bütün bu değerleri biraraya getirerek düşünecek olursanız İskender'i Caesar'dan üstün tutuşuma hak verirsiniz. Caesar onunla boy ölçüşebilecek tek adamdır. Hatta talihin İskender'e yardım ettiği kadar Caesar'a yardım etmediğini yadsıyamayız.

İkisinin birçok tarafları birbirine eşittir ama Caesar'ın İskender'den üstün bir tarafı yoktur.

Bu iki adam dünyanın dört bucağını kasıp kavuran iki yangın, iki seldi. Caesar'ın tutkusunda daha az taşkınlık olsa bile, sonunda hem kendisi, hem ülkesi, hem de dünya öyle felaketlere sürüklendi ki, her ikisinin değerlerini teraziye koyunca, İskender ister istemez daha ağır basıyor.

Üçüncü ve bence en değerlisi Epaminondas'dır. Ünü ötekilerden çok daha azdır; ama ün, değerlerin öz unsurlarından değildir. Epaminondas'ta dayatış ve yürek istediğiniz kadar: Hem de tutkunun doğurduğu cinsten değil, bilginin ve aklın olgun bir ruha aşıldığı cinsten. Bundan yana, İskender'den, Caesar'dan aşağı kalmaz; çünkü kazandığı zaferler ne öyle çok, ne de öyle parlak olmamakla birlikte ne koşullar altında kazanıldıkları düşünülecek olursa, hem çetinlik ve büyüklük, hem de yiğitlik ve askerlik bakımından onların zaferleri kadar değerlidir. Yunanlılar onu, hiç duraksamadan en büyük adamları saymışlardır. Yunanistan'ın en büyük adamı olunca da dünyanın en büyük adamı sayılmak zor değildir. Bilgisine ve olgunluğuna gelince, Yunanlılar'dan kalan bir söze göre onun kadar çok bilen ve onun kadar az konuşan adam yokmuş. Epaminondas Pithagoras okulundandı. Az şey söylemiş, fakat söylediğini herkesten daha iyi söylemiş. Hatiplikte eşsiz ve çok inandırıcı imiş.

Ahlakına, vicdanına gelince, iş başına gelmiş insanların hiçbiri bundan yana onunla boy ölçüşemez. Bu tarafıyla, ki insan da asıl bu tarafıyla insandır, hiçbir filozoftan, hatta Socrates'den bile aşağı kalmaz. Epaminondas'ta ruh temizliği temelli, sürekli, değişmez, bozulmaz bir haldir. İskender'in bu tarafı onun yanında sönük, kaypak, katışık, yumuşak, gelişigüzel kalır.

Eskiler büyük komutanları, türlü halleriyle inceledikten sonra her birinde, ünün asıl nedeni olan bir özel değer bulurlardı. Yalnız Epaminondas'da erdem ve bilgi sürekli ve aynı derecede yüksekti; yalnız o, insan hayatının her yönünde, devlet işlerinde, kendi işlerinde, savaşta ve barışta, onurlu

yaşayıp kahramanca ölmekte aynı büyüklüğü gösterebilmiştir. Ben hiçbir insanın hayatına, her bakımından, onun ki duyduğum kadar saygı ve sevgi duymamışım. Şu kadar ki, birlikte inat etmesinde ben, yakın dostları gibi büyük bir ahlak üstünlüğü görmüyorum. Yalnız bu hareketini, ne kadar yiğitçe ve saygıdeğer de olsa biraz çığ buluyorum ve bu tarafına özenmeyi aklımdan geçirmiyorum. Ondan ayırt edemediğim tek insan Scipio Aemilianus'tur. Onun ölümü de o kadar kahramanca ve onurlu, bilimlerdeki anlatışı o kadar geniş ve derindir. Hayatında onu en çok sevindiren şeyin, Leuktra'da kazandığı zaferle anasına babasına verdiği sevinç olduğunu söylemiştir. Onların sevincini, böyle onurlu bir işten kendisinin duyduğu haklı ve derin sevince üstün tutması ne kadar anlamlıdır.

Yurdunu kurtarmak için bile bir adamı sorgusuz, sualsiz öldürmeyi doğru bulmazdı: İşte bunun için arkadaşı Pelopidas'ın Thebai'yi kurtarmak için giriştiği işi pek soğuk karşılamıştır. Bir savaşta bile, karşı tarafta bulunan bir dosta rastlamaktan kaçınır, onu ölümden korumak isterdi.

Epaminondas, Korinthos yakınlarında More'nin kapılarını tutmak isteyen Lakedemonyalılar'ı mucizeyi andıran bir vuruşla yardıktan sonra, kimseyi kovalayıp öldürmeden yürüyüp gitmişti yoluna. Düşmanlarına karşı bile bu kadar insanca davranan bu adamdan kuşkulanan Boietialılar, elinden başkomutanlığı aldılar. Böyle bir nedenle atılmak onun için ne büyük onur! Az sonra da hiç utanmadan ona tekrar yerini vermek zorunda kaldılar; anladılar ki şan ve onurları, kurtuluşları ona bağlıydı. Zafer her gittiği yerde gölgesi gibi ardından geliyordu. Ülkesinin onunla parlayan yıldızı onun ölümüyle söndü. (Kitap 2, bölüm 36)

Yaşamımızı ölüm kaygısıyla, ölümümüzü de yaşama kaygısıyla bulandırıyoruz. (Kitap 3, bölüm 12)

HER ŞEY MEVSİMİNDE

Her Şey mevsiminde gerek; iyi Şeyler ve onlarla birlikte her Şey. Benim artık dua kitabıyla işim kalmadı. Quintius Flaminius'un, ordusunun başında savaşa hazırlanırken bir kenara çekilip tanrıya dua ettiğini görmüşler savaşı kazandığı halde, yine de ayıplamışlar bu davranışını.

Imponit finem sapiens et rebus honestis. (Juvenalis)

Bilge, iyi Şeylerde bile bir ölçü gözetir.

Eudemonidas, Xenokrates'in pek ihtiyar halinde, okula derse koŐtuđunu görmüş de: Bu adam hala öğreniyor, ne zaman bilecek? demiş.

Philopoimenes de, Kral Ptolemaios'u, her gün silah kullanıp vücudunu işletiyor diye övenlere demiş ki: Bu yaşta, kralın silah talimleri yapması övünülecek bir Şey değil; onun yapacağı iş artık silahları kullanmaktır.

Bilgeler der ki, genç hazırlanmalı, ihtiyar yaŐamalı. İnsan doğasında bilgelerin gördükleri en büyük kusur da arzularımızın durmadan yenilenmesidir. Her gün hayata yeniden baŐlıyoruz. Öğrenmek ve arzu etmek iyi ama, ihtiyarladığımızı da unutmamak gerek. Bir ayağımız çukurdadır, hala içimizde yeni istekler, dilekler doğar.

Tu secanda marmora

Locas sub ipsum funus, et sepulchri

Immemor, struis domos. (Horatius)

Ölüm karŐına gelmiş,

Sen mezarını düşünecek yerde

Mermer yontturup evler yaptırırmaktasın.

Benim en uzun süreli niyetlerim, nihayet bir yıllıktır artık göçmeye hazırlanıyorum.

Yeni umutlara düşmekten, yeni işlere giriŐmekten kaçınıyorum; bıraktığım her yeri son kez selamlıyorum; benim olan her Şeyden her gün biraz daha elimi çekiyorum.

Olim jam nec perit quicquam mihi nec acquiritur.

Plus superest viatici quam viae. (Seneka)

Bir hayli zamandır artık ne bir Şey yitiriyor

Ne de bir Şey kazanıyorum;

Kendisinden çok.

Görmüyor muyuz? Vixi, et quem dederat cursum fortuna peregi. (Vergilius)

Yaşadım, talihin bana yürüttüğü yol bitti.

İhtiyarlığımın bana verdiği bütün ferahlık, hayatı bulandıran arzu ve endişelerden birçoğunu söndürmüş olmasındır: Dünyanın gidişine, servete, büyüklüğe, bilime, sağlığa, kendime ait tasam kalmadı. İnsan da var ki, sonsuz olarak susmayı öğreneceği bir zamanda konuşmayı öğrenmeye kalkar.

İnsan her zaman öğrenmeye devam edebilir ama öğrenciliğe değil: Alfabe okuyan bir ihtiyarın durumu gülünçtür.

Diversos diversa juvant, non omnibus annis

Omnia conveniunt. (Gallus)

Zevkler insandan insana değişir,

Her řey her yařa uygun dūřmez.

Öğrenmek gerekirse, durumumuza uygun bir şey öğrenelim; ihtiyarlıkta öğrenim ne işe yarar diye sordukları zaman biz de: Hayattan daha iyi, daha rahat ayrılmaya, diye cevap verebilelim. Genç Kato ölümünü yakın hissettiği bir sırada, eline geçen bir Platon diyaloğunu, ruhun ölmezliği üstüne olan diyaloğu, bu amaçla okuyordu. Sanılmasın ki Kato çok daha önceden kendini ölüme hazırlamıştı; hayır, ondaki kadar metinlik, kendinden eminlik ve olgunluk Platon'un yazılarında yoktur; bu bakımdan onun bilgisi ve yürekliliği felsefenin üstünde idi.

Bu diyaloğu okumakla ölüme hazırlanmıyordu; ölüm düşüncesiyle uykusuna bile aralık vermeyen bir insan gibi, hiç istifini bozmadan her gün yaptığı işlerden biri olan okumasına rastgele bir kitapla devam ediyordu.

Pretörlükten düştüğü geceyi oyunla geğirmişti; öleceği geceyi de okumakla geçirdi; yaşamını yitirmek onun için mevkiini yitirmekten farklı bir şey değildi. (Kitap 2, bölüm 28)

İNSANIN KARARSIZLIĞI

İnsanların davranışları üzerinde düşünce yürütmek isteyenler, bu davranışları birbirine uydurmakta, hepsini bir kalıba sokmakta çektikleri zorluğu hiçbir yerde çekmezler çünkü bu davranışlar çok zaman birbirine öyle aykırıdır ki aynı tezgahın bu kadar çeşitli kumaş çıkması insana olanaksız gelir. Acımazlığın simgesi olan Neron'a; sarayın geleceği üzerine bir idam fermanı imzalatmaya getirmişler; bir insanı ölüme göndermek Neron'un öyle yüreğini yakmış ki: Keşke hiç yazı yazmasını bilmeseydim demiş; gelin de bunu açıklayın! Böyle örneklere herkeste, hatta kendi kendimizde o kadar çok rastlarız ki, aklı başında insanların bizi bir kalıba dökmeye çalışmalarına şaşarım; nasıl olur ki insanda en çok ve en açık görülen kusur zaten bir dalda durmamaktır. Publis Syrus'un ünlü sözü de onun için doğrudur.

Malum consilium est quod mutari non potest.

Değiştirilemeyen bir düzen kötü bir düzendir.

Bir insanı, yaşamının belli başlı durumlarına bakarak yargılamak bize doğru gibi gelir ama inanç ve adetlerimizin mayasındaki kararsızlığı gördükçe, bana öyle geliyor ki, büyük yazarlar bile bizi her yerde, her zaman hep aynı kalan bir varlık olarak görmekle yanılmışlardır. İnsanın, herkesçe bilinen bir yüzünü alıyorlar, sonra bütün hareketlerini bu yüze uydurup anlatıyorlar; uyduramadıklarının birçoğunu hasıraltı ediyorlar. Augustus'u bir türlü anlatamadılar, çünkü bu adam bütün hayatı boyunca o kadar sık, o kadar çabuk ve açık değişmeler göstermiştir ki en gözü pek yargıçlar bile onun hakkında hüküm vermekten çekinmişlerdir. İnsanların en güç inandığım tarafı değişmezlik, en kolay inandığım tarafları da değişikliklerdir. Her gün yaptığımız şey, özelemlerimizin ardından, rastlantıların rüzgarıyla, sağa sola, yukarı aşağı gitmektir. Ne istediğimiz ancak bir şeyi istediğimiz anda düşünüyoruz; şu her yatırıldığı yerin rengini alan hayvan gibi değişir dururuz.

Şimdi ileri sürdüğümüz bir düşünceyi birazdan bırakır, sonra tekrar ona döneriz; hep salıntı, gidip gelme, kararsızlık...

Ducimur ut nervis alienis mobile lignum. (Horatius)

Kukla gibi, iplerimiz çekilip; oynatılıyor.

Gitmiyoruz, götürülüyoruz: Suyun akıntılı veya durgun oluşuna göre kimi ağır ağır, kimi hızla akıp giden şeyler gibi.

Nonne videmus

Qid sibi quisque velit nescire et quarere semper,

Commutare lucom quasi onus deponere possit. (Lucretius)

Görmüyor muyuz

Bocalıyor insan, aranıyor hep,

Yer değiştiriyor, yükünü atmamak ister gibi.

Her gün yeni bir havaya uyarız; gönlümüz zamanın değişmeleriyle türlü durumlara girer.

Tales sunt hominum mentes, quali peter ipse

Juppiter auctifero lustravit lumine terras. (Cicero)

İnsanların düşüncesi Zeus'un onlara verdiği

Değişik gün ışıklarına benzer.

Bir düşünceden bir düşünceye gider geliriz. Hiçbir şeyi kendiliğimizden kesin ve sürekli olarak istediğimiz yoktur. Rastlantıların rüzgarı insanı keyfinin istediği yere götürdüğü gibi, kendi durumumuzdaki kararsızlık da öteye beriye çekip değiştirebiliyor. İçinize dikkatle bakarsanız kendinizi iki kez aynı durumda bulamazsınız. Ruhumu, baktığım tarafına göre kimi şöyle, kimi böyle bir durumda görüyorum. Kendimi bir şöyle bir böyle anlatışım, içime bir şöyle bir böyle bakışımdan geliyor. Kendimde, türlü durumlar içinde, bulamadığım karşıtlık yok; utangaç ve yüzsüz, çekingen ve atılgan, sessiz ve geveze, kaba ve ince, ahmak ve zeki, babacan ve aksi, yalancı ve doğru sözlü, bilgili ve cahil, cömert ve cimri; yerine göre bütün bu durumları az çok kendimde görüyorum. (Kitap 2, bölüm 1)

RUH EŞİTLİĞİ

İmparatorla kunduracıların ruhları eş kalıptan çıkmadır. Kralların gördükleri işlerin önemine ve ağırlığına bakarak, bu işlerin önemli ve ağır nedenlere dayandığını sanırız, yanlış! Bizi işe süren, işten alıkoyan nedenler, onlar için de aynıdır. Bizi komşumuzla kavgaya sürükleyen neden, hükümdarları savaşıa sürükler; uşığına dayak atmanıza neden olan şey krala bütün bir ulusu mahvettirebilir.

Onların istekleri de bizimkiler kadar sudandır, ama kudretleri daha fazladır; kral da, dilenci de aynı iştahla acıkırlar.

Kim bilmez ki delilik, özgür bir kafanın yiğitçe çıkışları, yüce ve görülmedik bir erdemin ortaya attıklarıyla çok yakın kapı komşusudur.

DÜNYANIN BİZE GÖRELİĞİ

Her varlık için en değerli, en yüksek varlık kendininkidir. Başka varlıkların değerlerini kendi varlığını temel alarak ölçer, ona göre yargılar verir. Bu temel ve ölçü olmadıkça hayal gücümüz iş göremez. Başka bir çıkış noktası da yaratamaz. Kendimizin dışına, ötesine gidemeyiz. Bu yüzden insanlar şöyle düşünmüşler: Varlıkların en güzeli insandır. O halde tanrı onun şeklindedir. Kimse erdemsiz mutlu olamaz, erdem de aklın dışında değildir; akılsa insandan başka varlıkta yoktur. O halde tanrı insan biçiminde olacak.

Ksenophanes bunu pek hoş anlatır; der ki: Eğer hayvanları da tanrılar icadediyorsa -ederler a-onları kendilerine benzetip, övünürler. Niçin, örneğin, bir kaz şöyle düşünmesin: Evrende her şey benim içindir. Toprak, üstünde yürümeye yarar; güneşin işi bana ışık tutmak, yıldızların işi yaşamım ve talihim üzerinde etkili olmaktır. Rüzgârlar, sular bana filan rahatlığı sağlar. Bu gökkubbe benim kadar hiç kimseyi kayırmaz.

Ben evrenin gözbebeğiyim. İnsanoğlu benim yiyeceğimi içeceğimi arayıp buluyor. Oturacağım yeri yapıyor. Bana hizmet ediyor. Buğdayı benim için ekip biçiyor. Gerçi beni kesip yiyor, ama bu işi kendi eşlerine de yapıyor. Ben de insanoğlunu öldüren, yiyen kurtları yiyorum.

Bir kartal aynı şeyi daha büyük bir gururla söyleyebilir; evrenin en güzel, en soylu yeri olan göklerde istediği gibi uçabiliyor. (Kitap 2, bölüm 13)

İnsanın en kötü durumu kendini bilmez ve yönetmez olduğu zamandır. (Kitap 2, bölüm 2)

İNSANLAR ARASINDA

Öfke ve kin doğruluğun sınırları dışındadır; bu tutkular yalnız işlerine akıllarıyla bağlanmayan insanların işine yarar. Doğru ve temiz işler hep ölçülü ve ağırbaşlıdır.

Ölçü olmayan yerde kavga, gürültü ve haksızlık vardır. Doğru yol uğrunda kendimi ateşe atabilirim; ama elden gelirse başkalarını yanmaktan korurum. Montaigne Şatosu gerekirse herkesin evi ile birlikte yansın; ama gerekmezse kurtulmasına sevinirim. İşimin bana verdiği olanaklarla onu korumaya çalışırım.

Çoklarında gördüğümüz gibi iş sevgisi bir aksilik ve inatçılık olmamalıdır böylesi çıkara ve bencil tutkuya dayanır. Kahpece ve kurnazca bir harekete de cesaret dememeliyiz. Öyle gayretli kimseler vardır ki bütün arzuları aslında insanlara kötülük ve eziyet etmektir. Onları coşturan hizmet ettikleri erek değil çıkarlarıdır.

Savaşı haklı olduğu için değil, yalnızca savaş olduğu için kızıştırırlar. Birbirine düşman iki dostunuz arasında gönül ve vicdan rahatıyla yaşama olanağı vardır: Her ikisine aynı sevgiyi gösteremezseniz bile sevginizde ölçülü kalırsınız, hiçbirine sizden her şeyi isteyebilecek kadar bağlanmazsınız; ölçülü kalmak koşuluyla her ikisinin güzel taraflarını tadarsınız; bulanık suda, balık avlamaya kalkmamak koşuluyla yüzebilirsiniz.

Bütün varlığımızla her iki tarafa birden bağlanmak hem aklımıza hem de vicdanımıza aykırı düşer. Birinin isteğine uyup ötekine ihanet ettiğiniz zaman o dostunuz bilmez mi ki, aynı ihaneti kendisine de yapabilirsiniz? İşine yaradığınız için sizi dinler, ihanetinizden yararlanmaya çalışır; ama size kötü gözle bakmaya da başlar; çünkü ikiyüzlü insanlar getirdikleri sözle yararlı olurlar, ama götürecekleri sözle de zararlı olabilirler.

Birine söylediğim her şeyi gereğinde, belki biraz sesimi değiştirerek, ötekine de söyleyebimeliyim.

Birinden ötekine götürdüğüm sözler önemsiz, bilinen, orta malı sözler olmalı. Hiçbirine yalan söylememizi haklı gösterecek bir durum düşünemem. Bana güvenilen bir sırrı kutsal bir emanet gibi saklarım; ama sırları elimden geldiği kadar bilmemeye çalışırım. Dostlarımla şu pazarlığı yapabilirim: Bana sırlarını az güvensinler, buna karşılık benim her söylediğimin doğruluğuna inansınlar. Dostlarım bana her zaman istediğimden çok fazla sır vermişlerdir. Philippides, Lysimakhos'a pek akıllıca cevap vermiş. Kral ona: Dile benden ne dilersin? Ne vereyim sana? dediği zaman: Sırlarınızı vermeyin de ne verirsiniz verin demiş. Bakıyorum, herkes kendisine verilen işin gizli kapaklı her tarafını bilmek istiyor. Bunlar kendisinden gizlendi mi küsüyor, ben ise göreceğim işten fazlasını söylemedikleri zaman rahat ediyorum. Bilip de söylememenin üzüntüsünü duymak istemiyorum. Kötü işte kullanılmışsam bari vicdanım rahat olsun. Hiç kimseye fazla sevgiyle bağlanmak, bir uşak gibi sadık olmak istemem. Çünkü insanı ihanete alet etmeye kalkarlar. Kendine ihanet eden efendisine haydi haydi ihanet eder.

Gelgelelim öyle krallar vardır ki, insanı yarı yarıya istemezler, kayıtlı şartlı bağlılıkları küçük görürler. O zaman çaresiz, kendilerine koşullarımı söylemeyi daha uygun bulurum; çünkü, kölelik konusunda, yalnız aklın köleliğini kabul edebilirim ki, onu bile gereğince yapamıyorum. (Kitap 3, bölüm 1)

Perhizle, reçetelerle, disiplinle yaşamaktan daha ahmakça, daha hımbılca bir yaşama yolu olamaz. (Kitap 3, bölüm 13)

HEKİMLİK ÜSTÜNE

Bir hekimin, bir başka hekimin reçetesini, hiçbir şey eklemeyen ya da eksiltmeden kullandığını gören olmuş mudur dünyada? Bundan anlaşılıyor ki hekimler ünlerini, dolayısıyla kendi yararlarını hastaların yararından çok düşünüyorlar. Aralarında en bilgisi en eski çağda bir hastaya bir tek hekimin bakmasını gerekli saymıştı; çünkü o hekim başarılı olmazsa, bir tek adamın yanlığı bütün hekimlik sanatına yüklenecek kadar büyütülmez; başarılı olursa da, tersine, onur payı daha büyük olur. Çokluk oldukları yerde hem mesleklerini gözden düşürürler, hem de yararlı olmaktan çok zararlı olurlar. Hekimlik biliminin büyükleri arasında hiç bitmeyen ve yalnız çok kitap okuyanlarca bilinen anlaşmazlıkla yetinmemeleri, besleyip sürdürdükleri görüş ayrılıklarını ve değişkenliklerini üstelik halka göstermeleri gerekirdi.

Hekimlikteki eski çatışmaya bir örnek ister misiniz? Hierophilos hastalıkların öz kaynağını safra ve benzeri akıtlarda görür Erasistratus kırmızı kanda; Asmlepiades gözeneklerden geçen görünmez atomlarda; Alkmeon beden unsurlarının eşitsizliğinde ve aldığımız havanın niteliğinde; Strato aldığımız besinin çokluk, çiglik ve bozukluğunda; Hippokrates ruhlarda. Hekimlerin dostu ve benden iyi bildikleri Plinius bu konuda sesini yükselterek der ki: Yararlanacağımız bilimlerin en önemlisi, yaşamamızı ve sağlığımızı korumakla görevli bilim, ne yazık ki, bilimlerin en kararsızı, en bulanığı, en çok değişmelere uğrayanıdır. Güneşin yüksekliğinde ya da astronomi kestirmelerinin bir rakamında aldanmanın büyük bir tehlikesi yoktur ama tüm varlığımızla ilgili olan bu alanda, kendimizi bunca ters rüzgarların esintisine bırakmak akıl karı değildir.

Peloponez savaşından önce bu bilimden pek söz edilmezdi; Hippokrates ün sağladı ona. Onun ortaya koyduğu her şeyi Khryssippos alt üst etti. Sonra Erasistratus, Aristoteles'in torunu, Khryssippos'un bütün yazdıklarına karşı çıktı. Onlardan sonra gelen Deneyciler bu sanatı uygulamakta bambaşka bir yol tuttular. Bu sonuncuların ünü azalmaya başlayınca Hierophilos bir başka hekimlik getirdi ki, Asklepiades de onu yıpratıp yıktı. Derken, ardı ardına, Themison'un, Musa'nın görüşleri geçerlik kazandı, daha sonra Messalina'ya yakınlığıyla ünlü Vexius Valens'inkiler. Hekimlik imparatorluğu Neron zamanında Tessalus'un eline geçti, o da kendisinden önce geçerli olan her şeyi yıktı batırdı. Onun öğretisini yıkan Marsilyalı Crinas bütün hekimliği yeniden yıldızların devinimlerine bağladı, yemeyi, içmeyi, uyumayı Ay'ın ve Merih'in keyfine göre ayarladı.

Onu yıkıp yerine geçen yine Marsilyalı Charinus oldu. O da, eski hekimliğe saldırmakla kalmayarak, halkın yüzyıllardır alışkın olduğu sıcak sularla tedavi yolunu değiştirdi. Kışın bile herkesi soğuk sularla yıkatıyor, hastalarını herhangi bir derenin sularına sokup çıkarıyordu. Plinius'un zamanına kadar hiçbir Romalı henüz hekim olmaya tenezzül etmemişti; bu işi yabancılar ve Yunanlılar görüyordu; nasıl ki biz Fransızlar arasında da Latinciler görmektedir; çünkü, der bir büyük hekim, dilinden anladığımız bir hekimliği, pek tutmayız kolay kolay; kendi elimizle toplayacağımız otların şifalı olabileceğine de pek inanamayacağımız gibi. Bizde bulunmayan bazı otları kendilerinden aldığımız uluslarda hekimler varsa, onlar da kendi topraklarında yetişmeyen bizim lahana ve maydanozlarımızı, aynı tuhaflik, nadirlik ve pahalılık dolayısıyla kimbilir ne şifalı bulurlardı; çünkü o kadar uzaktan, türlü zorluklar ve tehlikeler göze alınarak getirilen şeyleri kim küçümsemeye kalkabilir?

Hekimlikteki eski değişmelerden sonra bize kadar daha niceleri oldu; çoğu kez de kökten ve toptan

değişmeler zamanımızda Paraselsus'un, Fioravanti'nin, Argenterius'un kiler gibi. Duyduğuma göre onlar yalnızca reçeteleri değil bütün hekimliğin özünü ve düzenini baştan başa değiştiriyor, kendilerinden önceki hekimleri bilgisizlik ve gözboyacılıkla suçlandırıyorlarmış. Zavallı hastanın durumu üstünde düşünmeyi size bırakıyorum! (Kitap 2, bölüm 37)

İNSANIN İSTEKLERİ

Budalalığımızın başka belirtileri arasında şu da unutulmamalı: İnsan, istekleri yüzünden kendine gerekli olanı bulamaz; bir şeyin tadına vararak değil, hayal ve hevese kapılarak, mutlu olmak için neye muhtaç olduğumuzu kestiremeyiz. Düşüncenizi keyfince kesip biçmeye bıraktınız mı, kendine göre olanı özleyip rahat edemez:

Quid enim ratione timemus

Aut cupimus? quid tam dextro pede concipis, ut

Conatus rion paenitat votique (Juvenalis)

Korku ve istekler ne zaman akılla geldi?

Bunca güvenle hangi hayali kurarsın ki

Sonunda pişman olmayasın?

Sokrates onun için tanrılardan yalnız kendisine yararlı olacağını bildikleri neyse onu dinlermiş. Lakedemonyalılar birlikte ve ayrı ayrı yaptıkları duada kendileri için iyi ve güzel şeyler diler, bunların seçilmesini tanrıların keyfine bırakırlarmış: Conjugius petimus partumque uxoris, at illi

Notum qui pueri qualisque futura sit uxor. (Juvenalis)

Biz bir kadın ve çocuklar isteriz, ama onlar

Bilir kadının ve çocukların ne olacağını.

Hıristiyan, Tanrı'nın dilediği olsun diye dua eder; çünkü Kral Midas'ın şairlerce uydurulan durumuna düşmek istemez. Bu kral; tanrılardan, her dokunduğunun altın olmasını istemiş. Duası yerine getirilmiş: Şarabı altın olmuş, ekmeği altın, yatağının kuş tüyleri altın, gömleği, hırkası altın. Böylece, kavuştuğu isteğinin ağırlığı altında ezilmiş, dayanılmaz bir bolluğa gömülür olmuş. O zaman dileğinin tam tersini dilemiş tanrılardan.

Attonitus novitate mali, divesque miserque.

Effugere optat opes, et quae modo voverat, odit. (Ovidius)

Şaşmış bu yeni belaya: hem zengin olmuş hem yoksul;

Kurtulmak istemiş, istemez olası bu hazineden.

Kendimden de bir şey anlatayım. Gençliğimde en çok istediğim şey Saint-Michel Şövalyesi olmaktı; çünkü o zamanlar bu şövalyelik Fransız soyluları arasında pek az kişinin ulaşabildiği en büyük onur payesiydi. Kader bu isteğimi tuhaf bir şakayla yerine getirdi. Ona ulaşmak için beni yerimden kaldırıp yükseltecek yerde, daha da cömert davranarak sanki, o onuru ucuzlatıp alçalttı, benim omuzlarıma; daha da aşağılara kadar indirdi!

Kleobis'le Biton, Trophonius'la Agamedes, ilk ikisi Tanrıçalarından, son ikisi tanrılarında, dindarlıklarına en uygun ödülü dilemişler ve gördükleri ödül ölüm olmuş; o kadar ayırıdır çünkü tanrıların görüşleri bizimkilerden! (Kitap 2, bölüm 12)

İNSAN BİLGİSİ

Alçak gönüllüğünün başka bir çeşidi vardır ki; kendini yüksek görmekten gelir. Birçok şeylerde bilgisizliğimizi kabul ederiz, akıl erdiremediğimiz taraflar olduğunu edebimizle açığa vururuz. İsteriz ki bizi dürüst namuslu adam bilsinler ve başka şeyleri bildiğimizi ileri sürdüğümüz zaman inansınlar bize. Anlaşılmaz şeyleri, mucizeleri uzakta aramaya ne gerek var, her gün gördüğümüz şeyler arasında öyle anlaşılmaz gariplikler var ki; mucizeler oyuncak kalır onların yanında. Bizi dünyaya getiren tohum, o bir damla akıt ne müthiş şeydir. İçinde babamızın yalnız beden biçimi değil, duyguları, düşünceleri, eğilimleri bile var. Bu bir damla su bunca halleri neresinde saklıyor? (Kitap 2, bölüm 37)

DİL ÜSTÜNE

Düşünce ve sanat adamları sözleri ve yazılarıyla dile değer kazandırırılar. Bu işi, dile yenilikler getirmekten çok onu bükmek, olanaklarını çoğaltmak, gücünü artırmak yoluyla yaparlar. Yeni sözcükler getirmezler. Onları zenginleştirirler, anlamlarını ve kullanımlarını, sağlamlaştırır, derinleştirirler onlara alışılmamış bir çeşni verirler; ama bunu da dört bir yanı düşünerek, ustalıklarla yaparlar. Zamanımızın yazarlarına bakınca herkesin harcı olmadığı anlaşılıyor bu işin. Herkes gibi konuşmayı küçümseyerek cüretli işlere girişiyorlar. Ama hünersizlik ve zevksizlik yüzünden yaya kalıyorlar. Ortaya bir sürü zoraki tuhafıklar; soğuk, anlamsız yapmacıklar çıkarıyorlar, bunlar anlatılmak istenen şeyi yükseltecek yerde alçaltıyor. Yenilik oldu mu bayılıyorlar.

İşe yarayıp yaramadığı umurlarında değil. Yeni bir sözcük kullanmak isteğiyle eskisini atıyorlar, çoğu kez de attıkları sözcük yenisinden daha kuvvetli, daha diri duruyor.

Dilimizde zengin olanaklar görüyorum; ama onu pek az işlemişiz. Avda ve savaşta kullandığımız kaba dille neler yapılmaz; dilden bol bol sözcük alabiliriz. Konuşma dilinin deyimleri otlar gibi yer değiştirdikçe daha gülbüz, daha bereketli oluyor. Dilimiz zengin olmasına zengin ama, daha fazla kıvraklık ve sağlamlık ister. Çok yerde coşkun bir düşünceyi kaldırmıyor. Sıkı bir yürüyüşe geçtiniz mi, dil gevşeyip kalıyor. O zaman Latince'ye yahut Yunancaya başvurmak zorunda kalıyorsunuz. Halkın ağızındaki sözcüklerin gücünü biz kolay kolay göremiyoruz. Çünkü orta malı olarak kullanıla kullanıla bu sözcükler ayağa düşmüş, güzellikleri bayağılaşmış. Nice değerli sözler, güzel benzetmeler vardır ki halkın ağızına düştükten sonra, zamanla renkleri bulanmış, güzellikleri solmuştur. Ama burunları koku alanlar bu deyimlerin tadına varırlar, onları ilk kez söylemiş olanların değeri de yere düşmekle kaybolmaz. Bilimler de her şeyi pek fazla inceltiyorlar; herkesin bildiği doğal yoldan çıkarıp, bambaşka ve yapmacıklı bir kılığa sokuyorlar. Bizim evde uşaklık eden delikanlı aşkın ne olduğunu biliyor, içinde de yaşıyor. Ona Leon Hebreu'yü, Ficin'i okuyun. Bu adamlar ona kendinden, kendi düşüncelerinden, kendi yaptığı işlerden sözedecekler ve o, hiçbir şey anlamayacaktır bunlardan. Aristo'yu okurken onda benim duyduğum, yaşadığım şeyleri tanımaz oluyorum. Her şey okulun gerektirdiği bir kılığa bürünüyor. Bundan ne kazanılıyor bilmem! Ben olsam onlar gibi doğayı sanatlaştıracak yerde sanatı doğallaştırırdım.

KİTAP VE YAŞAM

Ne yaparsınız bu adamlara: yazılı olmayan lafi dinlemezler, kitaba geçmedikçe sözlere inanmazlar, gerçeğe sakallı olmadıkça kulak vermezler. Budalalıklar yazı kalıbına döküldü mü bir ciddilik kazanıyor. Bir yerde duydum, dersiniz olmaz. Bir yerde okudum, diyeceksiniz. Ben insanların sözleriyle yazılarını ayırdetmediğim için konuşurken yapılan yanlışların yazarken de yapıldığını bildiğim, zamanımıza eski zaman kadar değer verdiğim için bir dostun dediklerine büyük bilginlerin sözleri kadar değer veriyorum; kitaplar kadar kendi gördüklerimden de yararlanıyorum. Onlar der ki: Erdem uzamakla daha büyük olmaz. Ben de derim ki: Gerçek, ihtiyarlamakla daha akıllı olmaz. Hep söylerim: Örneklerimizi yalnız yabancılardan ve kitaplardan almak budalalıktır. Örnek bakımından zamanımız Homeros ve Platon zamanından daha az zengin değildir. Ama çoğumuzun istediği doğru söz söylemek değil, bilgiçlik taslamaktır. Sanki Plotin yahut Vascossan'ın dükkanından getireceğimiz tanıtılar kendi köyümüzden getireceğimiz tanıtılardan daha soyluymuş gibi. Gözümüzün önünde olup bitenleri, yararsız eklentilerden ayırıp belirtmeye, düşüncelerimizi onlar üzerinde işleyip değerlerini meydana çıkarmaya gücümüz yetmiyor. (Kitap 3, bölüm 13)

KİTAPLARIN DEĞERİ

Bir insanın değerini anlamak istedim mi, kendinden ne kadar memnun olduğunu, söylediklerini, yaptıklarını kendini ne dereceye kadar beğendiğini sordum. Şu türlü özürleri pek dinlemek istemem: Bu işi laf olsun diye, şakacıktan yaptım;

Ablatum medüs opus est incudibus istud. (Ovidius)

İşi daha bitmeden çıktı tezgahtan.

bir saat bile durmadım üstünde; yaptıktan sonra bir daha gözden geçirmedim. Öyleyse, derim, bırakın bu işleri de hangi eseriniz sizi tam veriyorsa, değerinizin hangisiyle ölçülmesini istiyorsanız onu gösterin bana. Sonra şunu sordum: Eserinizde en güzel bulduğunuz nedir? Şu parça mı, bu parça mı? Onda da beğendiğiniz yapısındaki hoşluk mu, kullandığınız malzeme mi, bir buluş, bir düşünce, bir bilgi mi? Hep görüyorum çünkü, insan başkasının işi kadar kendi işini değerlendirmekte de aldanıyor, yalnızca araya duygu karıştığı için değil, asıl değeri bilmediği, ayırdedemediği için. Bu eser, kendi gücü ve talihiyle onu yapmanın buluş ve bilgi gücünü aşabilir. Ben kendi hesabıma en az kendi eserimin değerini kestirebiliyorum: Denemeler'i bir batırır, bir çıkarırken hep kararsızlık ve kuşku içindeyim.

Kimi kitaplar vardır, salt konularıyla yararlı olurlar değerlerinde yazarın payı yoktur. Üstelik öyle iyi kitaplar, öyle yararlı işler vardır ki insan yapmış olduğuna utanır.

Örneğin ben şimdi tutsam istemeye istemeye bizim ülkenin yemeklerini, kıyafetlerini yazsam, zamanımızdaki kralların fermanlarını, halkın eline geçen mektuplarını toplasam; güzel bir kitabın özetini çıkarsam (ki güzel bir kitabın her türlü özeti saçma bir özet olur ya!) ve o kitap sonradan kaybolursa, buna benzer daha başka işlere girişsem. Elbette gelecek kuşaklar bu yazılarımdan eni konu yararlanabilir; ama ben o zaman talihimden başka neyimle övünebilirim? Nice ünlü kitaplar, böylesi kitaplardır.

Birkaç yıl önce Philippe de Commines'i okuyordum. Çok iyi bir yazardır kuşkusuz Commines. Kitabında şu yabana atılmaz söz gözüme çarpmıştı: İnsanın efendisine ettiği hizmet onun bu hizmete verebileceği karşılığı aşmamalı. Meğer bu sözün değeri yazarda değil salt kendindeymiş. Aynı söze geçenlerde Tacitus'ta rasladım: İyilikler insana, karşılığını verebileceğini sandığı sürece hoş gelir. Bu ölçüyü aştılar mı onları minnetle değil kinle karşılarız. Seneka aynı şeyi daha kuvvetle söylüyor: İnsan karşılık veremediğinden utandı mı karşılık verecek kimsesi olmasını istemez. Cicero da, biraz daha gevşek: Memnun edemeyeceğini sanan, kimsenin dostu olamaz, diyor.

Bir konu, cinsine göre, bir adamı bilgili, zengin bellekli gösterebilir. En kişisel, en değerli tarafını, ruhunun asıl gücünü ve güzelliğini anlayabilmek için, kendinden olanla olmayanı ayırtmak, kendinden olmayan şeyleri de nasıl seçtiğine, düzenlediğine, nasıl bir şekil ve dil kullandığına bakmak gerek. Başka türlü olur mu? Ya söylediğini başka yerden almış ve daha kötü bir şekle sokmuşsa? Çoğu kez böyle oluyor. Kitaplarla alışverişim azsa yeni bir şairde gördüğüm güzel bir buluşu övmeye cesaret edemem; önce bilen birinin bana o parçanın şairin kendi malı olup olmadığını söylemesi gerek. O zamana kadar dilimi tutarım, neme gerek. (Kitap 3, bölüm 7)

Yılların elimizden çekip aldığı yaşama zevklerini dişimiz tırnağımızla savunmalıyız. (Kitap 1, bölüm 39)

Derler ki, uzun süren hayat, hayatların en iyisi değildir, uzun sürmeyen ölümse ölümlerin en iyisidir. (Kitap 3, bölüm 9)

Ah bir dost! Eskiler dostluğun sudan ve ateşten daha zorunlu ve daha tatlı olduğunu söylerler, ne doğru. (Kitap 3, bölüm 9)

DÜŞÜNCE GELENEKLERİ

İnsanların düşüncelerinin çoğu, dinler ve yasa gibi, eskiden beri süregelen inanışlara dayanır. Herkesin konuştuğu gibi konuşmayı öğreniriz, herkesin düşündüğü gibi düşünmeyi de tanıtma örgüsü ile birlikte benimseriz; içimize yerleşen bu sağlam örgüyü artık sarsamayız, doğruluğundan kuşku duyamayız. Tersine herkes bu dışardan gelme inanışı elinden geldiği kadar berkitmeye çabalar. (Kitap 1, bölüm 2)

Hiçbir iyi insan yoktur ki, bütün yaptıkları ve düşündükleri yasalara vurulursa hayatında on kez idamlık suç işlememiş olsun, hem de ceza görmeleri ve yitirilmeleri çok yazık ve çok haksız da olsa. Öyle insan da vardır ki yasalara uymayan hiçbir şey yapmamış da olsa iyi insan diye övülmeyi hak etmez ve filozof onu haklı olarak kırbaçlar. (Kitap 3, bölüm 9)

YASALAR

Aklın o kadar çeşitli yolları vardır ki hangisinden gideceğimizi bilemeyiz. Görgünün de öyle. Olaylara bakarak çıkarmak istediğimiz sonuçlar pek inanılır gibi değildir. Çünkü olaylar hiçbir zaman eşit olmazlar. Bu dünyada gördüğümüz şeylerin ortak özelliği ayrı ve değişik olmalarıdır.

Bununla birlikte yasaları çoğaltarak yargıçların yetkilerini daraltmak, yargılara sınır çizmek düşüncesine de yanaşmıyorum. Bu düşüncede olanlar şunu unutuyorlar ki, yasaları yapmakta olduğu kadar onların yorumlanmasında da özgürlük ve yetki vardır.

Yargıçlarımızı yasalar üzerinde düşünce yürütmek ve karar vermek işinde o kadar serbest bıraktık ki hiçbir özgürlük bundan daha keyfi, bundan daha geniş olmaz. Yasa adamlarımız binbir çeşit özel durum düşünüp her biri için ayrı yasa yapmakla ne kazandılar?

Bunları ne kadar çoğaltsak insan işlerinin sonsuz değişikliğini karşılayamayız. Bu yasaları yüz kez daha artırırsanız, gelecekteki olaylar arasında öyleleri bulunacaktır ki bizim yaşamdan alıp kitaba koyduğumuz olaylardan hiçbirine benzemeyecek yeni maddeler koymayı gerektirecektir. Durmadan değişen insan durumlarının değişmez yasalarla ilgisi pek azdır. En iyi yasalar en az ve öz, en genel olanlardır. Bana sorarsanız yasalar bizimkiler kadar çok olacağına hiç olmasa daha hayırlıdır. Doğanın yasaları bizim yazdıklarımızdan her zaman daha akıllıcadır. (Kitap 3, bölüm 13)

Bir kavgaya sudan nedenlerle katılanların, sudan nedenlerle ayrılıvermeleri olağandır. (Kitap 3, bölüm 10)

Bütün kamusal eylemler kararsız ve değişken yorumlara uğrar, çünkü çok fazla insan akıl yürütür onlar üstüne. (Kitap 3, bölüm 10)

Ben insanın iş görmesini, yaşama çabasını uzatabildiği kadar uzatmasını isterim. Ölüm, lahanalarımı dikerken bulmalı beni; ama ölüm korkusu, hele kusurlu bahçemi yitirme korkusu içinde değil. (Kitap 1, bölüm 20)

SÖZ ÖZGÜRLÜĞÜ

İster sözle olsun, ister davranışla, zorbalığın her çeşidinden nefret ederim. Düşüncemizi duyular yoluyla aldatan gösterişlere her zaman karşı koymuşumdur. Üstün sayılan insanlara yakından bakınca anladım ki çoğu, herkes gibi insandır.

Rarus enim ferme sensus communis in illa. (Juvenalis)

Yüksek mevkilerde sağduyuya az raslanır.

Kralların şaştığım tarafı, hayranlarının bu kadar bol olmasıdır. Her şeyimizi emirlerine verelim, ama düşüncemiz bize kalsın. Önlerinde bükülen, dizlerimiz olsun, aklımız değil.

Melanthius'a Dionysios'un bir tragedyası hakkında ne düşündüğünü sormuşlar: Laf kalabalığından tragedyayı görmedim ki, demiş. Onun gibi, büyüklerin nutukları üstüne hüküm verecek olanlar da şöyle diyebilirler: Bu kadar ciddilik, büyüklük, şatafat içinde sözlerinin gerçek anlamı anlaşılmıyor ki. Bilgiçlik, çok yüksek mevki ve ünlerle de bir araya geldi mi, büsbütün tehlikeli oluyor. Geçen gün bir yerde dev ünlü bir adam, masasında rahat rahat konuşulan önemsiz bir konuya karıştı ve söze şöyle başladı: Kim böyle düşünmüyorsa yalancıdır, cahildir...

İnsan düşüncesi böyle bir yola saptı mı hançerinizi hazırlayın tetik durun. (Kitap 3, bölüm 7)

Her okuldan bütün filozofları birleştiren genel bir anlaşma varsa o da en iyi şeyin ruh ve beden rahatlığı olduğudur, ama nerede, kimde bulabiliriz bu rahatlığı? (Kitap 3, bölüm 2)

Güzel eylemlerin karşılığını başkalarından beklemek, çok kararsız ve bulanık bir varlığa bel bağlamak olur. (Kitap 3, bölüm 2)

Ben ne isem, ne durumdaysam, eylemlerim de ona göre, ona uygun olur. (Kitap 3, bölüm 2)

VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

İyi niyetlerin, ölçüsüzce yönetildikleri zaman, insanları çok kötü sonuçlara götürdüğü oluyor. Fransa'yı iç savaşlarda bunaltan bugünkü çatışmada tutulacak en iyi, en sağlam yol kuşkusuz ülkenin eski dinini, düzenini sürdüren yoldur. Ama bu yolu tutanlar arasında (çünkü sözünü ettiklerim bu yoldan yararlanıp özel kinlerini boşaltanlar, cimriliklerini doyuranlar, krallara yaranmak isteyenler değil, dinlerine gerçekten bağlı olanlar, yurtlarında barışı, güveni kutsal bir sevgiyle yaşatmak isteyenlerdir), evet bu berikiler arasında diyorum, birçoğları var ki tutkuları yüzünden aklın sınırları dışına çıkıyorlar, haksız, hoyratça ve çılgınca davranışlara kapılıyorlar bazen.

Dinimizin yasalarla egemen olmaya başladığı ilk zamanlarda, inanç çabasının birçoğlarını her çeşit pagan kitaplarına saldırttığı, bu yüzden aydın kişileri eşsiz hazinelerden yoksun bıraktığı su götürmez. Bence bu kargaşanın bilimlere ve sanatlara verdiği zarar, barbarların çıkardığı bütün yangınlardan daha büyük olmuştur. Cornelius Tacitus iyi bir kanıtıdır bunun; çünkü akrabası olan imparator Tacitus onun kitaplarını özel bir buyrukla bütün kitaplıklara koydurduğu halde, bizim inancımıza uymayan birkaç cümle yüzünden bu kitapları yoketmek isteyenlerin elinden bir teki bile sağlam kurtulamamıştır.

Şunu yaptılar: Bizden yana olan bütün imparatorlara hiç çekinmeden yalan övgüler buldular, bize karşı olanlarınsa her yaptıklarını toptan lanetlediler dönme adını verdikleri Julianus'a yaptıkları gibi.

Aslında eşine az raslanır çok büyük bir insandı o. Filozofların dedikleri içine iyice işlemiş, bütün eylemlerini onlara uydurmaya çalışmıştı. Gerçekten hiçbir erdem yoktur ki onda pek seçkin örnekleri bulunmasın. İffetten yana (ki bütün hayatı bunu açıkça ortaya koyar) onu İskender'e ve Scipio'ya benzetirler kendisine getirilen çok güzel tutsak kadınlardan hiçbirini görmek bile istemedi, oysa en diri gençlik çağındaydı; çünkü Partlar onu öldürdükleri zaman daha otuz bir yaşındaydı.

Adaletine gelince, çatışmaları ayrı ayrı dinlemek zahmetine katlanırdı; üstelik karşısına çıkanların hangi dinden olduklarını merak edip sorar, ama bizim dinimizden olanlara karşı duyduğu hasımlık adalet terazisinde hiç de ağır basmazdı.

Kendiliğinden birçok iyi yasalar koydu ve öncekilerin aldığı bağların, vergilerin çoğunu kaldırdı.

Yaptıklarını gözleriyle görmüş iki iyi tarihçi var. Bunlardan biri, Marcellinius, tarihinin birçok yerlerinde Julianus'un Hıristiyan edebiyatçı ve gramercilerin okul ve öğretimlerini yasaklamasını kınar ve bu yaptığının dile düşmeyip unutulmasını dilediğini söyler.

Bizimkilere karşı daha kötü şeyler yapmış olsaydı, bize sevgisi olan bu tarihçi onları da yazmayı unutmazdı elbet. Bu imparator bizlere karşı sertti doğrusu, ama zalimce düşman değildi. Şu hikayeyi bizimkilerin kendileri anlatır: Julianus bir gün, Galkedonya kenti çevresinde dolaşırken, oranın piskoposu gözleri kör Marius'a: İsa'ya hıyanet eden kötü insan; demek cüretinde bulunmuş, buna karşı İmparator yalnızca: Git, zavallı adam, git, yitirdiğin gözlerine ağla, demekle yetinmiş, Piskopos da buna şu karşılığı vermiş: İsa'ya şükrediyorum, senin hayasız yüzünü görmemem için gözlerimi kör etti. Derler ki filozofça bir sabır gösterisi yapıyormuş bunu söylerken. Ne denirse densin, bu olay onun bizlere ettiği söylenen zulümlere ömek gösterilmez pek. Öteki tanık tarihçimiz Eutropius: Hıristiyanlığın düşmanı, ama hiç kan akıtmayan bir düşmanıydı, der. Adaleti üstüne şunu da söyleyebiliriz ki, gösterdiği bütün sertlik olsa olsa, imparatorluğunun başlangıcında kendinden önceki

imparator Konstantin'in yolunda gidenlere karşı olmuştur. Tok gözlülüğüne gelince, herhangi bir asker gibi yaşamış ömrü boyunca; barış zamanında savaşın yoksulluklarına alışmak ister gibi beslemiş kendisini.

Öylesine uyanık kalmış ki her zaman, üçe dörde böldüğü gecenin en azıymış uykuya verdiği; üst yanını kendi gözüyle ordusunu ve bekçilerini görmeye ya da okumaya vermiş.

Bütün değerleri arasında her türlü edebiyattan anlayışı başta gelir. Derler ki, Büyük İskender yattığı zaman, uyku düşünmesine, okumasına engel olmasın diye yatağının yanına bir leğen koydurur ve bir bakır top tutarmış yatak dışına uzanan elinde; uyku bastırdı mı top parmaklarından leğene düşecek, o da gürültüden uyanacak. Julianus istediğini öyle gergin bir ruhla isterdi ki, şaşılması perhizciliği dolayısıyla da başı o kadar az dumanlanırdı ki, uyumamak için böyle yollara başvurmak gereğini duymazdı.

Askerlik bilgisine gelince, bir büyük komutanın bütün yetkileri vardı onda. Zaten bütün ömrü savaşlarda geçti, en çok da Fransa'da Almanlar ve Franklarla savaştı.

Tarihte ondan çok serüvenleri olmuş, kendini ondan daha çok gösterme fırsatı bulmuş adam azdır.

Ölümü Epaminondas'inkine benzer: Bir okla vurulur, oku kendi eliyle çıkarmaya çalışır ve çıkaracakken eli kesilip tutamaz olur. O halinde, askerlerini coşturmak için kapışma yerine götürülmesini ister askerleri savaşı yiğitçe onsuz sürdürürler, gece iki orduyu ayırincaya kadar. Felsefe ona hayatı ve insan durumlarını küçümsemeyi öğretmişti. Ruhların ölmezliğine de sağlam bir inancı vardı. Din konusunda, tutumu toptan bozdu. Bizim dinimizi bıraktığı için dönme demişler kendisine; oysa benim aklıma daha yakın gelen, Hıristiyanlığı zaten içtenlikle benimsememiş, yasaların hatırı için ve imparatorluğu avucuna alıncaya kadar benimser görünmüş olmasıdır. Kendi dininde öylesine kör inançları vardı ki, çağında kendi dindaşları bile alay ediyorlardı onunla: Partları yenseydi kurban kesmekten öküzlerin neslini kuruturdu, diyorlardı. Kahinlik bilgisine de kaptırılmış kendini. Her çeşit fal belirtilerine önem veriyormuş. Ölürken tanrılara şükretmiş kendisini habersiz öldürmek istemediler, öleceği yeri ve saati çok önceden bildirdiler, onu şanı onuru içinde yiğitçe ölmeye değer gördüler diye. Marcus Brutus gibi o da önce Galya'da, sonra İran'da ölümüne yakın garip görüntülerle karşılaşmıştı.

Vurulduğu zaman sözde: Beni yendin, Nazaretli (İsa), ya da: Gözün aydın, Nazaretli, demişmiş. Demiş olsaydı, orduda yanında bulunmuş, ölümü sırasında her yaptığını, her söylediğini izlemiş olan benim tanık tarihçiler unutmazdı bunu ve buna benzer başka uydurmaları.

Asıl konumuza dönelim: Marcellinus der ki, o içinden hep pagandı, ama askerlerinin çoğu Hıristiyan olduğu için açığa vurmuyordu bunu. Sonunda kendini yeterince güçlü bulunca tanrıların tapınaklarını açtırdı ve putlara tapılması için elinden geleni yaptı. Yaptıklarından biri de şu oldu: Konstantinopolis'de Hıristiyan kilisesinin başındakiler arasında çatışmalar yüzünden halkın birbirinden koptuğunu görünce sarayına çağırdı onları, halkı birbirine düşürmelerine çattı, buna son vermelerini, herkesin kendi inancına korkusuzca bağlı kalabilmesi gerektiğini söyledi. Titizlikle istediği bu vicdan özgürlüğünün ayrılmaları, bölünmeleri daha artıracaklarını ve böylece halkın kendisine karşı birlik olmasını önleyeceğini umuyordu; çünkü kimi Hıristiyanların zalimliğini görerek dünyada insana insan kadar kötülük edebilecek hiçbir hayvan olmadığını anlamıştı.

Söylemek istediği buydu aşağı yukarı. İşin düşündürücü yanı şudur ki; İmparator Julianus'un halk arasında anlaşmazlığı körüklemek için başvurduğu vicdan özgürlüğünü bizim krallarımız iç savaşları söndürmekte kullanıyorlar şimdi. Bir bakıma denebilir ki, tarafları inançlarını sürdürmekte serbest bırakmak, ayrılığı yaymak geliştirmek, hiçbir sınırla, yasa engeliyle dizginlenmediği için büsbütün

artırmak olur. Bir bakıma da denebilir ki tarafları inançlarını yürütmekte alabildiğine serbest bırakırsak, kolaylık ve rahatlık onları yumuşatır, gevşetir azlığın, yeniliğin, zorunluğun sivrilttiği dürtü körletilmiş olur. Ama ben, krallarımızın dindarlık onuruna saygıyla, daha çok şuna inanıyorum ki, istediklerini yapmadıkları için, yapabildiklerini ister göründüler. (Kitap 2, bölüm 20)

Ben derim ki erkekler ve dişiler aynı kalıptan çıkmadır eğitim ve gelenekler dışında, büyük bir ayrılık yoktur aralarında. (Kitap 3, bölüm 5)

KİTAPLAR

İki alışveriş, (dostluk ve aşk) raslantılara ve başkalarına bağlıdır; biri aramakla bulunmaz kolay kolay, öteki yaşla solar gider. Onun için yaşamımı doldurup doyuramazdı onlar. Üçüncü alışveriş, kitaplarla kurduğumuz ilişkidir ki daha sağlam ve daha çok bizimdir. Ötekilerin başka üstünlükleri vardır, ama bu üçüncüsü daha sürekli ve daha kolayca yararlıdır.

Ömür boyu yanı başımda, her yerde elimin altındadır. Kitaplar yaşlılığında ve yalnızlığında avuturlar beni. Sıkıntılı bir avareliğin baskısından kurtarır, hoşlanmadığım kişilerin havasından dilediğim zaman ayırıverirler beni.

Fazla ağır basmadıkları, gücümü aşmadıkları zaman acılarımı törpülerler. Rahatımı kaçırın bir saplantıyı başımdan atmak için kitaplara başvurmaktan iyisi yoktur, hemen beni kendilerine çeker, içimdekenden uzaklaştırırlar. Öyleyken, onları yalnız daha gerçek, daha canlı, daha doğal rahatlıklar bulamadığım zaman aramama hiç de kızmaz, her zaman aynı yüzle karşılarlar beni.

Atını yularından tutup ardından çekene yürümek kolay gelir, derler. Bizim Jacques, Napoli ve Sicilya kralı, o genç, güzel, gülbüz adam, sedyeye taşıtmış kendini uzun yollarda, başı fukara işi bir yastığa dayalı, boz kumaştan bir giysi ve takkeyle; ama şahane bir alay gelirmiş ardından: Tahtirevanlar, yularından çekilen türlü türlü binek atları, rütbeli cübbeli kodamanlar, görevliler: Bu ne perhiz, bu ne turşu dedirtecek gibi. İyileşmek elinde olan bir hastaya acınmaz. Pek doğru olan bu atasözünü ben denemiş ve kullanmış olarak, kitaplardan gördüğüm yarar için söyleyebilirim. Gerçekten ben kitapları, kitap nedir bilmeyenlerden fazla kullanmam diyebilirim. Cimriler nasıl günün birinde kullanacağım diye hiç dokunmazlarsa definelerine, ben de öyle saklarım kitaplarımı. Ruhum onların benim olmasıyla doyar, yetinir. Savaşta, barışta, kitapsız yola çıktığımız olamaz; yine de hiç kitap açmadığım günler, aylar olur. Biraz sonra, yarın, canım istediği zaman okurum derim. Zaman yürür gider beni dertlendirmeden; çünkü kitaplarımın dilediğim zaman bana sevinç verecekleri, yaşamama destek olacakları düşüncesi anlatabileceğimden daha büyük bir rahatlık verir bana. İnsan yaşamı denen bu yolculukta benim bulduğum en iyi nevale kitaplardır ve ondan yoksun anlayışta insanlara çok acırım. (Kitap 3, bölüm 3)

Vermede aşırı giden bir kralın uyrukları istemekte aşırı giderler. Akla göre değil örneklere göre pay biçerler kendilerine. (Kitap 3, bölüm 6)

Bir düzeni sarsanlar, onun yıkılmasıyla ilk ezilenler olur çoğu kez. Kargaşalığı çıkarın, yararını kendi görmez pek; Başka balıkçılar için suları bulandırmış olur. (Kitap 1, bölüm 23)

DÜNYA YURTTAŞLIĞI

Sokrates söylemiş diye değil, kendi yaratılışıma uyarak, üstelik aşırılığa bile kaçarak, bütün insanları hemşerim sayıyorum. Bir Polonyalı'yı tıpkı bir Fransız gibi kucaklıyorum, dünya ile akrabalığımı kendi ulusumla akrabalığımın üstünde tutuyorum. Doğduğum yerin pek o kadar düşkününü değilim. Kendi düşüncemle vardığım yeni bilgiler, bana yalnız esintilerle edindiğim hazır ve gelişigüzel bilgilerden daha değerli gelir. Kendi kazandığımız temiz dostluklar nerde, iklim ve kan dolayısıyla bağlı olduğumuz dostluklar nerde! Doğa bizi özgür ve bağımsız yaratmış, bizse tutup kendimizi birtakım çemberler içine hapsediyoruz.

Talih bazı olayları ustaca düzenliyor sanki: Helena oğlu Konstantin, Bizans imparatorluğunu kurdu ve bu imparatorluk Helena oğlu Konstantin'le sona erdi. (Kitap 1, bölüm 34)

İlgimizi anlattığı şeylere değil, kendisine çeken söz ustasığından nefret! (Kitap 1, bölüm 25)

BAŞTAKİLER VE BİZ

Bizi yöneten, dünyayı ellerinde tutan kimselerin bizim kadar akıllı olması, bizim yapabileceğimiz kadarını yapması yetmez. Bizden çok üstün değillerse bizden çok aşağı sayılırlar. Çok şeyler vadettikleri için çok şeyler vâpmak zorundadırlar. (Kitap 3, bölüm 7)

Başkalarından aktardığım sözleri kendi söylediklerimi değerlendirecek biçimde seçebilmiş miyim, ona bakılsın. Çünkü ben, kimi zaman dilimin, kimi zaman kafamın yetersizliği yüzünden gereğince söyleyemediğim şeyleri başkalarına söyletirim. Aktardığım sözleri saymam, tartarım. (Kitap 2, bölüm 10)

Kendimle oynadığım zaman, kimbilir; belki benim onunla oyalandığımdan çok o benimle oyalanıyor. (Kitap 2, bölüm 12)

YABANCIDAN KAÇINMA

Bizim Fransızların bir huyu var: Kendi bildiklerine benzemeyen bir yaşayış, bir hal gördüler mi şaşırır, ürkerler. Bunda o kadar ileri giderler ki Fransız olmaktan utanacağı gelir. Köylerinden çıktılar mı sudan çıkmış balığa dönecekler neredeyse. Nereye giderlerse gitsinler kendi adetlerini de birlikte götürür, yabancı adetleri kötü görürler. Macaristan'da bir Fransız gördüler mi bayram eder, canciğer olur ve kafa kafaya verip gördükleri barbarca şeyleri çekiştirmeye başlarlar. Bir şey Fransız olmadı mı barbardır onlara göre. Üstelik bunlar yabancıları tanıyabilen zeki Fransızlar'dır. Çoğu, bir yere, dönmek için gider. Seyahatlerinde içlerine kapanır, her şeyden gocunur, konuşmaz, kimseye açılmazlar: Dünyalarına yabancı bir hava bulaşacak diye ödleri kopar. (Kitap 3, bölüm 9)

Hizmetçilerimiz bize kuşlardan, atlardan, köpeklerden daha ucuza hizmet ediyorlar, üstelik bu hayvanlara gösterdiğimiz meraklı, özenli dikkati de göstermiyoruz hizmetçilerimize. (Kitap 2, bölüm 12)

HALK VE KRAL

Kral Hieron'un en çok yakındığı şey, insan yaşamının en güzel, en tatlı meyvesi saydığı dostluktan, karşılıklı bağlanmadan yoksunluktur. Benim için elinden geleni ister istemez yapacak olan bir insanın sevgisine, iyi niyetine nasıl inanabilirim? Önümde eğilip bükülmesinin, bana diller dökmesinin ne değeri olabilir? Bunları yapmazlık edemez. Bizden korkanlardan gördüğümüz saygı, saygı değildir.

Onların saygısı bana değil, krallığıdır.

Maximum hoc regni bonum est

Quod facta domini cogitur populus sui Quam ferre tam laudare. (Seneka)

Hükümdarların kavuştukları en büyük nimet, Halkın hem dertlerini çekmeği hem de üstelik Onları övmek zorunda olmasıdır.

Kralın iyisi kötüsü, sevileni sevilmeveni hep aynı saygıyı görür. Bir kralsam, halkın bana çatmaması beni sevmesine alamet sayılmaz, çünkü çatmak istese çatamazdı. Ardından gelenler dostum oldukları için gelmiyorlar; halleşip dertleşemeyen insanlar arasında dostluk olamaz. O kadar yükseklerle çıkmışım ki insanlarla alışverişim kalmamış, birbirimizden çok ayrılmış, çok uzaklaşmışız. (Kitap 1, bölüm 42)

PAZARLIK

Para vermekten haz duyarım; omuzlarımdan bir yük atmış, bir çeşit kölelikten kurtulmuş gibi olurum. Ayrıca para verirken doğru bir iş yapmanın, başkasını memnun etmenin keyfini duyarım. Ama hesap, kitap pazarlık isteyen alışverişlere yanaşmam; bu türüsünü benim yerime yapacak kimse olmadı mı, işin uzamasına meydan vermem. Yaratılışıma çok aykırı gelen o iğrenç konuşmalara düşmektense bırakır kaçırım. Dünyada pazarlık kadar iğrendiğim bir şey yoktur. (Kitap 1, bölüm 13)

SAVAŞ ÜSTÜNE

Gelelim savaşa: İnsanların en büyük, en şatafatlı eylemlerinden biri olan savaşı, bizim hayvanlara üstünlüğümüzü göstermekte mi kullanacağız, yoksa tam tersine, budalalığımızı, eksikliğimizi mi? Doğrusu, birbirimizi paralayıp öldürme, kendi türümüzü yıpratıp yoketme sanatımızın, bu sanattan yoksun olan hayvanları imrendirecek bir yanı olmasa gerek.

Ne zaman bir aslanı daha güçlü bir aslan öldürdü? Hangi ormanda Büyük domuzun dişi küçük domuzu paraladı? (Juvenalis)

Ama hayvanların tümü bu marifetten uzak kalmış da denemez: Bal arıları arasında da azgın çatışmalar olur, iki hasım ordunun başları bizim krallar gibi davranırlar:

Bir kavgadır kopar iki bey arasında çoğu kez O zaman seyredin arı milletindeki azgınlığı; O coşkun vızıltılı savaş hengamesini. (Vergilius)

Bu yaman tasviri her görüşümde insanların saçmalığını, budalalığını okur gibi olurum onda. Çünkü azgınlığı ve korkunçluğuyla insanı kendinden geçiren savaş tepinmeleri, o gümbürtü ve çılgık kasırgası.

Kimi yerde bir parıltı sarar gökleri

Ayak patırtıları yükselir her yandan

Dağlara çarpan bağrıışmalar

Yankılanır yıldızlara doğru. (Lucretius)

O kaç binlerce silahlı insanın korkunç düzenliliği, bunca azgınlık, bunca coşkunluk, bunca yiğitlik... Bütün bunların ne boş nedenlerle parlayıverdiğini ve ne sudan nedenlerle sönuverdiğini düşününce gülüyor insan:

Paris'in aşkıymış derler Hellenlerle Barbarları savaşa sokan. (Horatius)

Paris'in zamparalığı yüzünden koca Asya savaşlarla bitti tükendi. Bir tek adamın tutkusu, bir kırgınlık, bir keyif, bir karı koca kıskançlığı, ringa balığı satan iki kadının birbirini tırmıklamasına değmez. Böylesine nedenler bütün o büyük hengamenin canı, ilk hızı olabiliyor. Savaş çıkaranların kendilerine inanır mısınız? Dinleyin imparatorların en büyüğünü, en çok zafer kazanmış olanını, en güçlüsünü; bakın nasıl eğleniyor kendi kendisiyle, çocukça hoşlanarak nasıl alay ediyor karadan, denizden giriştiği birçok savaşlarla, ardından giden beşbin insanın kanıyla, canıyla, seferleri uğruna dünyanın iki büyük parçasında harcanan nice güçler ve zenginliklerle: Antonius Glaphyra ile yatır diye benim de Fluvia ile yatmam gerekirmiş, Fluvia ya göre. Yatacak mıyım ben şimdi Fluvia ile, Manius'la da mı yatacağım gerekiyor diye? Kendine gel! Ya savaş, ya yatak diyor kadın. Ne demek? Canım mı daha değerli, erkekliğim mi? Çalsın savaş boruları! (Martialis)

İşte o büyük ordu, yeri göğü titreten o binbir yüzlü, binbir ayaklı ordu:

Likya denizi üstünde ak dalgalar yuvarlanır gibi Sert Orion kış sularına gömüldüğü zaman, Ya olgun yaz buğdayları gibi Hermus'un, Likya'nın sarışın, ovalarında, Ürperiyor çığnenen toprak, gümbürdüyor kalkanlar. (Vergilius)

Binlerce kollu, binlerce kafalı bu azgın dev nedir aslında? Hep aynı zavallı, dertli, cılız insanoğlu!

Kızışıp kaynaşan bir karınca yuvasından başka bir Şey mi ki bu? Kara tabur ilerliyor ovada. (Vergilius)

Ters bir rüzgar, bağrışan bir karga sürüsü, bir atın sürçmesi, yukarıdan bir kartalın geçivermesi, bir rüya, bir ses, bir görüntü, bir sabah sisi yeter bu deviyıkıp yere sermeye. Güneşin bir ışını vurmaya görsün yüzüne, eriyip dağılıverir. Biraz toz serpiverin gözlerine (bizim şairin arılarına serpildiği gibi) bakın nasıl kopup param parça oluyor sancak erleri, alaylar, başlarında büyük Pompeius'la birlikte; çünkü oydu sanırım Sertorius'un bu yaman silahlarla İspanya'da yendiği. Aynı silahları Eumenes Antigonus'a, Surena Crassus'a karşı kullanmıştı.

O azgın yürekler, o korkunç cenkler, Biraz toz atın durulur hepsi. (Vergilius)

Bizim arıları bile salsanız üstüne, güçleri ve yürekleri yeter o deviyıkıp bozmaya. Daha geçenlerde Portekizliler, Xiatima'da Tamyl şehrini kuşatmışlardı. Arısı bol olan bu şehir halkı surların üstüne yüzlerce kovan getiriyorlar; ateş yakıp arıları dumanla birden öyle salıyorlar ki dışarı, saldırılarına ve iğnelerine dayanamayan düşman bırakıp gidiyor kuşatmayı...

İmparatorların ruhlarıyla çarıkçılarının ruhları aynı kalıptan çıkmadır. Kralların gördüğü işlerin önemine, ağırlığına bakıp öyle sanıyoruz ki bunları yaptıran nedende önemli ve ağırdır aldanıyoruz. Onları davranışlarında dürtükleyip durduran nedenler bizimkilerden başka türlü değildir. Bizi bir komşumuzla kapıştıran nedenin aynısı krallar arasında bir savaş koparır. Bize bir uşağı kırbaçlatan nedenin tıpkısı bir krala düştü mü bir ili yıktırır ona. Onların istedikleri de bizimkiler gibi sudan, ama yapabildikleri daha fazla. Bir peynir kurduyla bir fili aynı iştahlardır dürtükleyen. (Kitap 2, bölüm 12)

BİLGELİK VE MUTLULUK

Çağında yüzlerce işçi, yüzlerce çiftçi gördüm ki üniversite rektörlerinden daha bilge ve daha mutluydular ve ben daha çok onlara benzemek isterdim. Öğrenim bence yaşamaya yararlı şeyler arasındadır: Şeref, soyluluk, saygınlık gibi, ya da çok çok güzellik, zenginlik ve benzeri üstünlükler gibi: Bunlar yararlı olmasına yararlıdırlar, ama uzaktan, kendi varlıklarından biraz daha çok bizim sanrımızla yararlıdırlar yaşamaya.

İnsan topluluğunda yaşamak için bize turnalar ya da karıncalardan fazla görevler, yasalar gerekli değildir pek. Hem görmüyor da değiliz ki bu hayvanlar bilgin olmaksızın pek düzenli yaşıyorlar. İnsan bilgeliğe erse, her şeye hayatına yararlı ve gerekli olduğu ölçüde değer verir.

Bizi eylemlerimiz ve davranışlarımızla ölçecek olsalar bilgisizler arasında bilgililerden daha çok sayıda iyi insan çıkar; iyi derken de her türlü erdemi düşünüyorum.

Bana öyle geliyor ki eski Roma'da, kendi kendini batıran o bilgin Roma'da daha büyük değerde insanlar vardı. Başka yanları hep benzer olsa da dürüstlük ve yürek temizliği eski Roma'nın ayrıcalığıdır; çünkü o şaşılacak bir sadelikle yaşamasını bilmişti. (Kitap 2, bölüm 12)

ÖFKE ÜSTÜNE

Plutarkhos hep hoştur, ama insan halleri üstüne düşüncesini söylerken eşi yoktur. Lykurgos'la Numa'yı karşılaştırırken çocukların eğitimini babalarına bırakmanın ne büyük bir saflık olduğunu o kadar güzel anlatır ki.

Devletlerin çoğu herkesi, kadınlarını ve çocuklarını diledikleri gibi yönetmekte serbest bırakır, onlar da masallardaki devler gibi akıllarına esen her deliliği yaparlar. Galiba yalnız Lakedemonyalılar ve Giritliler çocukların eğitimini yasalara bağlamışlar. Bir devlette her şeyin çocuk eğitimine bağlı olduğunu kim bilmez? Ama yine de çocukları hiç düşünmeden, ne kadar deli ve kötü olurlarsa olsunlar, ana babalarının keyfine bırakırız.

Kaç kez sokaktan geçerken öfkeden kudurmuş bir baba veya ananın çocukları öldüresiye dövdüklerini görmüş, oğlancıkların öcünü almak için ana babalarına türlü oyunlar oynamayı kurmuşumdur. Döverken gözleri öfkeden alev alev yanar, daha yeni sütninenin kucağından çıkmış bir çocuğa gırtlaklarını yırtasıya bağırırlar, suratları allak bullak olur Hippokrates'e göre de en tehlikeli hastalıklar insanın yüzünü değiştiren hastalıklardır.

Dayaktan sakatlanmış, sersem olmuş nice çocuklar vardır. Ama devletimizin yasaları yine bu işe karışmaz, sanki bu sakatlar, bu sersemeler bizim toplumumuzda yaşamıyormuş gibi!

Hiçbir şey öfke kadar insan düşüncesini sapıtamaz. Öfkesine kapılıp bir suçluyu idama mahkum eden bir yargıca ölüm cezası vermekte kimse duraksamaz. Öyleyse neden babaları ve öğretmenleri öfkeli iken çocukları dövmekte serbest bırakıyoruz? Bu artık eğitim olmaktan çıkıyor, öc alma oluyor. Ceza çocuklara verilen bir ilaç sayılmalı, öyle verilmelidir. Bir doktorun hastasına karşı öfkelenmesini kabul edebilir miyiz?

Öfkeli olduğumuz sürece hizmetçilerimize el kaldırmak doğru değildir. Kalbimizin fazla çarptığını, kanın yüzümüze çıktığını hisseder etmez sorunu kapatmalıyız.

Öfkemiz geçtikten sonra her şeyi başka türlü göreceğiz. Kızdığımız zaman bağırın, konuşan biz değil, hırslımızdır. Nasıl sis içinde her şey olduğundan daha büyük görünüyorsa hırs içinde de suçlar büyüdükçe büyür. Canı su içmek isteyen içer: Ama canı ceza vermek isteyen veremez. Ağır başlı ve ölçülü cezaları suçlu hem daha kolay kabul eder, hem de onların yararını görür. Öfkesine kapılmış bir adamın verdiği cezayı kimse hak ettiğine inanmaz.

Öfke kendi kendinden hoşlanan, kendi kendini şişiren bir hırstır. Hepimizin başına sık sık gelir. Bir şeye yanlış yere kızarız, bize aldandığımızı ispat eden tanıklar getirirler bu sefer de doğrunun kendisine, suçsuzluğuna içerleriz. Bunun çok güzel bir örneğini eskilerden okumuştum, hiç aklımdan çıkmaz. Her bakımdan değerli, doğru bir insan olan Piso bir askerine kızmış, çayırdan dönerken arkadaşının nerede kaldığını bilmiyor diye. Öyleyse sen onu öldürdün demiş ve adamı birdenbire ölüme mahkum etmiş, tam asılacağı sırada kaybolan arkadaşı çıkagelmiş. Bütün ordu bayram etmiş, iki arkadaş sarılıp birbirlerini öpmüşler, cellat da ikisini almış Piso'ya götürmüştü. Herkes onun da bu işe sevineceğini sanıyormuş. Tam tersi olmuş: Henüz geçmemiş olan öfkesi, kendini utandıran bu gerçek karşısında büsbütün artmış ve hırsının bir anda aklına getirdiği şeytanlıkla suçluları üçe çıkarmış, bir kişinin masum çıkması, üç kişinin birden başını yemiştir. Birinci askeri ikincisini kaybettiği için, ikincisini kaybaldığı için, celladı da verilen emri yerine getirmediği için ölüme

mahkum etmiş.

Öfke saklanmaya da gelmez, büsbütün içimize işler. Demosthenes bir meyhaneye girmiş, kimse görmesin diye arkalarda bir yer arıyormuş. Diogenes görmüş ve demiş ki: Ne kadar arkalara gidersen meyhaneye o kadar girmiş olursun. (Kitap 2, bölüm 22)

KÖRÜ KÖRÜNE İNANMAK

Öyle köylüler biliyorum ki ayaklarının altını yakmışlar, bir tüfeğin tetiği altında parmaklarının ucunu ezmişler, başlarını cendereye sokup gözlerini kan içinde dışarı fırlatmışlar, yine de ağızlarından söz alamamışlar.

Bir tanesini gözümle gördüm: Ölmüş sanarak bir çukura atmışlardı; boynundaki ip hala duruyordu; bu iple onu bütün gece bir atın kuyruğuna bağlayıp sürüklemişlerdi. Öldürmek için değil, salt eziyet etmek için, yüz yerine hançer saplamışlardı. Kendisiyle konuştum; bütün bunlara katlanmış, sonunda da kendini kaybetmiş; istedikleri sözü söylemektense, bin kez ölmeyi göze almış. Çektiği acılar yanında ölüm hiç kalırdı. Hem de bu adam o semtin en zengin çiftçilerinden biriydi. Nice insanlar kendilerinin olmayan inanışlar için, başkalarından aldıkları, ne olduğunu bilmedikleri fikirler için ses çıkarmadan diri diri yanmışlardır. (Kitap 2, bölüm 22)

ÖDEMELİ KÖTÜLÜK

Geçenlerde Armagnac'daydım; yakınlarımdan birinin çiftliğinde herkesin hırsız lakabıyla bildiği bir köylü tanıdım. Yaşamını kendisi anlattı. Dilenciymiş eskiden; ekmeğini kendi el emeğiyle kazansa bile yoksullukla başedemeyeceğini anlayınca hırsızlık etmeyi düşünmüş. Bütün gençliği boyunca bu meslekte çalışmış ve kol gücü sayesinde hiç yakalanmamış; çünkü başkalarının tarlasını, bağını soyuyormuş, ama uzağa gidiyormuş bu iş için ve öylesine dolu çuvallarla dönüyormuş ki bir gece içinde bunca yükü başka yerden taşımış olabileceği kimsenin aklından geçmiyormuş. Ayrıca verdiği zararı ona buna ölçüyle dağıtıyormuş ki kimsenin payına düşen pek önemli olmasın. Bugün yaşlanmış artık ve kendi durumunda zengin sayılırmış; bunu o işe borçlu olduğunu açıkça söylüyor. Tanrının kendisini hoşgörmesi için de, mallarını çaldığı insanların varislerine iyilik etmeye çalışıyormuş (hepsine birden yardım edemezmiş çünkü) mirasçılara yükleyecekmiş bu görevi, kime ne zarar verdiğini yalnız kendisi bildiğinden. Doğru olsun olmasın, bu sözlerden anlaşılıyor ki hırsızlığı ayıp sayıp kötülüyor, ama yoksulluk kadar değil. Hırsızlık ettiğine pişman, ama yoksulluktan kurtulmanın böyle ödemeli bir yolunu bulduğuna pişman değil.

Bu türlü bir kötülük ne bizi kendine maleden, kafamızı kendine uyduran cinsten bir alışkanlık, ne de ruhumuzu sarıp körleştiren, düşüncemiz ve her şeyimizle bizi birden kötülüğün buyruğuna kaptıran bir azgınlıktır. (Kitap 3, bölüm 1)

BİTKİ VE İNSAN

Nasıl tarımda, bir şeyi dikmeden önce ve dikerken bile yapılan işler belli ve kolay, ama dikilen yaşamaya başlayınca onu yetiştirmenin bir sürü yolları ve zorluğu varsa, insanları dikmede de fazla bir ustalık yoktur, ama doğduktan sonra onları büyütme ve beslemede, kaygılar, korkularla dolu değişik bir sürü bakım yollarına başvurulur. (Kitap 1, bölüm 26)

ARAMIZDAKİ EŞİTSİZLİK

Plutarkhos der ki; bir yerde, hayvanla hayvan arasında pek büyük ayrılık yoktur, insanla insan arasında olduğu gibi. Ruhun yeteneklerinden, iç değerlerimizden söz eder. Gerçekten de Epaminondas'ı, hayal ettiğim kadarıyla, tanıdığım aklı başında herhangi bir insandan o kadar uzak görüyorum ki Plutarkhos'dan da ileri giderek şöyle diyebilirim: Kimi insanla kimi insan arasındaki uzaklık, kimi insanla kimi hayvan arasındaki uzaklıktan çok daha büyüktür:

hem viro quid praestat. (Terentius)

insandan insana, aman ne ayrılık.

Üstelik kafa dereceleri burdan göklere çıkacak bir merdivenin basamakları kadar sayısızdır.

Ama insanları değerlendirmeye gelince, ne tuhaftır, varlıklar içinde kendi değerleriyle ölçülmeyen yalnız bizleriz. Bir atı güçlü ve çevik olduğu için överiz,

Voiuorem

Sic laudamus equum, facili cui plurima palma

Fervet, et exultat rauco victoria circo. (Juvenalis)

Nasıl överiz hızlı bir atı

Meydanı çınlatır zafer bağrıışmalarıyla

Yarıшта kazandığı çelenklerle.

kuşamıyla değil. Bir tazi koşmasıyla övülür, tasmaıyla değil; bir kuş kanadıyla övülür, püskülleri, çingiraklarıyla değil. Niçin bir insanı da kendinin olanla değerlendirmiyoruz? Bir sürü adamı varmış, güzel bir köşkü varmış, şu kadar itibarı, bu kadar geliri varmış: Bütün bunlar çevresindedir onun, kendisinde değil. Bir kediye torba içinde satın almazsınız. Bir at satın alacaksanız, üstündeki pılıyı attırır, çıplak, yalın görürsünüz onu. Gerçi eskiden krallara satılacak atlar örtülü getirilirdi önlerine; ama örtülü olan atın az gerekli yerleriydi: Tüyünün güzelliğı, sağrısının genişliğıyle oyalanmayasınız da en yararlı uzuvları olan bacaklarına, gözlerine, ayaklarına bakasınız diye.

Niçin insanı değerlendirirken sarılıp sarmalanmış, kundaklanmış olarak bakıyorsunuz ona? O zaman hiç de kendinin olmayan yanlarını göstermiş, gerçek değerini verdirecek yanlarını saklamış olur.

Aradığımız kılıcın değeridir, kının değil. Kınından çıkınca belki de beş para vermezsiniz kılıca. İnsanı kendi değeriyle ölçmeli, süsü püsüyle değil. Eskilerden birinin pek hoş olarak dediğı gibi: Bilir misiniz niçin büyük görülür o insan bize? Topukları yüksek de ondan. Taban heykelden sayılmaz. Ayakkabılarını çıkarıp öyle ölçmeli boyunu insanın: Parasını pulunu, şanı şerefini bir yana bırakıp bir gömlekle çıksın karşımıza. Bakalım bedeni işine elverişli mi, sağlam, zinde mi? Kafaca nasıl? Hoş mu, yetenekli mi, gerekli her tahtası yerinde mi? Düşünce dağarcığı kendinden mi, başkalarından mı? Varlığında talihin payı var mı? Çekilen kılıçlara alev alev mi bakıyor? Canının nereden, ağzından mı gırtlığından mı çıkacağına aldırıyor mu? Kendinden emin, haksever, tokgözlü mü? Bakılması gereken bunlardır, bunlardan anlaşılır aramızdaki sonsuz ayrılıklar.

Sapiens, sibi que imperiosus,

Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent,

Responsare cupidinibus, contemnere honores,

Fortis, et in seipse totus teres atque rotundus,

Externi ne quid voleat per laeve morari,

In quem manca ruit semper fortuna? (Horatius)

Olgun, kendine hakim, öylesine ki

Ne yoksulluk korkutur onu, ne ölüm, ne zindan;

Tutkularдан sıyrılmış, şereflere gözü tok;

İçine kapanmış, toparlanmış, yalın bir küre olmuş

Pürüzsüz yuvarlanır bir başına,

Talihe tutamak vermeden, hiç yenilmeden.

Böylesi bir insan krallıklardan, dukalıklardan beşyüz basamak yukarılardadır: Kendi başına bir imparatorluktur o.

Sapiens pol ipse fingit fortunam sibi. (Plautus)

Bilge kendi mutluluğunun ustasıdır.

İsteyecek nesi kalır öyle bir insanın?

Nonne videmus

Nil aliud sibi naturam latrare, nisi ut quod

Corpore se junctus dolo absit, mente fruatur;

Jucundo sensu cura semotus metuque? (Lucretius)

Görmüyor muyuz,

Nedir Doğanın istediği bizden, illetsiz bir bedenden,

Varlığının güzel tadını çıkararak

Hiçbir şeyden korkmaz bir ruhtan başka?

Öyle bir insanı karşılaştırın budala, aşağılık, köle ruhlu, değişken, türlü tutkuların rüzgarınca durmadan bir o yana bir bu yana yuvarlanan çamur gibi insanlarımızla:

Yerle gökten daha uzaktır onlar birbirinden. Ama adetlerimizde öylesine körleşmişiz ki bu ayrılığa hemen hiç önem vermez olmuşuz. O kadar ki, bir köylüyle bir kralı, bir soyluyla bir soysuzu, bir devlet adamıyla bir özel kişiyi, bir zenginle bir yoksulu ele aldığımızda hemen çok büyük bir ayrılık görüyoruz aralarında; oysa bu ayrılık giyim kuşam ayrılığından başka bir şey değildir aslında...

Çünkü onları, komedi oyuncularını gibi, sahnede bir duka, bir imparator rolünde görürsünüz; hemen ardından bakarsınız uşak ya da aşağılık birer hırsız oluvermişler, asıl kişilikleri de buymuş meğer! Böyle olunca, o şatafatıyla gözlerinizi kamaştıran bir imparator.

Scilicet et grandes viridi cum luce smaragdi

Auro includuntur; teriturque thalassima vestis

Asidue, et Veneris sudorem exercita potat. (Lucretius)

Pırıl pırıldır çünkü altın üstünde iri zümrütlerle

Hep yeni kumaşlar vardır üstünde deniz yeşili,

Zühre yıldızının öpüşüyle ıslanmış.

Bir de perdenin ardında görün siz o imparatoru: Herhangi bir adamdır ve belki de uyruklarının en küçüğünden daha da aşağılıktır.

Ilie beatus introrsum est, istius bradeata feli citas et (Seneka)

Kiminin içtendir mutluluğu, kiminin dıştan.

Korkaklık, kararsızlık, tutku, kırgınlık, kıskançlık etkiler o imparatoru da:

Non enim gazae neque consuiaris

Summovet lictor miserors tumultus

Mentis et curas taqueata circum

Tecta volantes. (Horatius)

Ne hazineler, rütbeler, cübbeler

Atabilir yüreklerden

Yıldızlı direkler altında uçuşan

Acı dertleri, kaygıları.

Ordularının ortasında kaygılar, korkular boğazına yapışır imparatorun:

Re veraque metus hominum, curaeque se quaces,

Nec metuunt sonitus armonım, nec fera tela;

Audacterque inter reges, reumque potentes

Versantur, neque fulgorem reventur ab curo, (Lucretius)

İnsanların içinde yatan korkular, kaygılar

Demir gümbürtüsünden, kılıçlardan yılmaz;

Krallar, büyükler arasında çekinmeden yaşar,

Altınla senli benli olur saygısızca. (Kitap 1, bölüm 42)

İNSAN VE EVREN

Bizim köyde bağları kırağı çaldı mı, rahip efendi tanrının insanlara kızdığını, aynı afetin yamyamların bağlarına da düştüğünü ileri sürer. İç savaşlarımız karşısında da herkes: Dünya bozuldu, kıyamet günü yaklaştı diye vahlanır. Oysaki dünyada daha ne kötü şeyler oldu. Hem sonra kimbilir biz bu haldeyken dünyanın kaç yeri gül gülistandır. Başına dolu yağın, dünyanın dört bucağını fırtına içinde sanır. Savoie'li köylü demiş ki: Şu akılsız Fransa kralı biraz işini bilse pekala bizim beyin kahyası olabilir. Adamın hayal gücü efendisinin üstünde bir büyüklük tasarlayamıyor.

Hepimiz, farkında olmadan bu çeşit yanılgılara düşeriz ve bundan çok büyük zararlar görürüz. Ancak doğa anamızı bütün genişliği içinde seyredebilen, onun durmadan değişen sınırsız yüzünü görebilen, değil yalnız kendini, bütün memleketi o evren içinde ufacık bir nokta olarak düşünebilen insan her şeyin gerçek değerini kestirebilir. (Kitap 1, bölüm XXX)

HER ŞEYİN GÖRECELİĞİ

Yaşanı bir düşe benzetenlerin sandıklarından çok daha fazla hakları var galiba. Düşte ruhumuzun sürdüğü yaşam, gördüğü iş, kullandığı güç uyanık durumumuzdakinden hiç de aşağı kalmıyor. Kuşkusuz düşteki yaşam daha gevşek, daha bulanık, ama aradaki fark hiç de gecenin karanlığıyla gün ışığı arasındaki fark gibi değil; hayır, daha çok karanlıkla gölge arasındaki fark gibi: Ruh birinde uyur, ötekinde uyuklar. Her ikisinde de aslında karanlıklar içindeyiz, ama birinde daha az, ötekinde daha çok. Bir uyanıkken uykuda, bir uyurken uyanığız.

Uykuda gördüklerimiz pek o kadar aydınlık değildir, ama ayıkken de her şeyi pek o kadar pırıl pırıl, apaçık görmeyiz. Evet, derin uykular bazen düşleri siler süpürür, ama uyanıkken de hiçbir zaman iyice uyanık değiliz, o zaman da nice hayallerimiz, ki uyanık düşler ve düşlerden beterdir, kaybolur gider. Madem aklımız ve ruhumuz uykuda düşündüklerimize meydan veriyor, düşte gördüğümüz işleri uyanıkken gördüğümüz işler gibi kabul ediyor, ne diye düşüncemizin, hayatımızın bir çeşit düş olmasını, uyanık halimizin bir çeşit uyku olmasını yadırgıyoruz bu kadar?

Gerçeği ilkin duyularımıza sorarsak, yalnız kendi duyularımıza başvurmakla iş bitmez. Duyu konusunda hayvanların da bizim kadar belki de daha fazla söz hakkı vardır. Kimi hayvanların kulağı, kiminin gözü, kiminin burnu, kiminin dili insanınkinden daha keskindir.

Demokritos tanrılarda ve hayvanlarda duyma gücünün insandan çok daha yetkin olduğunu söyler. Hayvanların duyularıyla bizimkilerin etkileri arasındaki ayırım da büyüktür: Bizim tükrüğümüz kendi yaralarımızı temizler ve kurutur, ama yılanı öldürür.

Tantaque in his rebus distantia differentasque est

Ut quot alüs cibus est, alüs fuat acre renum.

Saepe etenim serpens, hominis contacta saliva,

Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa (Lucretius)

Her şey öyle ayrı, öyle değişik ki

Kimine besin olan kimine zehir

İnsanın tükrüğü bir değdi mi yılana

Ölür çok kez yılan, yer bitirir kendi kendini.

Şimdi tükrüğün ne olduğunu bize göre mi söyleyeceğiz, yılana göre mi? Gerçek özünü ararsak bizim duyularımıza mı başvuracağız, yılanın duyularına mı? Plinius, Hindistan'da tavşana benzer bir çeşit balıktan bahseder bu balık bize zehirmiş, biz de ona. İnsan şöyle bir dokundu mu ölüverirmiş. Zehirli olan insan mı balık mı? Kime inanacağız? Balığın insan için dediğine mi? İnsanın balık için dediğine mi? Kimi hava insana dokunur, öküze zarar vermez, kimi hava da tersine. Hangi havaya kötü hava, muzır hava diyeceğiz? Sarılığa tutulanlar her şeyi bizden daha sarı, daha soluk görürler.

Lurida preaterea fiunt quaecunque tuentur Arquati (Lucretius)

Sarılık hastasına göre sarıdır her şey.

Hekimlerin hyposphagma dedikleri hastalığa, kanın deri altına yayılması hastalığına tutulanlar da her şeyi kırmızı, kan rengi görürler. Gözümüzün gördüğü işi değiştiren bu hallerin hayvanlarda

sürekli, temelli durumlar olmadığını nereden biliyoruz? Bazı hayvanların gözleri aslında bizim sarılık olanlarımızın gözleri gibi sarı, bazılarının ki de kıpkırmızıdır. Bu hayvanlar herhalde renkleri bizden başka türlü görüyorlar: Doğru olan acaba hangimizin gördüğüdür? Çünkü eşyanın özü yalnız insana göredir diye bir kanun yok. Katılık, beyazlık, derinlik, ekşilik bizim kadar hayvanların da işlerine ve bilgilerine karışık. Gözümüze şöyle bir bastırdık mı baktığımız her şeyi daha uzun, daha büyük görürüz.

Bina lucernarum florentia lumina flammis

Et duplices hominus facies, et corpora bina.. (Lucretius)

O zaman lambalardan iki ışık çıkar,

İnsan çift yüzlü, nesnelere çift olur.

Oysa birçok hayvanın gözleri kendiliğinden basıktır.

Kulaklarımızı bir şey tıkamış ya da ses borusu sıkışmışsa sesleri her zamankinden başka türlü duyarız. Kulakları tüylü ya da kulak yerine ufacık bir delikleri olan hayvanlar bizim duyduklarımızı duymaz, sesi bir başka türlü alırlar. Şenliklerde, tiyatrolarda meşalelerin ışığı önüne renkli bir cam kondu mu bulunduğumuz yerdeki her şey bize yeşil, sarı ya da mor görünür. Gözleri değişik renkte olan hayvanların, nesnelere gözlerinin renginde görmeleri hiç de olmayacak bir şey değil.

Demek bizim varlık düzenimiz nesnelere kendine uydurur, her şeyi kendine göre değiştirir, aslında dünyanın ne olduğunu bilemez oluruz; çünkü her şey bize duygularımızla bozulmuş, aslında ayrılmış olarak gelir. Pergel, gönye, cetvel bozuk oldu mu onlara dayanan bütün orantılar, onlara göre yapılan bütün yapılar da ister istemez kusurlu, sakat olur. Duyularımız kesin olmadığı için, onların ortaya koyduğu hiçbir şey de kesin değildir.

Peki ama, bu ayrılıklar karşısında doğruluk hükmünü kim verecek? Din kavgalarımızda hüküm verecek adamın hiçbir mezhepten olmamasını, hiçbir tarafa bağlılığı, eğilimi bulunmamasını isteriz, öyle adam da Hıristiyanlar arasında bulunamaz. Burada da aynı şey, çünkü hüküm verecek olan ihtiyarsa, gençlerin nasıl düşündüğü üstüne hüküm veremez, çünkü bu konuda bir taraftadır; gençse yine öyle, sağsa, hastaysa, uyanıksa, uykudaysa yine öyle. Demek öyle biri gerekli ki bütün bu hallerin dışında olsun, insanların sordukları şeylerin hiçbirini kendisiyle ilgili olmasın. Yani olmayan bir yargıcın olması gerekli.

Dünyada gördüklerimizin doğruluğunu, yanlışlığını anlamak için doğruyu gösteren bir araç olması gerek; bu aracın doğruluğunu anlamak için bir deneme gerek; denemenin doğruluğunu anlamak için de bir araç: Gel de çık bu işin içinden!.. Madem duyularımız, kendileri kesin, olmadıkları için, sorunumuzu kesin olarak çözemezler, öyleyse akla başvurmalı diyeceksiniz; ama hiçbir akıl da başka bir akıl olmadan ortaya çıkamaz: Döndük mü yine gerisin geri? (Kitap 2, bölüm 12)

NASIL KONUŞMALI

Sözümün akışını bozup güzel tümceler aramaktansa güzel tümceleri bozup sözümün akışına uydurmayı daha doğru bulurum. Bir sözün ardından koşmamalıyız, söz bizim ardımızdan koşmalı, işimize yaramalı, Söylediğimiz şeyler sözlerimizi almalı ve dinleyenin kafasını öyle doldurmalı ki artık sözcüklerini hatırlayamasın. İster kağıt üstünde olsun, ister ağızdan, benim sevdiğim konuşma, düpedüz, içten gelen, lezzetli, şiirli, sıkı ve kısa kesen bir konuşmadır. Güç olsun, zararı yok; ama sıkıcı olmasın; süsten, özentiden kaçsın düzensiz, gelişigüzel ve korkmadan yürüsün. Dinleyen, her yediği lokmayı tadararak yesin. Konuşma, Sueton'un, Julius Caesar'ın konuşması için dediği gibi, askerce olsun; ama ukalaca, avukatça, vaizce olmasın.

Söylev sanatı, insanı söyleyeceğinden uzaklaştırıp kendi yoluna çeker. Gösteriş için herkesten başka türlü giyinmek, gülünç kılıklara girmek nasıl pısrıklık, korkaklıksa, konuşmada bilinmedik sözcükler, duyulmadık tümceler aramak da bir medreseli çocuk çabasıdır. Ah, keşke Paris'in sebze çarşısında kullanılan sözcüklerle konuşabilsem! (Kitap 1, bölüm 26)

İYİLERİN EN İYİSİ

Filozoflar arasındaki çatışmaların hiçbiri, insanlığa en yüce iyinin, hayr-ı ûla'nın ne olduğu sorunu üstündeki kadar sert ve çetin olmamıştır. Varro'nun hesabına göre bu kavgadan 288 mezhep türemiştir.

Qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophia ratione dissentit. (Cicero)

En üstün iyi üstünde anlaşıyorlarsanız, bütün felsefede anlaşıyorlarsunuz demektir.

Kimine göre bizim için en iyi olan erdem, kimine göre keyif, kimine göre doğaya uymadır; kimi bilimde görür onu, kimi acı duymakta, kimi görünüşe aldırılmamakta (ki bu kanıya Pythagoras'ınki de bağlanır gibidir).

Nil admirari prope res est una, Numacı, Solaque quae possit favere et servare beatum. (Horatius)
Hiçbir şeye şaşmamak: İşte budur, Numacius, Seni mutlu kılıp mutlu tutacak olan.

Aristoteles hiçbir şeye hayran olmamayı kendini beğenme sayar. Arkhesilas da der ki, bütün iyilikler diretmekten, dediğinden dönmeyip dosdoğru gitmekten bütün kötülükler de kadere boyun eğip her şeyi oluruna bırakmaktan gelir. (Kitap 2, bölüm 12)

Hayatımız, der Pythagoras, Olimpiyat oyunlarında biriken büyük kalabalığa benzer. Kimileri oyunlarda ün kazanmak için bedenlerini işletirler; kimileri para kazanmak için satılık mallar getirirler; kimileri de, en kötülerini değildir onlar, başka çıkar düşünmeden her şeyin niçin nasıl yapıldığına bakar, kendi yaşamlarını anlamak ve düzenlemek için, başkalarının yaşamlarını seyrederek. (Kitap 1, bölüm 26)

DOĞRULUK KAYGISI

Düşünce çatışmaları beni ne kırar, ne yıldırır, sadece dürtükler, kafamı çalıştırır. Eleştirilmekten kaçırız: Oysa ki bunu kendiliğimizden istememiz, gelin, bizi eleştirin dememiz gerekir: Hele eleştirme bir ders gibi değil de bir karşılıklı konuşma gibi olursa. Biri çıkıp bizim düşüncemizin tersini söyledi mi, onun doğru söyleyip söylemediğine değil, doğru yanlış, kendi düşüncemizi savunmaya bakarız. Bizi düzeltmek isteyen kollarımızı açacak yerde, yumruklarımızı sıkıyoruz. Ama ben dostlarımanın bana sert davranmasını istiyorum. Sen bir budalası, saçmalıyorsun, desinler bana. Ben, dostlar arasında açık, yiğitçe konuşulmasını isterim; dostların düşünceleri neyse sözleri de o olmalı.

Kulaklarımızı öyle sert öyle kaba birer kulak yapmalıyız ki, salon konuşmalarının yumuşak seslerini duymaz olsunlar.

Ben, biraraya gelen insanların, sertçe, erkekçe konuşmalarını isterim. Dostlar arasındaki bağlar sert, yırtıcı olmalı: Nasıl ki aşk da ısırılmalar, kanatılmalar ister! Dostluk kavgacı olmadı mı, sağlam ve cömert de değildir. Nazlı, yapmacık bir hava, birini kırma korkusu dostluğa rahat nefes aldırılmaz: Neque enim disputari sine reprehensione potest. (Cicero)

Çatışmadan tartışılmaz.

Bana çatıldığı zaman öfkem değil dikkatim uyanır: Bana çatandan bir şeyler öğrenmeye can atarım. Doğruyu bulmak her iki tarafın kaygısı olmalı. İnsan öfkelenmiş mi düşünemez olur aklından önce sınırları işler. Tartışmalarda bahis tutuşmak hiç de faydasız değildir. Doğrudan ayrıldık mı, elle tutulur bir şeyler kaybetmeliyiz. Yıl sonunda uşağım demeli ki bana: Bilgisizlik ve inatçılık yüzünden bu yıl bin lira kaybettiniz. Doğruyu hangi elde görsem sevinçle karşılar; uzaktan kokusunu alır almaz silahlarımı atar, teslim olurum. Fazla yukardan ve insafsız olmadıkça yazılarıma çatılmasını hoş görmüş, çoğu kez karşımdakini kırmamak için yazdıklarıma istenen biçimi verdiğim olmuştur.

Zararıma da olsa eleştirmeciye uysal davranmalıyım ki beni her zaman serbetçe uyarsın, kendimi düzeltmemeye yardım etsin. Doğrusu çağdaşlarımı böyle bir işten yana çekmek kolay değil. Düzeltilmek herkesin ağına gittiği için kimse kimseyi düzeltmeyi göze alamıyor. Düşüncesini saklayarak konuşuyor çokları. (Kitap 2, bölüm 8)

YAŞAMAK SANATI

Dünyada insanlığını bilmekten, insanca yaşamaktan daha güzel, daha doğru bir iş yoktur. Bilimlerin en çetini de bu hayatı iyi yaşamasını bilmektir. Hastalıklarımızın en belalısı, bedenimizi sevmemek, küçük görmektir. Ruhunu bedeninden ayırmak isteyen, gücü yeterse, bu işi beden hasta iken yapsın ruhunu hastalıktan korumuş olur. Ama, bunun dışında ruh bedenle işbirliği etmeli; onun zevklerine katılmalı, onunla karı koca olmalı ve, -bilgelige ermişse-beden hazlarına, acılaşmalarına meydan vermeden dizgin vurmali.

Kendinden dışarı çıkmak, insanlıktan kaçmak çılgınlıktır; buna çaba harcayanlar melek olacaklarına büsbütün hayvanlaşır, yükselecek yerde alçalırlar. İnsan bilimlerinin en aşağılığı da bence en yukarlarda dolaşanıdır.

İskender'in en küçük, en bayağı yanı tanrılaşmak, göklere çıkmak hevesine kapılmasıdır.

Söz aramızda, göklerde dolaşanların düşünceleri ile yeraltında yaşayanların adetleri arasında her zaman garip bir benzerlik görmüşümdür.

İnsan beden hazlarını gereğince tatmayı biliyorsa tanrılara yaraşır bir olgunluğa varmış demektir. Kendi koşullarımızda başkalarını aramamız onlardan yararlanmayı bilmediğimiz içindir; kendimizden kaçmamız kendimizde olup biteni bilmediğimizdendir... İstedığımız kadar yüksek sınıklar üstüne çıkalım, yine kendi bacaklarımızla yürüyeceğiz; dünyanın en yüksek tahtına da çıksak, yine kendi kığımızla oturacağız. (Kitap 3, bölüm 13)

Düşüncelerimizin en iyi aynası yaşamlarımızın akışıdır. (Kitap 1, bölüm 26)

ROMALI VE OSMANLI BÜYÜKLÜĞÜ

Marcus Antonius demiş ki: Romalıların büyüklüğü almaktan çok vermekte kendini gösterir. Antiokus bütün Mısır'ı almış, Kıbrıs'ı daha birçok yerleri de almak üzere imiş. Zaferlerden zafere koştuğu sırada, Popilius, Senatonun elçisi olarak kendisine gelmiş. Getirdiği mektupları okumadan önce elini sıkamayacağını söylemiş. Kral, mektupları okumuş, düşünüyim, demiş. Popilius bir değnekle kralın çevresine bir çember çizmiş: Senatoya götüreceğim cevabı vermeden bu çemberden dışarı çıkmaya yok, demiş. Antiokus bu sert buyruk karşısında afallamış, biraz düşündükten sonra: Senatonun dediğini yapacağım, demiş. Bunun üzerine Popilius kendisini Roma milletinin dostu diye selamlamış. Böylece, kağıt üzerine çizilmiş birkaç harf Antiokus'a koca bir krallığı da kazanmak üzere olduğu zaferleri bir anda bıraktırmış.

Hemen elçileri Senato'ya yollayıp aldığı buyruğa ölümsüz tanrıların sözüymüş gibi uyacağını bildirmiş.

Augustus savaşarak aldığı bütün toprakları sahiplerine geri vermiş, ya da yabancılara bağışlamış.

Tacitus, İngiltere kralı Koidimus'dan söz ederken Roma'nın bu yüce kudreti üstünde durur: Romalılar der, eskiden beri, yendikleri kralları tahtlarında bırakıp buyrukları altına alırlar, böylece kendilerine kralları hizmet ettirmiş olurlar.

Türklerin padişahı Süleyman da Macar krallığına ettiği cömentliği herhalde aynı düşünceyle etmiştir.

Kendisi öyle dememiş de: Bunca ülke, bunca kudret bana çok geliyor, bezdim artık, dermiş. (Kitap 2, bölüm 24)

En iyisi gençlerde öğrenme hevesini ve sevgisini uyandırmaktır, yoksa kitap yüklü birer eşek yaparız onları. Kırbaç zoruyla bilim dolu bir çanta taşıyorlar onlara; oysa bilimi evimizde saklamak yetmez, evlenmek gerek onunla. (Kitap 1, bölüm 26)

Yorumlar kaynıyor her yanda karınca gibi, gerçek yazarsa binde bir çıkıyor. (Kitap 3, bölüm 13)

BİLGİ VE İNANÇ

Aldatmaya ve aldanmaya en elverişli şeyler bilmediğimiz şeylerdir. Bir defa, görülmedik şeylere insan nedense kolay inanır; sonra da, üzerlerinde konuşmaya, düşünmeye alışık olmadığımız için, bunlara kolay kolay karşı da koyamayız. Bu yüzden insan en az bildiği şeye en çok inanır. Bize masal okuyanlar çok rahat konuşurlar alşimistler, kahinler, hukukçular, falcılar, doktorlar gibi; korkmasam bunlara daha başkalarını da katardım.

Mesela Allahın istediklerine sözcülük eden birtakım adamlar vardır; her olayın nedenlerini bilir görünürler; Tanrının yaptıklarında yüce iradesinin hangi sırları gizlediğini görürler. Olup biten şeylerin birbirini tutmaması, bir o yana bir bu yana kaçması, bir doğudan bir batıdan gelmesi bu adamları yıldırılmaz. Yine hep bildiklerini okurlar, aynı kalemle akı da karayı da yazar dururlar. (Kitap 1, bölüm 32)

ESER VE ÇOCUK

Çocuklarımızı bizden oldukları için severiz. Etlerine etimiz, kemiklerine kemiğimiz deriz; ama bizim dünyaya getirdiğimiz daha başka şeyler var ki hiç de çocuklarımızdan aşağı kalmaz. Ruhumuzun, kafamızın bilgimizin doğurduğu çocuklar bedenimizden daha yüksek bir yanımızın meyvalarıdır ve daha çok bizdendirler. Biz bu çocukların hem anaları hem babalarıyız. Bunlar, iyi şeylerse bize daha fazla değer, daha fazla şeref getirirler; çünkü öteki çocuklarımızın değerleri bizden çok kendilerininindir; bizim onlardaki payımız pek sudandır berikilerinse bütün güzellikleri, bütün incelikleri, bütün olgunlukları bizimdir. Böyle oldukları için de bize daha yakın, daha bağlıdırlar.

Augustus'tan ya çocuklarını, yada bizleri bu kadar beslemiş yazılarını gömmesi istenseydi, çocuklarını gmerdi; gmmese günah işlemiş olurdu. Vallahi bilmem ama, ben Musalardan olacak güzel bir ocuğumu karımdan olacak bir çocuktan daha çok severdim sanıyorum. (Kitap 2, bölüm 7)

HÜZÜN DÜŞKÜNLÜĞÜ

Hüzün düşünlerinden değilim; bu halden hoşlanmam; ona değer de vermem; ama çokları hüznü büyük bir değer sayarlar; onu olgun, erdemli, kafalı insanların bir özelliği sayarlar. İtalyanlar bu duruma «kötülük» demekle daha uygun bir ad vermişler; çünkü hüzün her zaman zararlı, anlamsız, küçük, pısrırık bir duygudur; Stoacılar bu duyguyu kendilerine yasak etmişlerdi. (Kitap 1, bölüm 3)

Her onurlu insan, vicdanını yitirmektense, onurunu yitirmeyi yeğ görür. (Kitap 2, bölüm 16)

ŒİR ÜSTÜNE

Ne gariptir, Œairlerimiz Œiir yargılamasını, yorumlamasını bilenlerimizden çok daha fazla. Œiiri yapmak Œiirden anlamaktan daha kolay. Œiirin orta hallicesi beylik ölçülerle, sanat bilgisiyle yargılanabilir; ama Œiirin iyisi, olağanı aşan, tanrısal olanı kuralların ve aklın üstündedir. Onun güzelliğini sağlam ve olgun bir görüşle farkedene, bir ŒimŒeđin parıltısı kadar görebilir ancak onu. O güzelliğ aklımızı işletmez, başımızdan alır, allak bullak eder. Ona varmasını bileni saran coŒkunluk, Œiiri okuyup dinlettiği bir başkasını da etkiler: Nasıl ki mıknatıs bir iğneyi kendine çekmekle kalmaz, onu da mıknatıslayıp başka iğneleri çekmek gücünü verir ona. Tiyatrolarda daha açıkca görülür ki Œairi öfkeye, yasa, kine kaptıran, dilediği yerde kendinden geçiren o kutsal esin gücü Œairin aracılığıyla oyuncuya, oyuncudan da bütün bir halka geçer, birbirine asılan mıknatıslı iğneler dizisi gibi. (Kitap 1, bölüm 37)

EĞİTİM VE HALK

Oğullarım olsaydı, benim gibi büyümelerini isterdim. Babamdan Allah razı olsun, beni daha beşikte iken bir köylünün evine yollamış, orada süt emmişim; uzun süre en yoksul, en gelişigüzel bir hayat içinde kalmışım. Çocuklarınızı kendiniz yedirmeyin; hele bu işi sakın karınıza bırakmayın. Bırakın, çocuklarınız halkın ve doğanın yasaları içinde büyüsün; aç kalmasını, güçlüğe göğüs gemesini öğrensinler hayatın çetinliği onlar için gittikçe çoğalmasın, azalsın. Babamın beni böyle büyütmede bir başka maksadı daha vardı; beni halka bağlamak, bizden yardım bekleyen insanların haline ortak etmek istiyordu; gözlerimin, bana sırtını çevirenlerden değil, kollarını açanlardan yana bakmasını daha doğru buluyordu. Bu düşünce ile beni düşkün insanlara bağlamak, borçlu bırakmak istedi. İstediği oldu: Zayıf, zavallı insanlara kolayca bağlanabiliyorum. Bunu hem şerefli bir iş sayıyorum, hem de içimden öyle geliyor. Ülkemde kargaşalıklara neden olan bir partiye kızıyorum; hele bu parti başa geçip, her şeyi elde edince öfkem büsbütün artıyor çoğu kez bir partiye ezilmiş, gadir görmüş olduğu için bağlanmışımdır. (Kitap 3, bölüm 12)

GERÇEKÜSTÜ KANDIRMACALARI

İki gün önce, evimizden iki fersah ötede bir köyden geçerken, foyası yeni meydana çıkmış bir mucizenin sıcaklığı içinde buldum orasını. Meğer birkaç aydır o çevreyi oyalamış bu mucize, komşu illeri de etkilemeye başlamış ve her türlü meraklıların o köye akın etmesine neden olmuş. Köyün bir delikanlısı bir gece evinde hortlak sesiyle konuşmaya kalkmış; uzun sürmeyecek bir şaka yapmış bütün maksadı. Oynadığı oyunun umduğundan çok daha başarılı olduğunu görünce, işi biraz daha büyütmek için, köyün yarım akıllı, sersem bir kızını da almış yanına. Aynı yaşta bir başkasını daha bulup üç kişi olmuşlar, evde başardıkları oyunu bütün köyde başarmak için kilisede mihrap arkasına saklanıp yalnız geceleri ruhların ağzından konuşmuş ve ışık getirilmesini yasaklamışlar. Söyledikleri dünyanın imandan uzaklaştığı ve kıyamet gününün yaklaştığı gibi şeylermiş.

Din sahtekarları hep bu konuları işler, bu perde arkasında kolayca saklanırlar. Bu konuşmalardan sonra üç genç, oyunu ufak çocukların bile yutmayacağı görüntülere, aldatmacalara kadar vardırıp yakayı ele vermişler. Talihleri yardım etse bu şaka kimbilir daha ne kadar ileri gidebilirdi! Şu anda o zavallı gençler hapisteler ve herkesin budalalığının cezasını onlar çekecekler belki bir yargıç da kendi budalalığının öcünü onlardan alacak. Foyası meydana çıkan bu oyunda gerçek apaçık görülüyor; ama bilgimizi aşan bu benzer birçok şeylerde kafamızı, inanmakta olsun, inanmamakta olsun dizginlemeliyiz bence. (Kitap 2, bölüm 11)

Bana doğru gelen hiçbir şey yoktur ki yanlış gibi de gelmesin. (Kitap 2, bölüm 12)

YARARLI VE GÜZEL ÜSTÜNE

Eskiden, Epaminondas'ı üstün insanların en başına koymuştum; bu düşüncemi bugün de değiştirmiş değilim. Kendi kendisine yüklediği ödevlere ne kadar saygılıydı bu insan. Yendiği insanlardan hiçbirini öldürmedi. Yurdunu özgürlük dediğimiz o paha biçilmez nimete kavuşturmak için zorbaları ve suç ortaklarını biçimsel adalete uymadan, vicdan rahatlığıyla öldüren bu adam, düşmanları arasında ve savaşta bir dostunu, bir konuğunu ya da kendisini konuklayanı öldüren yurttaşlarını, ne kadar iyi bilinseler, kötü sayıyordu. İşte, zengin ruh yaratılışı buna derim ben. En sert, en kaba insan eylemleriyle, filozofların bulabileceği en ince iyiliği ve insanlığı uzlaştırabiliyordu. O azgın yürek, o acıya, ölüme, yoksulluğa öylesine dayanan o demir yürek nasıl oluyor da, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, en tatlı, en babacan duygularla yumuşayabiliyordu? Kendisinden başka herkesi yenmiş bir ulusu, kılıç ve kan dehşetiyle allak bullak eden insan, böylesine bir kargaşalık içinde, düşmanları arasında bir dosta, evinde kaldığı bir insana raslayınca kuzuya dönüyordu. Savaşı, en azgın anında, kıran kırana, kan gövdeyi götürürken iyi duygularla dizginlemesini bilen kişi, savaşa komutanlık yapmasını gerçekten en iyi bilen kişidir. Böylesi azgınlıklar içinde en ufak bir adalet örneği gösterebilmek bir mucizedir. Yalnız Epaminondas'ın sertliği, en yumuşak, en temiz, en tatlı insanlık duygularıyla kaynaşmasını başarabilmiştir. Kimi komutanlara göre, silahlı insanlar karşısında yasalar sökmezken, kimine göre, adalet zamanı başka, savaş zamanı başka iken (Caesar) kimine göre silahların sesi yasaların sesini duymaya engel olurken (Marius), bizim Epaminondas savaşta en ince kibarlıktan, insanlıktan ayrılmasını biliyordu. Belki savaş azgınlığı ve hoyratlığını, Musa'ların, sanat ve bilim perilerinin tatlılığı ve güler yüzleriyle yumuşatmasını düşmanlarından öğrenmişti.

Epaminondas kadar büyük bir eğiticiden sonra diyebiliriz ki, düşmanlarımıza bile yapılması doğru olmayan şeyler vardır ve ortak yarar özel yarardan her şeyi istememelidir.

Manente memorla etlam in dissidio puslicorum faederim privati furiş. (TitusLivius)

Kamusal bozuşmalar ortasında kişisel haklar unutulmadığından.

Et nulla potentia vires

Prreaestandi, ne quid pecet amicus, habet; (Ovidius)

Hiçbir devlet gücü hak veremez

Dostluk bağlarının koparılmasına.

Ne kralına hizmet için, ne kamu yararı, ne de yasalar uğruna her şeyi hoşgörebilir iyi bir insan:

Non enim patria praestat omnibus officiis ..... et ipsi conducit pios hasere cives im parentes. (Cicero)

Çünkü yurt bütün ödevlerin üstünde değildir ve yurttaşların yakınlarını sevmesi yurdun yararınadır.

İç savaşlarla geçen zamanlarımıza uygun bir ders veriyor bu sözler. Kuşandığımız zırhların yüreklerimizi katılaştırması hiç de gerekli değil; sırtımızın katılması yeter. Kalemlerimizi mürekkebe batırmakla yetinelim, kana batırmayalım. Dostluğu, kişisel bağları, verdiğimiz sözü, yakınlarımızı kamu yararına devlet uğruna hiçe saymak büyük bir yiğitlik ve eşine az raslanır yaman bir erdemse eğer, kendimizi özürülü göstermek için diyebiliriz ki bu kadar büyüklüğü Epaminondas'ın büyük yüreği bile kaldıramamıştı.

Şöylesine azıtılmış bir ruhun kudurmuşca kışkırtmalarından da nefret ediyorum doğrusu:

Dum tela micant, non vos pietatis imago Ulla, nec adversa conspecti fronte parentes Commoveant; vuftus gladio turbate verendos. (Lucianus)

Kılıç kından çıkınca bütün duygular susmalı! Karşı cephede babalarınızı da görseniz Paralayın suratlarını yalın kılıcınızla. Sütü bozuklara, kana susamışlara, hainlere, haklı görünerek cinayet işlemek fırsatını vermeyelim.

Öylesine azgın, amansız bir adaleti bırakalım; daha insanca davranışlardan örnek alalım. Zaman ve olaylar neler öğretmiyor insanlara! Cynna'ya karşı girilen iç savaşta, Pompeius'un bir askeri, karşı tarafta savaşan kardeşini farkına varmadan öldürünce, utanç ve kederinden hemen kendini de öldürüyor. Birkaç yıl sonra aynı halkın bir başka iç savaşında askerinin biri de kardeşini bile bile öldürdüğü için komutanlarından ödül istiyor!

Bir eylemi yararlı olduğu için dürüst ve güzel saymak yanlıştır; herkesi o eyleme zorlamak, yararlı diye herkes için onurlu olacağı sonucuna varmak doğru değildir:

Omnia non parüer rerum sunt omnibus apta.

Her şey tıpa tıp uygun değildir herkese.

İnsan toplumunun en zorunlu, en yararlı eylemini, evlenmeyi alalım. Azizlere göre güzel ve dürüst olan evlenmemektir; en şerefli saydıkları görevlerinde evlenmeye yer vermezler: Oysa biz haralarda, yalnız az değerli hayvanların çiftleşmesine engel oluruz. (Kitap 3, bölüm 1)

SEVENLER VE SEVİLENLER

Doğanın gerçekten bir yasası varsa, daha doğrusu hayvanlarla bizim her yerde ve her zaman ortak bir içgüdümüz olabilirse (ki tartışma konusudur) ben kendi hesabıma diyebilirim ki, her canlının kendini koruma ve zararlardan kaçma çabasından sonra dölleyenin dölüne beslediği sevgi bu alanda ikinci yeri tutar. Ve doğa, kurduğu makinenin yedek parçalarını çoğaltıp sürdürmeye, hep daha ilerisini sağlamaya bakıp bizden öyle istediği için, sevginin geriye doğru, çocuklardan babalara karşı pek o kadar büyük olmamasına şaşmalı. Buna Aristoteles'in düşüncesini de eklersek, birisine iyilik eden onu, onun kendisini seveceğinden daha çok sever; borçlunun borçlu olduğu kimseyi daha az sevmesi gibi. Her işçi de işini daha çok sever. Kaldı ki biz var olmaya düşkünüz, var olmaksızın devinmek, iş görmektir. Onun için herkes işinde var oluyor gibidir. İyilik eden güzel, dürüst bir iş görür; iyilik edilense bir yarar görmüş olur sadece. Ama yararlılık doğruluktan daha az sevgi değer bir şeydir. Doğruluk temelli, sürekli; insanın ondan göreceği karşılık değişmez.

Yararlılık yiter, elden kaçır kolayca; anımsaması da ne uzun sürer, ne de hoş gelir insana. En zora yapılan şeyi en çok severiz. Vermekse almaktan daha zordur. (Kitap 2, bölüm 8)

ÖLÜMÜN TADINA VARMAK

Cicero'nun mektuplaştığı Pomponius Atticus hastalığında, damadı Agrippa'yı ve iki üç dostunu çağırarak, demiş ki onlara: İyileşmeye çalışmaktan hiçbir kazancım olmadığı kanısına vardım. Hayatımı uzatmak için her yaptığım şey acılarımı da uzatıp artırıyor. Onun için hayatıma da hastalığıma da son vermeye kararlıyım. Bu kararımı hoşgörmenizi ve herhangi bir durumda beni vazgeçirmeye çalışmamanızı dilerim. Kendini açlıkla öldürme yolunu seçen Pomponius nasılsa birden iyileşivermiş: Ölmek için bulduğu yol sağlık getirmiş ona. Hekimler ve dostları bu mutlu olayı kutlayıp onun rahatlamasına sevinirlerken aldanıyorlarmış meğer; çünkü iyileşen hastayı kararından vazgeçirememişler ne yaptysalar. Diyormuş ki Pomponius: O türlü, bu türlü nasıl olsa bir gün bu adımları zorunda kalacağım; bu kadar ileriye gitmişken ne diye bırakıp bir daha yeni baştan zora sokayım kendimi. Adam ölüme öyle alıştırmış ki kendini, korkmak şöyle dursun can atar olmuş ona. Giriştiği savaşın doğruluğuna inandığı için onu bir an önce bitirme çabasına düşmüş. Ölümü böylesine tadarak, içine sindirerek beklemek, ölümden korkmaktan çok ötede bir şey.

Filozof Cleanthes'in serüveni de pek benzer buna: Diş etleri şişmiş, çürümüş ve hekimler çok sıkı bir perhiz vermişler ona. İki gün ağzına bir şey koymayınca öyle iyileşmiş ki hekimler artık eskisi gibi yiyip içebileceğini söylemişler. Ama o, perhizin verdiği baygınlığa benzer durumun tadına vararak geri dönmeye karar vermiş ve bir hayli yaklaştığı yere adımını atmış.

Romalı delikanlı Tullius Marcellinus çektiği bir hastalığın acılarına katlanamaz olmuş. Hekimleri hemen değilse de mutlaka iyileşeceğini söylemişler ama delikanlı hayatına son vermek istemiş ve dostlarını çağırıp ne düşündüklerini sormuş. Kimi, diyor Seneca, kendi korkaklıklarına uygun öğütler vermiş; kimi, dalkavukça, delikanlının hoşuna gideceğini sandıklarını söylemiş; ama bir Stoalı şöyle demiş ona: Uğraşma Marcellinus, önemli şeyler üstüne kafa yorarmış gibi. Büyük bir şey değildir yaşamak: Uşaklar da, hayvanlar da yaşıyor ama dürüstçe, akıllıca ve sağlam yürekle ölmek büyük bir şeydir. Düşün nedir kaç zamandır yaptığın, hep aynı şey: Yemek, içmek, uyumak; içmek, uyumak ve yemek. Hep bu çember içinde dönüp durmaktayız gerçekten. Yalnız başa gelen dertler, dayanılmaz acılar değil, yaşamaya doymak da ölümü ister insana. Marcellinus kendisine öğüt verecek olanı değil, yardım edecek olanı arıyordu. Hizmetçiler bu işe karışmaktan korkuyorlardı. Ama o filozof anlattı ki onlara, yalnız efendilerinin kendi isteğiyle ölüp ölmediği bilinmediği zaman hizmetçilerden kuşkulandır herkes; onun dışında, efendisinin ölmesine engel olmak onu öldürmek kadar kötüdür çünkü:

Invitum qui servat idem facit occidenti (Horatius)

Ölmek isteyeniyi kurtarmak öldürmekle birdir.

Sonra Marcellinus'a şunu da anlatır ki, nasıl yemek bitince soframızdan arta kalanı seyircilere dağıtırsak, hayat bitince de işlerimizi yönetenlere bir şeyler dağıtmak yerinde olur. Marcellinus açık ve cömert yürekli bir insanmış: Hizmetçilerine paralar dağıtmış ve avutucu sözler etmiş hepsine. Sonra da bıçaklara, kanlara başvurmamış. Bu dünyadan kaçmak değil, kalkıp gitmek istemiş sadece; ölüme sırt çevirmemiş göğüs germiş.

Sen mi güçlüsün ben mi, diyerek yemeyi içmeyi kesmiş; üç gün sonra üstüne ılık sular döktürerek yavaş yavaş kendinden geçmiş, geçerken de bir çeşit keyif duyduğunu söylemiş. Gerçekten de bitkinlikten yürekleri durur gibi olanlar hiçbir acı çekmediklerini, tersine, bir uykuya dalma,

rahatlama duygusu içinde olduklarını söylerler. (Kitap 2, bölüm 13)

YAŞAMA BAĞLILIK

Bütün insanlar cılız varlıklarına öylesine bağılıdır ki, sağ kalmak için razı olmayacakları hiçbir kötü durum yoktur. Bakın Maecenas ne diyor:

Debilem facito manu,

Debilem pede, coxa,

Lubriscos quate dentes:

Vita dum superest bene est.

Tek kollu da kalsam,

Kötürüm, damlalı da olsam

Sökülse de bütün dişlerim:

Ne mutlu bana yaşıyorsam.

Timurlenk cüzamlılara karşı uyguladığı görülmedik zalimliğini insanseverlik diye yutturuyordu. Her rasladığı cüzamlıyı öldürtürken, onları böylesine acılı bir yaşamdan kurtarmış olacağını söylüyordu. Oysa onlar ölmektense üç kat daha cüzamlı olmaya razıydılar.

Filozof Antisthenes, ağır hasta yatarken bağırıyormuş; kim kurtaracak beni bu acılardan, diye. Onu görmeye gelmiş olan Diogenes: İşte bu seni hemen kurtarır, istersen, diyerek bir hançer uzatınca ona: Yaşamaktan değil, acılarımdan kim kurtaracak? demiş Antisthenes. (Kitap 2, bölüm 37)

HERKESİN DEĞERİ KENDİNE GÖRE

Kendim nasılsam başkasını ona göre değerlendirmek hatasına düşmem çokları gibi. Buna aykırı düşen şeylere kolayca inanırım. Kendimi bağlı hissettiğim bir biçime başkalarını zorlamam herkes gibi. Bambaşka bir türlü yaşama biçimi olabileceğine inanır, akıl erdirebilirim.

Çoklarının tersine de, aramızdaki ayrılığı benzerlikten daha kolay kabul ederim. Başkasının benim hallerimden ve ilkelerimden dilediği kadar uzak kalmasını hoşgörürüm. Herkesi düpedüz ve bağımsız olarak kendi kişiliğiyle görür, kendi örneği içinde değerlendiririm. Kendim perhiz yanlısı olmadığım halde kimi rahiplerin perhizciliğini içtenlikle beğenmekten, davranışlarını uygun bulmaktan geri kalmam: Hayal gücümle kendimi onların yerine koyabilirim pekala. Hatta benden ne kadar ayrı iseler o ölçüde daha da çok sever ve sayarım onları. Birbirimizin kendi içinde değerlendirilmesini, kimsenin herkes gibi olmaya zorlanmamasını candan dilerim.

Kendi güçsüzlüğüm başkalarının gücü kudreti üstüne beslemem gereken düşünceleri hiç değiştirmez.

Sunt qui laudent, nisi quod se imitari posse confidunt. (Horatius)

Kimileri yalnız taklit edebilir sandıklarını överler.

Yerin çamurunda sürünürken de, ta göklerde, kahraman ruhların yüceliğini görmekten geri kalmam. Yaptıklarımın değilse bile düşüncemin düzgün olması, hiç olmazsa bu önemli yanımın bozulmadan işlemesi bana çoktur bile. Bacaklarım tutmazken irademin sağlam kalması az şey değildir. Yaşadığımız çağ, bizim iklimde hiç değilse, öylesine bozulmuş ki erdemin yaşanması şöyle dursun tasarlanması bile bir hayli zor. Yalnız okul sözlüğünde kalmışa benziyor erdem:

Virtutem verba putan, Ut lucum ligna (Horatius)

Erdem sadece bir söz onlar için Ve kutsal orman sadece odun.

Quam verreri deberet, etiamsi percipere non posent. (Tusculanes)

Erdem ki saymaları gerekir, anlamasalar bile. (Kitap 1, bölüm 37)

ZORLUĞUN DEĞERİ

Filozofların en akıllıları derler ki: akla uygun hiçbir şey yoktur ki tam tersi de akla uygun olmasın. Yakınlarda gevelediğim bu güzel sözü eskilerden biri (Seneca) yaşamayı küçümseme yolunda kullanmış: Ona göre, yalnız yitirmeye hazırlandığımız bir nimet bize zevk verebilir.

In auquo est dolor amissae rei, et timor amittendae. (Seneca)

Yitirme acısıyla yitirme korkusu bir kapıya çıkar.

Demek ister ki bununla, yaşamayı yitirme korkusunda olursak, yaşamının tadını çıkaramayız. Ama bunun tersi de söylenebilir: Yaşamaya bu kadar sıkı sarılıp, böylesine bir sevgiyle bağlanmamış, onun temelli olmadığını gördüğümüz, elimizden çıkmasından korktuğumuz içindir. Gerçek ortada çünkü: Ateş nasıl soğuktan hız alıyorsa bizim istemimiz de kendi karşıtıyla bilenip keskinleşiyor:

Si numquam Danaen habuisset abenea turis,

Non esset Danae de Jove facta parens. (Ovidius)

Danae yi funçtan kuleye komasaldı

Jupiter den hiç gebe kalmazdı Danae.

Bolluğun verdiği doygunluktur zevkimizi en fazla körleten; zevkimizi en fazla bileyen, coşturan şeyse özlediğimizi az ve zor bulmaktır.

Ominum rerum voluptas ipso quo debet fufare periculo crescit (Seneca)

Her şeyin zevki, bizi itmesi gereken tehlikeyle artar.

Galla, nega: satiatur amor, nisi gaudia torquent. (Martialis)

Galla, hayır de: aşk azapla beslenir yalnız.

Aşkın gevşememesi için Likurgos Lakedemonya'da evlenenlerin gizli yatıp kalkmalarını buyurmuş: Evlilerin yatakta görülmeleri, bir başkasıyla yatmaları kadar ayıp sayılıyormuş. Buluşmaların zorluğu, yakalanma tehlikesi, sonradan duyulacak utanç:

Et languor, et silentium,

Et latere petitus imo spritus (Horatius)

Ya o baygınlık, o sessizlik,

Ya o derinden gelen gizli ahlar,

Bütün bunlardır salçayı kıvamına getiren. Sevişmenin nice hoşlukları aşkın etkilerinden çekinerek, utanarak söz etmekten doğmaktadır. Şehvetin kendisi bile acı duyarak kızışmak ister. İncittiği, tırmaladığı zaman daha tatlı olur. Fahişe Flora, Pompeus'la yatıp da üzerinde dişlerimin izini bırakmadığım olmadı, dermiş.

Quod petire premunt arcte, faciuntque dolorem Corporis, et dentes inlidunt saepe lebellis:

Et stimuli supsunt, qui instigant laedere id ipsum Quodcumque est, rabies unde illi germina surgunt. (Lucretius)

Arzuyla sarıldıklarının canı yanar; Dişleri ısırır çok kez nazik dudakları. Gizli dürtüler incitmeye iter onları. Her tuttıklarını; azgınlıkları artar böylece.

Her iŖte görülen budur: Zodik değer kazandırıyor her Ŗeye. (Kitap 2, bölüm 15)

DÜŞÜNMEDE KENDİNDENLİK

Hemen bütün görüşlerimiz üstün sayılan kişilerden gelme, başkalarından alınmadır. Hiç de kötü değil öyle olması; öyle cılız bir çağda yaşıyoruz ki görüşlerimizi kendimiz seçsek en kötülerini seçerdik. Sokrates'in bize dostlarınca aktarılan konuşmalarını herkes beğendiği için biz de beğeniyoruz, kendi bildiklerimize dayanarak değil. Öylesi konuşmalar geçerli değil bugün. Aramızdan Sokrates'e benzer biri çıksa pek azımız değer verirdi ona.

Biz güzellikleri yalnız sivri, şişkin, süslü püslü olarak seviyoruz. Saf ve sade olanlar kolayca kaçıyor bizim kaba gözlerimizden öylelerinin ince ve saklı bir yanları var: İnsanın pussuz, yıkanmış, arınmış bir bakışı olmalı ki o gizli ışıltıyı görebilsin. Biz saflığı budalalıkla eşanlamda kullanıp kınamıyor muyuz? Sokrates doğal ve herkesinkine benzer yoldan yürütüyor düşüncesini. Bir köylü, bir kadın onun gibi söyler söyleyeceğini. Sözüne ettiği insanlar yalnız arabacılar, doğramacılar, terlikçiler, dülgerlerdir. Açıklamaları, benzetileri hep insanların en bayağı, en ortamalı eylemlerinden alınmadır; herkes anlar. Böyle kaba bir biçiminin altında onun yüce düşüncelerinin soyluluğunu, zenginliğini göremezdik biz; biz ki bilgiçlerin önem vermediği her şeyi adi, aşağılık sayarız ve zenginliği yalnız gösterişlerde süslerde püslerde görürüz. Bizim dünyamız gösteriş üzerine kurulmuş; insanlar üfürükle şişiyorlar yalnız, balonlar gibi hoplatılarak durabiliyorlar yukarda. Sokrates boş hayaller peşinde koşmuyor. Amacı bize, yaşamaya gerçekten ve sıkı sıkıya bağlı ve yararlı bilgiler, öğütler vermek.

servare modum, finemque tenere, taturamque sequi. (Lucianus)

işini düzenlemek, ödevini gözetmek ve doğaya uymak Sokrates hep kendisi olarak kaldı ve en son güçlülük kertesine sıçramalarla değil kendiliğinden yükseldi. Daha doğrusu hiçbir yere yükselmedi de bütün terslikleri, bütün zorlukları kaynaklarına, doğal çıkış noktalarına indirdi. Çünkü, örneğin Çato'da orta halli insanları çok aşan gergin bir tutum görüyoruz. Yaşadığı yiğitlik serüvenlerinde ve ölümünde onu hep dünyaya pek yukarılardan bakar görüyoruz. Oysa Sokrates'in ayağı hiç yerden kesilmiyor, en yararlı düşüncelerini gevşek ve özentisiz adımlarla yürütüyor; ölümünde ve insan yaşamında başa gelebilecek en belalı durumlarda da öyle davranıyor. (Kitap 3, bölüm 12)

UYDURMA NELENLER

Doğru olsun, yanlış olsun, orası önemli değil, İtalya'da bir atalar sözüymüş gibi derler ki, topal bir kadınla yatmamış olan kişi Venüs'ü en olgun tadıyla bilmez. Kaderin cilvesi ya da herhangi özel bir raslantı bu sözü halkın diline yerleştirmiş aynı şey kadınlar için de söylenir, erkekler için de. Çünkü Amazonların kraliçesi kendisiyle sevişmek isteyen İskitli'ye ne demiş? Bu işi topal daha iyi yapar, demiş. O kadınlar cumhuriyetinde, erkeklerin egemenliğinden kurtulmak için kadınlar onların kendilerine üstünlük sağlayan kol, bacak gibi uzuvlarından birini sakat ederlermiş ve onları yalnız, bizim şimdi kadınları kullandığımız iş için kullanırlarmış. Topalların bozuk devinimleri bu işe bir yeni tad katıyor, ya da bu türlüşünü deneyenler bir hoşluk buluyorlar belki, der geçerdim; ama yeni öğrendiğime göre Yunan filozofisi de bunun doğru olduğu kanısına varmış: Bu filozofi der ki, topalların bacak ve baldırları aksaklıkları nedeniyle kendilerine gelen besini alamadıklarından, onlardan yukarıda bulunan cinsel bölge daha dolgun, daha besili, daha güçlü olur. Bir başka görüşe göre de, topallık cimnastiğe engel olduğundan, bu sakatlığa uğramış olanlar güçlerini daha az harcamış olur ve Venüs'ün oyunlarına daha dolgunca katılırlarmış.

Yunanlılar dokumacı kadınların ötekilerden daha sıcakkanlı olmalarını da aynı nedene bağlıyorlar: Zanaatları gereği hep evde oturduklarından bedenleri fazla deprenmiyormuş. Böyle düşünülürse daha neler neler gelebilir insanın aklına. Topal dokumacı kadınlar için ben de diyebilirim ki işleri gereği oturdukları yerde ileri geri depreşmeleri arzularını kabartıp kıskırtıyor onları, araba salıntılarının kibar bayanları gıcıklayabileceği gibi.

Bu örnekler başta söylediğimi doğrulamıyor mu? İnsan aklı çok kez olmayacak şeylere nedenler uyduruyor. (Kitap 3, bölüm 10)

EFENDİLER VE UŞAKLAR

Platon'un bir öğütü hiç hoşuma gitmez: Kadın olsun, erkek olsun hizmetçilerinizle şakalaşmadan, senli benli olmadan, hep bir efendi ağzıyla konuşmalıymışız. Benim aklım buna ermedikten başka, servet üstünlüğüne öylesine önem vermek hiç de insanca ve haklı bir davranış değil. Uşaklarla efendiler arasındaki ayrılığın daha az göze battığı yerde daha adaletli bir düzen vardır bence. (Kitap 3, bölüm 3)

PEŞİN VE KESİN YARGILARA KARŞI

Ben ağır anlayışlı, biraz da elle tutulur, olağan şeylerden yanayım; onun için de eskilerin şu dedikleri bana dokunmaz:

Majorem fidem homines adhibent üs quae non intelligunt.

İnsanlar anlamadıklarına daha çok inanırlar.

Cupidine humani, ingenii libentius obscura creduntur. (Tacitus)

İnsan kafası öyledir ki kendisine karanlık gelene daha kolay inanır.

Biliyorum kızıyorlar bana; şüphe etmemi yasaklıyor, şüphe edersem ağır küfürler savuruyorlar. İnanırmanın yeni bir yolu da bu. Ama, Tanrıya şükür, benim inancım yumrukla değiştirilecek cinsten değildir. Görüşlerini yanlış olmakla suçlayanlara çatsınlar. Ben görüşlerini sadece anlaşılması zor ve cüretli olmakla suçluyorum. Karşı görüşü ise, onlar kadar azgınlığa varmadan ben de tutmuyorum.

Videantur sane, ne affirmantur modo (Cicero)

Olabilir desinler, ama olur demesinler.

Düşüncelerini kafa tutarak, buyruklar vererek ortaya koyanlar akıldan yana güçsüz olduklarını belli ediyorlar. (Kitap 3, bölüm 11)

BİLMEDİĞİNİ SÖYLEYEBİLME

Dünyadaki birçok kötülükler, daha cüretle söyleyelim, dünyanın bütün kötülükleri, bizi bilgisizliğimizi açığa vurmaktan kaçınmaya, reddemediğimiz şeyi kabul etmeye alıştırmalarından geliyor. Her şeyden bilgiçe ve kesinlikle söz ediyoruz. Roma'da bir adet varmış: Bir tanığın gözleriyle gördüğünü söylediği ve bir yargıcın en kesin bilgiyle ortaya koyduğu şeyden bile, bana öyle geliyor ki, diye söz edilmiş. Olabilecek şeyleri bana hiç şaşmazmış gibi yutturmaya kalktıkları zaman o şeylere karşı nefret uyandırıyorlar bende. Önerilerimizin, küstahlığını yumuşatan şu sözleri severim ben: Olabilir ki, kimi yerde, kimisi, derler ki, sanırım benzeri sözleri. Çocukları eğitecek olsam, kestirip atarca değil şöyle sorarca karşılık vermeye alıştıırırdım onları: Ne demek bu? Bundan anlamam, olabilir, doğru mu? On yaşında bilginler gibi konuşacaklarına altmış yaşında öğrenci gibi kalsınlar. Bilgisizlikten kurtulmak isteyenin onu açığa vurması gerekir. İris, Thaumantis'in (aydınlık şaşkınlığın) kızıdır. Şaşma bütün filozofinin temeli, soruşturma gelişmesi, bilgisizlik son aşamasıdır. Bilgisizliğin öylesi vardır ki yücelik ve cömertlikten yana bilimden aşağı kalmaz; o bilgisizliği kavramak için de bilimi kavramak için gerektiği kadar bilim ister. (Kitap 3, bölüm 2)

BÜYÜKLÜK VE İNSANCALIK

Şana şerefe ermenin en kestirme yolu şan şeref için yaptığımızı kendi vicdanımızın buyruğuyla yapmaktır. Büyük İskender'in değeri bence, o parlak yaşayışı içinde Sokrates'in düşkün ve sönük bir yaşayışı içindeki değeri yanında bir hayli cılız kalıyor. Düşüncem Sokrates'i İskender'in yerine koyabiliyor rahatlıkla, ama İskender'i onun yerinde düşünemiyorum. İskender'e ne yapmasını bildiğini sorsalar: Dünyaya boyun eğdirmesini bilirim, der; Sokrates ise insan yaşantısını doğal niteliğine uygun olarak yönetmesini bildiğini söyler. Bu bilim daha ağır basan, daha saygın bir bilimdir. Ruhun değeri yükseltilirken değil, düzenli olmasındadır.

Ruhun büyüklüğü büyük yerlerde değil, gösterişsiz yerlerde çıkar ortaya. Onun için bizi içimize inerek yargılayanlar ünlü eylemlerimize pek önem vermezler, bunların aslında çamurlu ve bataklık bir dipten fişkırmış pırıltılı su serpintileri olduğunu görürler. Bizi parlak görünüşümüze göre yargılayanlar ise içimizin de aynı parlaklıkta olduğunu sanırlar, onları şaşkırtan ve görüşlerini aşan başarı güçlerini halkın ve kendilerinin güçleriyle bir arada düşünemezler. Bir işçinin helaya gitmesini, karısıyla yatmasını düşünmek olağan gelir de bize, gösterişli ve bilginliğiyle saygınlık kazanmış bir koca başbakanı o durumlarda düşünmeyi yadırgarız. O yüksek tahtlarda oturanlar yaşayacak kadar alçalamazlar gibi gelir bize. (Kitap 3, bölüm 2)

KENDİ ZENGİNLİĞİMİZ

Biz kendimiz sandığımızdan daha zenginizdir; ama bizi her şeyi başkalarından almaya, dilenmeye alıştırmışlar. Kendimizden çok başkalarından yararlanacak biçimde yetiştiriyorlar bizi. İnsan hiçbir şeyde gerek duyduğu kadarıyla yetinmiyor. Ne şehvette, ne servette, ne devlette kollarını kucaklayamayacak kadar açmaktan alabiliyor kendini; açgözlülüğü ılımlı olamıyor bir türlü. Bilme merakı da aşırı gidiyor bence insanın: Başaramayacağı kadar, gereğinden fazla iş alıyor üstüne, bilginin yararını konusu kadar genişleterek.

Ut omnium rerum sic litteram quoque intemperatis laboramus. (Seneka)

Her şeyde olduğu gibi okuma çabasında da ölçüyü aşıyoruz.

Tacitus, oğlunun aşırı bilim oburluğunu dizginleyen Agricola'nın anasını övmekte haklı öyle bir nimet ki bu, sağlam gözlerle bakılırsa, insanların bütün nimetlerinde olduğu gibi onda da doğal olarak bir hayli gereksizlik, güçsüzlük bulunduğu ve pahalıya da mal olduğu görülür.

Bilim edinmek, et ya da balık satın almaktan çok daha netametli bir şeydir. Çünkü satın aldığınız nesneyi bir kaba kor eve getirirsiniz; ne mal olduğunu yakından da görebilir, ne kadarını ne zaman yiyeceğinizi düşünürsünüz ama bilimler öyle mi ya? Ruhumuzdan başka bir kaba koyamıyoruz onları. Satın alır almaz yutuyoruz; çarşıdan zehirlenmiş ya da değişmiş olarak çıkıyoruz. Öyle bilimler var ki kafamızı besleyecek yerde engel ve yük oluyorlar bize, öyleleri de var ki iyileştirecek yerde öldürüyorlar bizi. (Kitap 3, bölüm 12)

Halkı bir tek insan, bir tek insanı bütün halk gibi gör. (Kitap 1, bölüm 39)

TÜRK ORDULARINDAKİ DİSİPLİN

Askerlerin düşmandan çok komutanlarından korkmalarını isteyen o eski ahlak ne oldu? Şu güzelim örneğin benzeri nerde: Bir elma ağacı Roma ordusunun kamp kurduğu bir yerin ortasında kalmış da ertesi gün ordu çekilip giderken olgun, nefis elmaları bir teki eksilmeden sahibine bırakmış. İsterdim ki gençlerimiz vakitlerini pek yararlı olmayan gezintiler ve pek onurlu olmayan uğraşlarla geçirecek yerde biraz gidip yaman bir Rodoslu kaptanın bir deniz savaşını nasıl yönettiğini, biraz da Türk ordularındaki disiplini görsünler. Çünkü bizimkinden çok ayrı ve çok üstün onlardaki disiplin. Bizim askerlerimiz seferde eskisinden daha uygunsuz, sorumsuz, Türk askerleriyse tersine daha ölçülü, daha çekingen davranıyorlar. Çünkü, onlarda, barış zamanı fakir rahatsız etmek, malını çalmak birkaç kötek cezasıyla geçiştirildiği halde, savaşta en ağır cezaları görüyor. Parasını vermeden bir tek yumurta almanın cezası tam elli sopa. Onun dışında, karın doyurmayan, az ya da çok değerli herhangi bir şeyi çalanlar hemen kazığa geçiriliyor ya da başları kesiliveriyor. Fatihlerin en zalimi olan Selim üstüne yazılanları okurken şaşım:

Mısır'ı aldığıında Şam şehrini bolluk ve güzellikle saran eşsiz bahçelere askerlerinden hiçbirinin eli değmemiş; hem de kapalı değil açık oldukları halde. (Kitap 3, bölüm 12)

ÖLÜME HAZIRLANMA

Çoğu zaman ölüme hazırlanma ölümün kendisinden daha fazla azap vermiştir insana. Eskilerden biri, hem de akıllılarından biri söyler bunu:

Minus afficit sensus fatigatio quam cogitatio (Quintilianus)

Duymak düşünmekten daha az üzer bizi.

Ölümü yanı başımızda duymak kimi zaman birden, kaçınılmaz bir şeyden kaçınmama kararını verdirir bize. Eski zamanda gladyatörler görülmüştür ki, korka korka çarpıştıktan sonra ölümü yiğitçe karşılamış, gırtlaklarını düşmanın kılıcına uzatıp ölümü kendileri istemişlerdir. Uzağımızdaki ölümü düşünmek daha sürekli, dolayısıyla daha zor katlanma çabası ister. Ölmesini bilmiyorsanız, hiç tasalanmayın; doğa hemen gereğince ve yeterince öğretir size; bu işinizi o görüleceği gibi görür siz yormayın kendinizi.

Incertam frustra, mortales, funeris horam

Quaritis, et qua sit mors aditura via. (Propertius)

Boşuna bilmek istiyorsunuz, ölümlüler

Ölüm saatinizin ne zaman, ne yoldan geleceğini.

Paena minor certam cubito preferre ruinam

Quod timeas gravius sustinuisse diu. (Ciallus)

Kaçınılmaz bir belaya birden katlanmak

Uzun süre korku azapları çekmekten yeğdir.

Yaşamayı ölüm kaygısıyla, ölümü de yaşama kaygısıyla bulandırıyoruz. Biri dertlendiriyor, öteki korkutuyor bizi.

Ölümün kendisine karşı hazırlanıyor değiliz aslında. Çarçabuk olup biten bir şey bu. Çeyrek saatlik, uzantısız, zararsız bir azap için ayrıca uzun boylu kafa yormalara değmez. Doğrusunu isterseniz, ölüm hazırlıklarına karşı hazırlanıyoruz. Filozofi bize ölümü hep göz önünde tutmamızı, vaktinden önce görüp üstünde düşünmemizi buyuruyor, sonra da bu öngörüp düşünmelerin bizi üzmemesi için alacağımız tedbirleri, uyacağımız kuralları öğretiyor. Hekimler de öyle yapmıyorlar mı?

Bizi hastalıklar içine atıyorlar ki üstümüzde ilaçlarını ve sanatlarını kullansınlar. Yaşamasını bilmemişsek bize ölmesini öğretmek yersizdir. Dayanaklı olarak, iç rahatlığıyla yaşamasını bilmişsek aynı biçimde ölmesini biliriz.; Bırakalım onlar diledikleri kadar övünsünler.

Tota filosoforum vita commentatio mortis est. (Cicero)

Filozofların bütün hayatı ölüm üstüne düşünmedir.

Bana sorarsanız, ölüm yaşamın ucudur, ama amacı değil; sonu, bitimidir, ama konusu değil. Yaşamın gözlerini dikeceği şey kendi kendisi olmalıdır. Ona gerekli olan çaba kendini düzenlemek, yönetmek, kendi kendisine katlanmaktır. Yaşama biliminin bu genel ve başlıca bölümünün içerdiği daha birçok işler arasında ölmesini bilme de vardır; ve bu iş, korkunun ona verdiği ağırlık olmasa, en hafiflerindedir.

Yararlılık ve yalın gerçeklik bakımından basit insanların bize verdiği dersler, bilimin tam ters yönde verdiği dersleri hiç de aratmazlar. İnsanların zevkleri ve güçleri değişiktir onları kendilerine göre, değişik yollardan yönetmek gerekir.

Quo me comque rapit tempestas, deferor hospes (Horatius)

Fırtına nereye atsa beni, orda bir yer vardır yaşanacak.

Çevremdeki köylülerden hiçbirinin son saatlerini nasıl bir tutum, nasıl bir yürekle geçireceği üstüne düşündüğünü görmedim. Doğa ona ölümü yalnız öleceği zaman düşünmesini öğretmiştir. Ölümü Aristoteles'ten daha güzel bir davranışla karşılar çünkü. Aristoteles hem ölümün hem de uzun bir hazırlanmanın çifte baskısı altındadır. Oysa Caesar'a göre de en az düşünülmüş olan ölüm, en mutlu ve en ağırlıksız ölümdür.

Plus dolet quam messes est, qui ante dolet quam messe est. (Seneka)

Gereğinden önce dertlenmek, gereğinden fazla dertlenmektir.

Ölüm düşüncesinin acılığı bizim onu kurcalamamızdan geliyor. Doğanın gerektirdiklerini ondan önce düşünüp yönetmeye kalkmak yüzünden hep başımızı derde sokarız böyle. Yalnız bilginlerdir sapa sağlamken ağız tadıyla yemek yiyemeyen ve ölüm düşüncesiyle kasılıp kaşlarını çatanlar. Basit insan yalnız iş başına geldiği zaman çare ve avuntu arar ve ne kadar uygulanyorsa o kadar da düşünür. Hep demez miyiz ki kaba halkın, başına gelenlere, sabırla katlanması, gelebilecek korkunç belalarıysa hiç aklından geçirmemesi kafasızlığından, sersemliğinden gelir; ruhları kalın ve katı olduğu için etkilenmesi, sarsılması daha zordur. Eh, öyleyse biz de artık sersemlik okulunda yetiştirelim kendimizi. Bilimlerin bize vaadettikleri son mutluluk budur ve sersemlik ne rahatlıkla götürüyor ona öğrencilerini. (Kitap 3, bölüm 12)

Gideceği limanı bilmeyene hiçbir rüzgardan hayır gelmez. (Kitap 2, bölüm 2)

ÇİRKİNLİK ÜSTÜNE

En büyük değerlerin kusursuz bir örneği olan Sokrates'in o dedikleri çirkinlikte, ruhunun güzelliğine aykırı bir yüze ve bedene düşmüş olmasına pek içerlerim; o Sokrates ki güzelliğin aşığı, delisidir. Doğa haksızlık etmiş ona akla ne yakın gelen, ruhla bedeninin birbirine uygun ve bağıntılı olmasıdır.

Ipsi animi magni refert quali in corpore locati sint; multa enim e corpore existunt quae acuant mentem, multa quae obdundant. (Cicero)

Ruhların yerleştikleri beden yapısının niteliği pek önemlidir; çünkü birçok beden özellikleri vardır ki ruhu keskinleştirir; birçokları da vardır ki körletir.

Cicero'nun körletici beden özelliğiyle demek istediği bozuk ve biçimsiz bir yaratılış çirkinliğidir. Ama biz ilk bakışta ve genellikle yüzde gördüğümüz, bizi sudan nedenlerle yadırgatan bir alımsızlığa da çirkinlik diyoruz: üzgün, kusursuz organlar üstündeki tende, bir lekede, bir yüz çatıklığında bilinmez nedenlerle hoş gitmeyen bir alımsızlığa. Dostum La Boetie'de çok güzel bir ruhun büründüğü çirkinlik bu türdendi. Yüzeydeki bu çirkinlik, pek çarpıcı olmakla birlikte ruh hallerine daha az zarar verir, insanların görünüşündeki yeri de pek kesin değildir. Biçimsizlik, çarpıklık dediğimiz öteki çirkinlik insanın içini etkileyebilir. Her iyi cilalanmış deri pabuç değil, ama her iyi yapılmış pabuç içindeki ayağın biçimini belli eder. (Kitap 3, bölüm 12)

CİNSEL EYLEM ÜSTÜNE

Cinsel eylem insanlara ne kötülük etti ki kimse utanmadan söz edemiyor ondan, ciddi ve edepli konuşmalarda yer verilmiyor ona? Hiç sıkılmadan öldürmek, çalmak, aldatmak diyebiliyoruz da ona geldi mi kısıveriyoruz sesimizi. Neden acaba? Yoksa onun sözünü ağızımızda ne kadar az harcarsak düşüncesi kafamızda o kadar büyütme hak mı kazanıyoruz? Çünkü, bilirsiniz, en az kullanılan, en az yazılan, en saklı tutulan sözler en iyi bellenen, en çok insanca bilinen sözlerdir. Her yaşta, her baştaki insan onu ekmeği bildiği kadar bilir. Dile, sese, harfe gereği olmadan herkesin içine yazılır. Suskunun dokunulmazlığı içine kapamışız cinsel eylemi: Çıkarmak bir suçtur ordan onu, suçlamak ve yargılamak için bile olsa. Ancak dolambaçlı sözler ve resimlerle kırbaçlamaya kalkabiliriz onu. Böylesine tiksindirici olmak bir suçlu için ne büyük onur: Adalet dokunmayı, bakmayı suç sayıyor bu suçluya! Cezasının ağırlığı özgürlük, dokunulmazlık kazandırıyor suçluya. Kitaplar için de öyle olmuyor mu? Ne kadar yasaklanırlarsa o kadar daha çok satılıyor, o kadar daha çok okunuyorlar. (Kitap 3, bölüm 5)

İNSANA GÜVEN GÖSTERMENİN YARARI

Adamın biri evimi ve beni bir pusuya düşürmeyi kurmuş. Kurnazlığı kapıma önce yalnız gelip içeriye girmekte biraz telaş göstermek oldu. Kendisini adından tanıdım; komşum ve az çok da benden yana olduğu için ona güvensizlik gösteremezdim. Herkes gibi ona da kapımı açtırdım. Bir de baktım adam korkular içinde, atı soluk soluğa, bitik bir halde. Şu masalı anlattı bana: Bizden yarım fersah ötede, benim de tanıdığım, kavgalı olduklarını bildiğim bir düşmanıyla karşılaşmış; düşmanı dolu dizgin ardına düşmüş; gafil avlandığı ve yanında az adamı olduğu için can havliyle benim kapıya dar atmış kendini; adamlarını çok merak ediyormuş; ya ölmüş ya da yakalamışlarmış. Ben saflıkla onu avutmak, güvenlendirmek ve ferahlatmak için elimden geleni yaptım. Az sonra, askerlerinden dördü beşi aynı surat ve aynı telaşla içeri girmek istediler; ardından başkaları, daha başkaları sökün etti; yirmi beş otuz kadar oldular; hepsi tepeden tırnağa silahlı ve hepsi düşmanlarından kaçma numarası yapmakta idiler. Bu kadarı bende kuşku uyandırmaya başladı. Ne zamanlarda yaşadığımızı, benim evim ene kadar göz dikildiğini biliyordum ve tanıdıklarım arasında böyle baskınlara uğramış olanlar vardı. Ne var ki, başladığım nezaketi sonuna götürmemekte bir kazancım olmayacağı ve caymakla bütün ipleri koparmış olacağımı düşünerek, her zamanki gibi, işi oluruna, en doğal ve basit yoluna bırakıp hepsine kapımı açtırdım. Doğrusu, ben aslında yaratılıştan güvensizliğe ve kuşkulara düşmeyen bir insanımdır.

Bana kötülük edenleri dinlemeye, hoşgörmeye çalışırım. Ejderhalara ve mucizelere nasıl inanmıyorsam, çok büyük tanıklar olmadıkça insanlarda doğa dışı korkunç canavarlıklar olacağına inanmam. Ayrıca ben kadere seve seve boyun eğebilir, kendimi onun kollarına bırakabilirim. Böyle oluşumdan da bugüne dek zarardan çok yarar gördüm. Kader hep benden daha akıllı davranıp benim çıkarımı benden daha iyi sağladı. Yaşamımda başarılımış zor, ya da belki akıllıca denebilecek birkaç eylem vardır. Bilin ki bunlarda benim payım üçte bir, kaderin payıysa en az üçte ikidir. Bence başarısızlıklarımız kadere yeterince güvenmemekten ve elimizde olmayan bir gücü kendi davranışımıza bağlamaktan geliyor.

Dilediklerimize varamayışımız çok kez bundan ötürüdür. Kader insan aklına, onun zararına olmak üzere verdiğimiz hakları kıskanıyor ve biz ne kadar artırırsak o da o kadar azaltıyor bu hakları...

Uzatmayalım, o adamlar at üstünde evimin avlusunda beklediler. Şefleri benimle içeri girmiş, adamlarından haber alır almaz gideceğini söyleyerek atının ahıra götürülmesini istememişti. Giriştiği işi artık avucuna almış durumdaydı; geri kalanı eyleme geçivermesiydi yalnız. Sonradan çok kez anlatmışlar bana; çünkü bu yaptığını anlatmaktan sakınmıyordu hiç. Yüzüm, davranışım, açık yürekliliğim kalleşliği söküp atmış içinden. Adamları vereceği işaret için hep gözlerine bakıp dururken o birden atına bindi ve onlar bu kazançlı durumunu nasıl tam sonunda bırakmasına şaşadursunlar, çekti gitti. (Kitap 3, bölüm 12)

KENDİNİ ÖLDÜRME

Hegesias dermiş ki: Yaşamamanın yolu gibi ölmenin yolunu da kendimiz seçmeliyiz. Diogenes, filozof Speusippos'a rastlamış. Tutulduğu iyileşmez fil hastalığından ötürü kendini sedyeyle gezdirten Speusippos: Selam sana, Diogenes, demiş. Sana selam yok, diye karşılık vermiş Diogenes, sen ki bu halinle yaşamaya katlanıyorsun hala. Bir zaman sonra filozof öylesine zor yaşamaktan sıkılarak kendini öldürmüş.

Bunun tersi düşünceler de yok değil. Birçoklarına göre de bu dünya kışlasını, bizi oraya koyanın buyruğu olmadan bırakıp gidemeyiz. Tanrı bizi yalnız kendimiz için değil, ona ve başka insanlara hizmet etmek için yollamış; onun izniyle gidebiliriz ancak, kendi iznimizle değil. Doğuşumuz bizden çok ülkemiz içindir. Yasalar kendi çıkarları için hesap sorarlar bizden; bizi öldürme hakkı onlarındır; görevimizden kaçtığımız için hem bu dünyada, hem ötekinde cezalanırız.

Bizi bağlayan zinciri taşımak onu kırmaktan daha fazla yürek ister ve yurdu için bütün cefalara katlanan Regulus, kendini öldüren Cato'dan daha üstün bir yılmazlık sınavı vermiştir. Gözü kararma ve sabırsızlanmadır bizi ölüme koşturan. Dinç erdem hiçbir belaya sırtını çevirmez; dertleri ve acıyı arar, yiyeceğini arar gibi zalimlerin korkutmaları, işkenceler, cellatlar diriltir, dinçleştirir onu;

Duris ut ilex tonsa bipennibus

Nigra feraci frodis in Algido

Per damna, pen cades, ab ipso

Ducis opes animumque ferro. (Horatius)

Karanlık ormanında Algido'nun

Dalları baltayla budanan meşe gibi

Bu belalar, bu cefalar, bu zincirler

Yiğitliğine yiğitlik katar onun.

Bir başkası da şöyle der:

Non est ut putas virtus, pater,

Timere vitam, sed malis ingentibus

Obstare, nec se vertere ac retro dare. (Seneka)

Erdem yaşamaktan korkmakta değil, baba,

Belalara karşı koyup diretmekte

Yolundan dönmemektedir.

Bir başkası da şöyle:

Rebus in adversis facile est contemnere mortem;

Fortius ille facit qui miser esse potest. (Martialis)

Kolaydır ölümü küçümsemek başımız dertteyken,

Daha yiğittir başına gelene katlanan.

Yigitlere değil korkaklara yaraşır feleğin sillesinden kamak iin bir ukura, ağır mezar taşları altına bzlmek. Fırtına ne kadar sert olursa olsun, yiğit olan şaşmaz yolundan yordamından.

Si fractur illabatur orbis,

Imparidam ferient ruina. (Horatius)

Dünya parçalanıp yerle bir olsa

Yiğitçe katlanır yrkılmasına.

Başka dertlerden kaçmaktır en çok bizi ölmeye iten; o kadar ki, ölümden kaçmak kimi zaman lme koşturur bizi.

Hic, rogo, non furor rest, ne moriari, mori? (Martialis)

Delilik değil midir, sorarım, ölüm korkusundan lmek?

Uçurum korkusuyla kendi kendilerini uçuruma atar kimi insanlar.

Usque adeo, morits formidine, vitae

Precipit humanos odium, lucisque videndae,

Ut sibi consciscant maerenti pectore lethum,

Obliti fontem curarum hunc timorem. (Lucretius)

Ölüm korkusuyla insanlar

Bıkarlar yaşamaktan, ışıktan;

Atılırlar ölüme, ölümden korkmanın

Dertlerin kaynağı olduğunu unutarak.

Platon yasalarında, en yakınıını, en iyi dostunu yani kendisini öldürenin onursuzca gömülmesini ister, eğer bu işi kamu yargısıyla, kaderin başına getirdiği önlenmez, çekilmez bir dert, katlanılmaz bir utanç yüzünden değil de, korkaklığından, ürkek bir ruhun güçsüzlüğünden ötürü yapmışsa. Yaşamımızı horgrmek de gülünç bir düşüncedir aslında; çünkü yaşam bizim varımız yoğumuz, her şeyimizdir. Daha soylu, daha zengin bir varlığı olan şeyler bizimkini ktleyebilir; ama bizim kendimizi hor görüp hiçe saymamız doğaya aykırıdır; başka hiçbir yaratıkta görülmeyen özel bir hastalıktır kendinden nefret etmek, yüz çevirmek. Olduğumuzdan başka olmayı dilemek gibi bir saçmalıktır bu. Bu dilek yerine gelse bile bize bir şey kazandırmaz. İnsanken melek oluvermeyi isteyen kendi için bir şey yapmaz, olduğundan daha iyi olmaz; çünkü kendisi ortada kalmayınca kim tadacak, değerlendirecek bu değişmeyi onun yerine? (Kitap 2, bölüm 3)

Kendiliğinden doğuveren halk şiirinin öyle saf ve yalın güzellikleri oluyor ki en olgun şiir ustalığının ulaştığı başlıca gzellekle kıyaslayabiliriz: Gaskonyalıların türkülerinde, hiç bilimden, okur yazarlıktan haberi olmayan kimi ulusların türkülerindeki şiir gibi. Bu iki şiirin arasında kalan orta halli şiiri ise küçümser, beğenmez, tutmayız. (Kitap 1, bölüm 56)

BÜYÜK EYLEMLER VE YAŞ

Benim bildiğim kadarıyla bütün güzel insan eylemleri, ne türden olursa olsun, sanırım eski zamanda da bizim zamanımızda da, otuz yaş sonrasında daha çok otuz yaş öncesinde başarılmıştır. Aynı insanların yaşamlarında da çok kez öyle. Bunu Anibal ve büyük hasmı Scipio için hiç yanılmadan söyleyemez miyim? Yaşamlarının yarısından çoğunu, gençliklerinde kazandıkları ünle yaşadılar. O yaştan sonra başka herkese göre büyük adam oldular, ama kendileri bakımından hiç de olmadılar. Ben kendi hesabıma, otuz yaşından sonra beden ve kafa gücümün artmaktan çok azaldığından, ilerlemekten çok gerilediğinden eminim. Zamanlarını iyi kullananların bilgileri, görgüleri yaşadıkça artabilir; ama canlılık, çeviklik, sağlamlık gibi kendi içimizdeki daha önemli, daha özgün yetenekler yaşla soluyor, gevşiyorlar:

Ubi jam validis quassatum est viribus oevi

Corpus, et obstusis ceciderint viribus artus.

Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque. (Lucretius)

Yaş ağır basınca bedenimiz üstüne

Aşınan çarklar zor döner olunca

Kafa sendeler, saçmalar, sayıklar.

Kiminde beden, kiminde kafa pes eder ilkin yaşın ağırlığı altında. Beyinleri midelerinden ve bacaklarından daha önce yıprananları çok gördüm. Bu dert, ona uğrayanın pek fark etmediği, açıkça belli olmadığı için daha da tehlikelidir. Bundan ötürü yasaların bize fazla iş gördümesinden çok, işe çok geç başlatmasından yakınmaktayım. Bana öyle gelir ki, yaşamın dayanıksızlığı, her gün türlü olağan tehlikeler içinde bulunması göz önünde tutularak, başlangıç dönemine, işsiz yaşamaya, çıraklığa o kadar fazla yer verilmemeli. (Kitap 1, bölüm 57)

SAKLANAN KÖTÜLÜKLER

Günahlarımızı ortaya dökmek, ayıp olsa bile, bunun örnek olup herkese uygulanması tehlikesi pek yoktur. Aristo der ki, insanların en çok korktukları rüzgarlar, saklı yerlerini açan rüzgarlardır. Alışkanlıklarımızı saklayan o saçma örtüleri sıyırıp atmak gerekir aslında. Niceleri vicdanlarını kerhaneye gönderip davranışlarını kurallara uyduruyorlar. Hainler, katiller bile nezaket kurallarını benimsiyor, ödevlerini bundan ibaret sayıyorlar. O kadar ki haksızlığın kibarlıktan yana, kötülüğün edepten yana bir eksiği olmayabiliyor. Ne yazık ki kötü insan budala da olmayıp kötülüğünü edep altında saklamasını beceriyor. (Kitap 3, bölüm 5)

KİTAPLAR VE İNSANLAR

Ne yapacağız bu insanlarla? Yalnız kitaba girmiş tanıklıklara önem veriyor insanlara kitaba girmediği, doğruluğu geçerli yaşı olmadıkça inanmıyorlar. Budalalıklarımızı harflere dökünce saygınlığımız oluyorum. Okudum demek, birinden duydum demekten çok daha ağır basıyor. Ama ben insanların ellerini ağızlarından daha inanılır bulmadığım, konuşurken saçmaladığımız kadar yazarken de saçmaladığımızı bildiğim ve bizim çağımızı geçmiş başka bir çağdan ayırmadığım için, Aulus Gellius ya da Mavrobios kadar benim bir dostumu, onların yazdıkları kadar benim gördüklerimi öne sürebilirim. Onlar nasıl erdem için uzun sürmekle daha büyük olmaz diyorlarsa ben de doğruluk için, yaşı büyüdükçe akla daha yakın olmaz diyorum. Sık sık söylerim: Örneklerimizi hep yabancılardan ve okul kitaplarından vermemiz ahmaklıktır düpedüz. Örnekler, Homeros'un, Platon'un zamanında olduğu kadar boldur bugün de. Ama biz düşüncenin doğruluğundan çok, ömeklerin gösterişi peşindeyiz; kanıtlarımızı kitapçı Vascasan ya da Platin dükkanından alıp kullanmak kendi köyümüzde gördüklerimizden çıkarmaktan daha üstün bir doğruluk sağlarmış gibi. Ya da belki gözümüzün önündekileri ayıklayıp değerlendirmeye, onları sıcağı sıcağına eleştirip örnek haline getirmeye yatkın değil kafamız. Çünkü, kendi tanıklığımızı güvenecek kadar bilgin ve yeterli değil dersek, yersiz söz etmiş oluruz. O kadar ki, bence, en orta malı, en çok bilinen, en gösterişsiz şeyleri kendi ışıklı yanlarından görebilsek, onlardan doğanın en büyük mucizeleri, ömeklerin en zenginleri çıkarılabilir, özellikle insan eylemleri konusunda.

MUTLULUĞUN BİZE GÖRELİĞİ

Zenginlik bize ne iyilik eder, ne de kötülük: Her ikisi için de malzeme verir bize. Ondan daha güçlü olan ruhumuz ve malzemeyi dilediği gibi evirir, çevirir ve kullanır; mutlu ya da mutsuz oluşunun tek nedeni ve sorumlusu kendisidir.

Dış varlığımız tadını ve rengini iç varlığımızdan alır nasıl ki giysilerimiz bizi kendi sıcaklıklarıyla değil bizim sıcaklığımızla ısıtırlar: Onu koruyup beslemektir yalnız görevleri. Onları soğuk bir bedene giydirirseniz, soğukluğu korur ve beslerler: Kar ve buz öyle saklanır...

Hiçbir şey kendiliğinden ne o kadar üzücüdür, ne de zor. Bizim gevşekliğimiz, güçsüzlüğümüzdür ona bu niteliği veren. Büyük ve yüksek şeyleri görebilmek için onlara göre bir ruhumuz olması gerekir; yoksa kendi çamurumuzu görürüz onlarda. Doğru bir kürek suda eğri görünür. Önemli olan bir şeyin görülmesi değildir yalnız, nasıl görüldüğü de önemlidir. (Kitap 1, bölüm 14)

İÇİNDEKİLER

Önsöz 1 (1940)

Önsöz 2 (1950)

Önsöz 3 (1952) Önsöz 5 (1970)

Montaigne'in Yaşamı

Montaigne Üzerine Düşünceler

Okuyucuya

Kendisi

Denemelerin Konusu

Kendimizi Tanımak

Nasıl Yazmalı

Hayat ve Felsefe

Yasalar Üstüne

Bilgi ve Düşünce

Yaşamak ve Çalışmak

Ruh ve Beden

İnsan ve Ötesi

Evini Koruma Aşk Üstüne

Dostluk

Dostluk Bağları

Dırdırcılar

Yalnızlık

Devrim

Paris

Çeviri

İnsan Doğası

İnsanın Güçsüzlüğü

Ün

Tanrılar Üstüne

Aylak Ruhlar

Bilinçsiz Duyular

Filozoflar ve Tanrılar

Arama Sevgisi Mutluluk Üstüne

Amerika'nın Bulunuşu

Hasta Görünmenin Zararları Üstüne

Vicdan Üstüne
Kendi Kendisiyle Yetinme
İyi Amaç Uğruna Kötü Yollar
Kendimizi İnceleme
Ruh ve Beden Hazları
Doğaya Uyuma
İnsan Aklı
Cinsel Yanımız
İnsanın Durumu
Özgürlük Üstüne
Mutluluk
Ölüm
Yaşayan Ölüler
Kökleşen Yanılmalar
İnsan Ömrü
Varlık ve İnsan
İnsan ve Akıl
Ölçü
Tartışmalar
Gerçek Nedenler
Korku Üstüne
Kendine Acındırmak
Alışkanlık
Hayat ve Bilim
Yamyamlar Üstüne
Birine Yarar, Ötekine Zarar
Akıl Erdiremediğimiz Gerçekler
Babalar ve Çocuklar
Dizginsiz Tutkular
Değişen Dil ve İnsan
İnsanlar ve Hayvanlar
Öldürülme Tehlikesine Karşı
Ölmek Özgürlüğü
Gülmek ve Ağlamak
Hainlere Hıyanet
Hastalık

Sağlık Üstüne
Üç Büyük Adam
Her Şey Mevsiminde
İnsanın Kararsızlığı
Ruh Eşitliği
Dünyanın Bize Göreliliği
İnsanlar Arasında
Hekimlik Üstüne
İnsanın İstekleri
İnsan Bilgisi
Dil Üstüne
Kitap ve Yaşam
Kitapların Değeri
Düşünce Gelenekleri Yasalar
Söz Özgürlüğü
Vicdan Özgürlüğü
Kitaplar
Dünya Yurttaşlığı Baştakiler ve Biz
Yabancıdan Kaçınma
Halk ve Kral
Pazarlık
Savaş Üstüne
Bilgelik ve Mutluluk
Öfke Üstüne
Körükörüne İnanmak
Ödemeli Kötülük
Bitki ve İnsan
Aramızdaki Eşitsizlik
İnsan ve Evren
Her Şeyin Göreceliği
Nasıl Konuşmalı?
İyilerin En İyisi
Doğruluk Kaygısı
Yaşamak Sanatı
Romalı ve Osmanlı Büyüklüğü
Bilgi ve İnanç

Eser ve Çocuk

Hüzün Düşkünüğü

Şiir Üstüne

Eğitim ve Halk

Gerçeküstü Kandırmacaları

Yararlı ve Güzel Üstüne

Sevenler ve Sevilenler

Ölümün Tadına Varınak

Yaşama Bağlılık

Herkesin Değeri Kendine Göre

Zorluğun Değeri

Düşünmede Kendindenlik

Uydurma Nedenler

Efendiler ve Uşaklar

Peşin ve Kesin Yargılara Karşı

Bilmediğini Söyleyebilme

Büyükklük ve İnsancalık

Kendi Zenginliğimiz

Türk Ordularındaki Disiplin

Ölüme Hazırlanma

Çirkinlik Üstüne

Cinsel Eylem Üstüne

İnsana Güven Göstermenin Yararı

Kendini Öldürme

Büyük Eylemler ve Yaş

Saklanan Kötülükler

Kitaplar ve İnsanlar

Mutluluğun Bize Göreligi